

บทที่ 2

แนวคิดทางปรัชญาและความคิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมข้าว

2.1 ความหมาย ปัญหาและขอบเขตของปรัชญา

คำว่า “ปรัชญา” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Philosophy” แปลตามตัวอักษรว่า “ความรักปัญหา” คำว่า Philosophy มาจากภาษากรีกว่า “Philosophia” ซึ่งแยกเป็นสองคำคือ philos ตรงกับ loving of และ sophia ตรงกับ wisdom เมื่อรวมกันทั้งสองคำจึงแปลว่า ความรักในความรู้ ส่วนความหมายของคำว่า “ปรัชญา” ตามรากศัพท์คำสันสกฤตซึ่งมาจาก प्र + ชญา ตรงกับคำบาลีว่า “ปัญญา” ที่มาจากรูปศัพท์ว่า ป+ญา ทั้งสองศัพท์มีความหมายอย่างเดียวกัน คือ ความรู้, การหยั่งรู้, การรู้แจ้ง เป็นต้น คำว่า “ปรัชญา” หรือปัญญาจึงมีลักษณะเป็นวุฒิกาวะ ทางมันสมองที่สามารถรู้จริง เข้าใจจริงหรือหยั่งรู้จริงๆ ในภาวะแห่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, 2520)

ปรัชญาก็เหมือนกับวิชาการอื่นคือ มุ่งหาความรู้เป็นสำคัญ ความรู้ทางปรัชญาก็คือความพยายามสร้างเอกภาพและระบบประสานให้แก่วิชาการอื่นๆ ทั้งหมด นอกจากนี้ก็มีผลลัพธ์จากการใช้วิจารณ์ญาณตรรกะตรวจสอบพื้นฐานของความเชื่อมั่น อคติ และความเชื่อต่างๆ ของมนุษย์ ความรู้เรื่องใดที่สามารถให้คำตอบแน่นอน เรื่องนั้นก็จะพ้นสภาพปรัชญาทันทีกลายเป็นสาขาทางวิทยาศาสตร์แยกตัวออกไป ส่วนปัญหาใดที่ยังไม่ได้คำตอบที่แน่นอนก็ทิ้งไว้เป็นปัญหาทางปรัชญา

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell) (อ้างใน กิริติ บุญเจือ, 2520) กล่าวถึงคุณค่าของวิชาปรัชญาว่า ไม่ใช่เพื่อตอบปัญหาใดปัญหาหนึ่งโดยเฉพาะ โดยทั่วไปแล้วไม่มีใครทราบได้อย่างแน่นอนว่าคำตอบใดจริงแท้ แต่ปรัชญาทำให้รู้ปัญหา เพราะปัญหาช่วยขยายขอบเขตของความคิดว่าอะไรบ้างเป็นไปได้ ช่วยให้จิตสามารถสร้างจินตนาการได้ง่ายขึ้น ช่วยลดความเชื่ออันงมงาย ก็ยอมทำให้จิตที่คิดนั้นสูงส่งไปด้วย ทั้งอาจจะรวมตัวเข้ากับเอกภาพซึ่งเป็นคุณค่าสูงสุดของจิตได้ด้วย

2.1.1 อภิปรัชญา : ทศนะเรื่องธรรมชาติโลกและมนุษย์

อภิปรัชญา เป็นสาขาปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องความเป็นจริง ว่าด้วยธรรมชาติของโลกหรือจักรวาล และว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์ ความเป็นจริงที่อภิปรัชญาแสวงหานั้นคือ ความเป็นจริงอันเป็นพื้นฐานที่สุดที่เรียกว่า ความจริงอันติมา (ultimate reality)

คำว่า “อภิปรัชญา” ประกอบด้วยคำว่า อภิ+ปรัชญา คำว่า อภิ หมายถึง ภาวะที่สูงสุด คำว่า ปรัชญา หมายถึง ความรู้หรือปัญญา ดังนั้นคำว่า อภิปรัชญา หมายถึง ปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่เหนือการสัมผัสหรือเหนือการรู้เห็นทั่วไป คำว่า อภิปรัชญา เป็นศัพท์ที่บัญญัติให้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Metaphysics คำนี้ปรากฏครั้งแรกในปรัชญานิพนธ์ของอริสโตเติล(Aristotle) โดยได้วางแนวทางการนิพนธ์ปรัชญาออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายแรกเกี่ยวกับธรรมชาติทั่วไปและปรัชญาธรรมชาติเรียกว่า Ta Physika ฝ่ายที่สองเกี่ยวกับสภาวะที่อยู่เหนือธรรมชาติทั่วไป เรียกว่า Ta Meta Physika ปัจจุบันนี้อภิปรัชญาได้แบ่งขอบข่ายหรือการศึกษาออกเป็น 3 สายด้วยกัน คือ

1. อภิปรัชญาเกี่ยวกับสภาวะธรรมชาติ(Nature)ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม
2. อภิปรัชญาเกี่ยวกับอัตตา(Self)หรือจิต(Mind)หรือวิญญาณ(Soul)
3. อภิปรัชญาเกี่ยวกับสภาวะแห่งพระเจ้า(God) (ดร.บุญ นิลเกษ,2524)

ปัญหาหลักหรือพื้นฐานทางอภิปรัชญาจัดได้ 2 ประเด็น ได้แก่

ปัญหาที่ 1 คือ ธรรมชาติแห่งความจริง (The fundamental of nature of reality) ของโลกและมนุษย์ ปัญหาแรกทางอภิปรัชญาคือ ปัญหาเรื่องธรรมชาติของโลก การรู้จักโลกหรือจักรวาลย่อมช่วยให้เข้าใจมนุษย์ชัดเจนขึ้น ปัญหานี้แยกได้ 2 ประเด็น ประเด็นแรก อะไรคือเนื้อหาหรือธาตุแท้ของจักรวาล อะไรคือความเป็นจริงแท้ที่ประกอบขึ้นในโลก ประเด็นที่สอง โลกดำเนินเคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ปัญหาที่ 2 คือ ปัญหาเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ การที่จะเข้าใจมนุษย์และความหมายของชีวิต เราจะต้องทราบว่ามนุษย์คืออะไร ปัญหานี้แยกได้เป็น 2 ประเด็นคือ ประเด็นแรก อะไรคือเนื้อแท้หรือธาตุแท้ของมนุษย์ มนุษย์ประกอบด้วยอะไรบ้าง ประเด็นที่สอง มนุษย์ดำเนินวิถีชีวิตไปอย่างไรบ้าง ปัญหานี้อยู่ในขอบเขตของอภิปรัชญา

ตั้งแต่สมัยกรีก นักปรัชญามีข้อโต้แย้งปัญหาทางอภิปรัชญาและพยายามค้นหาคำตอบ คือ ธรรมชาติอันเป็นรากเหง้าของความจริง(The fundamental nature of reality) ปัญหาที่สำคัญ 3 ประการ(John Hospers,1967) ได้แก่

1. ปัญหาเรื่องวัตถุและชีวิต(matter and life)
2. ปัญหาเรื่องจิตวิญญาณและร่างกาย(mind and body)
3. ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจและร่างกาย

1. ปัญหาเรื่องวัตถุและชีวิต พฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตมีลักษณะเด่นคือ พฤติกรรมที่แสดงออกมีเป้าหมายและทุกชีวิตแสวงหาหนทางเพื่อความอยู่รอด ปัญหาที่เป็นข้อถกเถียงคือ มีพลังชีวิต(Life-force)ที่ทำให้พฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตแตกต่างจากสิ่งไม่มีชีวิตหรือไม่ และมีอะไรบางอย่างที่มากกว่าการค้นพบของทางกายภาพและเคมีหรือไม่ มีแนวคิดที่แตกต่างกันตอบคำถามทางอภิปรัชญาเรื่องวัตถุและชีวิตคือ ลัทธิจักรกลนิยม(mechanism) และลัทธิชีวิตนิยม(vitalism) ทั้ง 2 แนวคิดยังไม่มีคำตอบที่ชัดเจน

2. ปัญหาเรื่องจิตวิญญาณและร่างกาย ภายใต้อาณาเขตของประสบการณ์ผัสสะพบว่ามี 3 ระดับคือ สสาร ชีวิต และจิตใจ(matter, life and mind) จิตใจในตัวเองเป็นสสารแต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด มีช่องว่างของความเข้าใจที่กว้างใหญ่ระหว่างชีวิตและจิตใจ ยังคงมีนักปรัชญาที่สนใจสิ่งมีชีวิตที่แตกต่างจากสิ่งไม่มีชีวิตและสนใจโลกที่ไม่ใช่วัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกับกายภาพในประเด็นต่อไปนี้

1. โลกกายภาพปรากฏภายใต้กาละเทศะ แต่โลกทางจิตวิญญาณอยู่นอกกฎเกณฑ์นี้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ไม่เรื่องเรื่องทางกายภาพ แต่เป็นสิ่งที่อยู่เหนือกาละเทศะ
2. โลกกายภาพสามารถสังเกตได้โดยสาธารณะชน ส่วนโลกทางจิตวิญญาณเป็นประสบการณ์ที่รู้ได้เฉพาะบุคคล

วอลเตอร์ เอส. กามอร์ท (Walter S. Gamert,1939) แบ่งจิตวิญญาณตามโลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อโลกภายนอก 5 ประเภทคือ

1. มนุษย์ดั้งเดิม เชื่อว่าโลกภายนอกมีพลังอำนาจและความสมบูรณ์สูงสุด (The primitive man and his world - abstractly)

2. มนุษย์ที่มองโลกตามที่สัมผัส เกิดความคิดรวบยอดเกี่ยวกับโลกตามประสบการณ์ (The child and its world - concept of the world)
3. มนุษย์ที่มองโลกอย่างตรงไปตรงมาและเรียบง่าย (The plain man - concept of world and himself in common sense)
4. มนุษย์ภายใต้อำนาจตามขนบธรรมเนียมประเพณีในยุคกลาง (The medieval man - Tradition and authority)
5. มนุษย์แบบวิทยาศาสตร์ (The scientific man and his world) เป็นผู้มองโลกและชีวิตด้วยเหตุผลและทดสอบด้วยความรู้ มนุษย์วิทยาศาสตร์ต่างจาก 4 ประเภท เขาเผชิญปัญหาทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม ด้วยใจที่ค้นคว้า สืบสวนด้วยความรอบครอบและมั่นคง

การเกิดขึ้นของสสารและชีวิตทำให้เกิดความคิดที่มีอิทธิพลส่งต่อโลก ขณะเดียวกันก็มีอำนาจ(potent)เหนือสิ่งแวดล้อม แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงวิธีทางประสบการณ์ , ประเภทของความเชื่อและระดับของพฤติกรรม แต่ถ้าเราต้องการเข้าใจจิตวิญญาณของคนในปัจจุบัน เราจำเป็นต้องย้อนไปศึกษาถึงความเชื่อ , การฝึกฝนตนตามความเชื่อและระดับของพฤติกรรมที่สร้างเป็นปรัชญาชีวิต

3. ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจและร่างกาย นักปรัชญามีแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจกับร่างกาย 5 ลักษณะ สรุปแนวคิดได้ดังนี้

1. ลัทธิการกระทำต่อกัน(Interactionism) แนวคิดนี้เห็นว่า ความสัมพันธ์จิตใจกับร่างกายในมุมมองความรู้สึกลึกซึ้งมาก เมื่อร่างกายเจ็บจึงเกิดความรู้สึกรับแล้วกลายเป็นเหตุกระตุ้นต่อจิตใจ คือความสัมพันธ์จิตใจกับร่างกายมีลักษณะความเชื่อมโยงกัน

2. ลัทธิภาวะขนานแห่งกาย-จิต(Psychophysical parallelism) แนวคิดนี้เห็นว่า ไม่มีความสัมพันธ์แบบเป็นเหตุผลระหว่างจิตใจกับร่างกาย แนวคิดนี้ไม่ได้ปฏิเสธประสบการณ์ผัสสะมีลักษณะone-one correlation ไม่ใช่ร่างกายเป็นต้นเหตุของจิตใจ แต่เมื่อมีสถานการณ์หนึ่งมากระตุ้น ทั้งสมองและจิตใจต่างฝ่ายต่างตอบสนองต่อสถานการณ์นั้น

3. ลัทธิจิตปรากฏการณ์นิยมหรือลัทธิจิตปรากฏการณ์พลอยได้(Epiphenomenalism) แนวคิดนี้เห็นว่า จิตใจไม่มีอะไรเลยมันเป็นเพียงปรากฏการณ์ของร่างกาย (epiphenomenon of the body) ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกายเหมือนกับเงา-ตัวเรา (shadow to the person) การเคลื่อนไหวของเราเป็นเหตุให้เงาเคลื่อนไหว เช่นเดียวกัน ร่างกายเป็นเหตุของจิตใจ แต่จิตใจไม่เคยเลยที่จะเป็นเหตุของร่างกาย เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่มีร่างกายฝ่ายก่อเหตุเพียงฝ่ายเดียว(one-way causal relationship)

4. ทฤษฎีสองแง่(The double-aspect theory) แนวคิดนี้เห็นว่า กายและจิตเป็น 2 ภูมิลักษณะของตัวตน(substance)ที่เหมือนกัน คือร่างกายกับจิตใจเหมือนกับเหรียญที่มีสองด้าน ทั้งสองส่วนตอบสนองสิ่งเดียวกันแต่ให้ภาพสะท้อนที่แตกต่างกัน แทนที่จะพูดว่าร่างกายและจิตใจเป็นสิ่งที่สัมพันธ์อยู่กับกฎเกณฑ์ธรรมชาติอันติมมะ(ultimate) เราควรจะอธิบายว่าร่างกายและจิตใจอยู่ในฐานะเป็นกฎเกณฑ์ของตัวตนที่ไม่มีใครค้นเคยและมีความรู้อย่างกระจ่างชัด

5. ทฤษฎีเอกลักษณ์(The identity theory) แนวคิดนี้เห็นว่า จิตใจเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้เมื่อสมองคือร่างกายทำงานย่อมส่งผลต่อจิตใจ แนวคิดนี้ถือว่าจิตใจและร่างกายคือสิ่งเดียวกัน

2.1.2 จริยศาสตร์ : ทศนะเรื่องคุณค่าทางพฤติกรรมมนุษย์

ขอบเขตของปรัชญาสาขาจริยศาสตร์ ได้แก่ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อตัวเองและต่อผู้อื่นควรเป็นไปอย่างไร อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต มนุษย์ควรดำรงอยู่อย่างไรจึงสมกับที่เกิดมาเป็นคน มีหลักตายตัวหรือไม่ที่จะตัดสินคุณธรรมความดี ถ้ามีหลักนั้นคืออะไร ความดีมีจริงหรือไม่ ปัญหาทางจริยศาสตร์จึงเกี่ยวข้องกับเรื่องคุณค่า เพราะโลกทัศน์ต่อสิ่งต่างๆในโลก ไม่ใช่แค่การปรากฏของมัน แต่ยังรวมถึงความมีคุณค่าของสิ่งที่ปรากฏด้วย(worthy of existence) เมื่อเรารู้คุณค่าของสิ่งหนึ่ง คือ รั้นัยทั้งหมดของข้อเท็จจริง

ตั้งแต่ยุคกรีก มนุษย์เริ่มสนใจปัญหาเรื่องคุณค่า คำว่า"Axiology"มาจากกรีก axis หมายถึงความมีคุณค่า(worthy) ต่อมากลายเป็นคำที่ใช้เรียกการศึกษาทฤษฎีว่าด้วยคุณค่า รวมถึงแหล่งกำเนิด , ธรรมชาติ และการแบ่งแยกกฎเกณฑ์ต่างๆในโลก Axiology หมายถึง ทฤษฎีแห่งบ่อกำเนิด(Theory of origin) , ธรรมชาติและคุณค่าของสิ่งต่างๆในโลก(Harold

H.Titus,1970) จริยศาสตร์(ethics) เป็นการศึกษาคุณค่าพฤติกรรมมนุษย์ และสุนทรียศาสตร์(aesthetics)ศึกษาคุณค่าในงานศิลปะ(Walter S. Gamert,1939)

การตัดสินคุณค่า(value judgments) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทุกวันชีวิตต้องเลือกสิ่งถูกผิด แต่คนย่อมมีเกณฑ์มาตรฐานเรื่องคุณค่า(standard of value) และมีระบบคุณค่าแตกต่างกันไปในสังคมที่สัมพันธ์กัน ระบบคุณค่าปรากฏอยู่ในนิสัยและขนบธรรมเนียมประเพณี ทุกคนในสังคมอาจจะยอมรับ แต่การดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมได้ (Harold H.Titus,1970)

จอห์น ฮอสเปอร์(John Hoper,1967) กล่าวถึงปัญหาทางจริยศาสตร์ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ความดี ซึ่งเป็นค่านี้อย่างที่เป็นศูนย์กลางสำหรับจริยศาสตร์ นอกจากนี้ ความดียังใช้สำหรับการตัดสินทางจริยธรรม ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ใดถูกต้องหรือผิดพลาด

วอลเตอร์ เอส. กามเอิร์ท(Walter S. Gamert,1939) สรุปปัญหาเรื่องคุณค่าที่สำคัญคือ

1. ปัญหาเรื่องสถานภาพของคุณค่า(The Status of Value)
2. ปัญหาเรื่องประเภทของคุณค่า(Classification of Value)
3. ปัญหาเรื่องมาตรฐานทางจริยธรรม(Moral Standard)
4. ปัญหาทางจริยศาสตร์เรื่องความดีสูงสุด (Summun Bonum)

1. ปัญหาเรื่องสถานภาพทางคุณค่า ปัญหานี้สัมพันธ์อยู่กับความรู้ในญาณวิทยา มีข้อโต้เถียงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่ากับจิตที่ให้คุณค่า(valuing mind)ว่า องค์ความรู้เป็นสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจหรือภายนอกจิตใจ มีแนวคิดเรื่องคุณค่า 3 ลักษณะคือ

แนวคิดแรก คุณค่าเป็นภาวีสัย(Objective values)มีความเห็นว่าคุณค่าเป็นอิสระจากมนุษย์ เช่น สภาวะความมีอยู่ของนิพพานที่อิสระจากความคิดของมนุษย์

แนวคิดที่สอง คุณค่าเป็นอัตวิสัย(Subjective values) คุณค่าขึ้นอยู่กับมนุษย์

แนวคิดที่สาม คุณค่าเป็นภาวีสัย-อัตวิสัย(Objective - Subjective values) คุณค่าเป็นผลของปฏิกริยาระหว่างวัตถุกับจิต

2. ปัญหาเรื่องประเภทของคุณค่า ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องประเภทของคุณค่า ดังนี้

ปัญหาเรื่องคุณลักษณะภายในของคุณค่า (intrinsic character of value) มีข้อโต้แย้งเรื่องคุณลักษณะภายในของคุณค่า 2 แนวคิด คือ

แนวคิดที่ 1 เห็นว่าคุณค่ามีลักษณะภาวิสัย(objective) เป็นสภาวะที่จริงแท้(absolute being) อิสระจากสิ่งอื่นได้มาด้วยประสบการณ์เฉพาะตัว

แนวคิดที่ 2 มีลักษณะคุณค่าภายนอก(extrinsic value) คือคุณค่าเป็นสิ่งที่ได้มาจากประสบการณ์

ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ของคุณค่า(relativity of value) เราต้องยอมรับความจริงว่า วันหนึ่งโลกทัศน์เรื่องความจริง , ความดีสูงสุด , ความงามก็เปลี่ยนไป ไม่มีบรรทัดฐานทางสังคม(norm)ที่จะคงอำนาจตลอดไป ปัญหาที่เป็นข้อโต้แย้งทางปรัชญาคือ คุณค่าเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่น หรือเป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง (relative or absolute)

ปัญหาเรื่องสถานภาพคุณค่าทางวัฒนธรรม(The cultural status of value) มี 2 ทศนะคือ คุณค่าในเชิงทฤษฎี(theoretical)และคุณค่าในเชิงปฏิบัติ(practical) ทศนะแรกมองคุณค่าเพียงในเชิงแนวคิดทฤษฎี แตกต่างจากทศนะที่สองมองคุณค่าในเชิงปฏิบัติ โดยเห็นว่า การฝึกปฏิบัติช่วยให้มนุษย์มองสถานการณ์ชีวิตและสิ่งแวดล้อมด้วยความรู้สึกที่เข้าใจสังคม การเรียนรู้เรื่องคุณค่าเพื่อสร้างวัฒนธรรมที่ตอบสนองต่อมนุษย์ , เพื่อสร้างพลวัตร , สิ่งที่ดีกว่าทางกายภาพ และคุณค่าทางวัฒนธรรม(cultural value)เป็นสิ่งที่มีความมากกว่าคุณค่าทางกายภาพ ที่สำคัญเป็นสิ่งที่สร้างคนให้สมบูรณ์

3. ปัญหาเรื่องมาตรฐานทางจริยธรรม

สิ่งที่คุณวิทยาสนใจ คือ ความเปลี่ยนแปลงไม่ได้ทำให้มนุษย์หมดสิ้นความต้องการมาตรฐานทางจริยธรรม แม้ว่าบรรทัดฐานทางสังคมอาจจะเปลี่ยนแปลงไป แต่มนุษย์ก็ยังคงใช้บรรทัดฐานทางสังคมเป็นกฎเกณฑ์ลงโทษผู้ที่กระทำผิด คุณค่าของปัจเจกบุคคลอาจจะแตกต่างจากคนอื่น เพราะมนุษย์สามารถสร้างมโนธรรม , สติปัญญา , ความงาม เกิดมาตรฐานของตัวเอง สิ่งนี้เองถือเป็นพันธะที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ คุณค่าเป็นส่วนหนึ่งของความรู้

4. ปัญหาทางจริยศาสตร์เรื่องความดีสูงสุด

นักปรัชญาพยายามค้นหารูปแบบการดำเนินชีวิตที่ดีมีผู้เสนอหลักการไว้หลากหลาย คือ ความพึงพอใจ(pleasure) ความสุข(happiness) สัจการแห่งตน(self-realization) การพัฒนาตนเองตามศักยภาพสูงสุด(activity of our highest power) หรือการทำตามหน้าที่(obedience to duty) (กิริติ บุญเชื้อ แปล, 2520)

2.1.3 วิธีการคิดทางปรัชญา

นักปรัชญาแต่ละคนมีวิธีการสร้างปรัชญาของตนเองโดยเฉพาะ แต่ทุกคนต้องอาศัยสิ่งสำคัญ 2 ประการคือ ประสบการณ์และการคิดหาเหตุผล ประสบการณ์หมายถึงสิ่งที่รู้แล้ว นำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการคิดหาเหตุผลอันเป็นสิ่งที่ไม่รู้มาก่อน การคิดหาเหตุผลเป็นการใช้หลักตรรกวิทยาจัดประสบการณ์รวมกันได้อย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งสามารถนำไปใช้อธิบายทุกอย่างได้ กล่าวโดยสรุปวิธีการทางปรัชญาก็คือการคิดหาเหตุผลจากประสบการณ์

เจมส์ แอล. คริสเตียน(James L. Christian, 1997) กล่าวถึงวิธีทางความคิดที่นักปรัชญาใช้เพื่อสนับสนุนการค้นหาคำตอบ 4 แนวทางคือ

ประการที่ 1 คือ วิธีคิดแบบองค์รวม(synoptics) เป็นวิธีการมองชีวิตและโลกแบบองค์รวม(to see life steadily and to see it whole) มีจุดมุ่งหมายเพื่อเข้าใจชีวิตทั้งหมดและปรากฏการณ์ทุกอย่างที่อยู่ในขอบเขตความรู้ของมนุษย์

ประการที่ 2 คือ วิธีคิดแบบกิจกรรมในชีวิต(activists) เป็นวิธีการที่เชื่อว่าปรัชญาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต งานของปรัชญาคือการแก้ปัญหาในชีวิต

ประการที่ 3 คือ วิธีคิดแบบต่อต้านกฎเกณฑ์(antinomians) (anti,"against" and nomos,"law") แนวคิดของนักปรัชญาที่ต่อต้านกฎเกณฑ์ที่คนส่วนใหญ่ยึดถือ นอกจากนี้ยังรวมถึงบุคคลที่เลือกจะอยู่นอกเขตบรรทัดฐานของสังคม โดยพยายามค้นหาคุณค่าของชีวิตที่สมบูรณ์และสันโดษ

ประการที่ 4 คือ วิธีคิดแบบวิเคราะห์(analytics) จุดเริ่มต้นของปรัชญาตะวันตกใช้วิธีการวิเคราะห์ความคิด(analysis of idea) ต่างๆ การวิเคราะห์คือการแยกส่วนประกอบแต่ละ

ส่วนออก เพื่อค้นหาความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ โดยใช้หลักทางตรรกศาสตร์ ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการอ้างที่สมเหตุผล เพื่อความชัดเจนทางความคิด คำ ความเชื่อ และการค้นพบต่างๆ

วิธีการคิดทางปรัชญาต่างจำเป็นต้องใช้ทั้งประสบการณ์และเหตุผล เป็นพื้นฐานในการคิดไตร่ตรอง เพื่อค้นหาคำตอบทางปรัชญา สำหรับการศึกษาแนวคิดทางปรัชญาในพิธีกรรมข้าวของล้านนา ผู้วิจัยใช้วิธีการแบบประเพณีนิยม(Traditionism)ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ซึ่งต้องใช้ทั้งหลักเหตุผลควบคู่ไปกับประสบการณ์ วิธีการแบบประเพณีนิยมยอมรับหลักการเกี่ยวกับสถานะแห่งความจริงต่างๆที่ยึดตกทอดตามกันมา แนวคิดที่ใช้วิธีการคิดเช่นนี้ ได้แก่ กลุ่มเหตุผลนิยม ซึ่งเชื่อว่าการเข้าถึงความจริงสูงสุดโดยใช้เหตุผล นักปรัชญาที่ใช้วิธีการคิดเช่นนี้เช่น เดส์การตส์(Descartes) พิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้า โดยใช้วิธีการคิดซึ่งอาศัยเหตุผลในการยอมรับความมีอยู่ของตัวเองก่อน แล้วจึงอนุมานถึงความมีอยู่ของพระเจ้า กลุ่มประสบการณ์นิยม เชื่อว่าวิธีการเข้าถึงความจริงสามารถทำได้โดยการมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เพื่อหยั่งรู้ความมีอยู่ของสรรพสิ่งทั้งหลาย

จากการศึกษาความหมาย ปัญหาและวิธีการคิดทางปรัชญา พบว่ามีประเด็นข้อถกเถียงที่ยังคงเป็นประเด็นปัญหาทางปรัชญา ประเด็นปัญหาเหล่านี้ถือเป็นกรอบความคิดที่สำคัญ ที่ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยตามวิธีการทางปรัชญา เพื่อค้นหาความคิดทางปรัชญาที่แสดงออกในพิธีกรรมข้าวของล้านนา

2.2 การตั้งถิ่นฐานและภูมิหลังความคิดความเชื่อของล้านนา

2.2.1 อาณาจักรล้านนา

ภายหลังจากที่พระยามังรายทรงขึ้นครองอาณาจักรหิรัญเงินยางเชียงแสน ทรงขยายอาณาจักรลงมาทางใต้ตามคติความเชื่อกษัตริย์นักรบ พระยามังรายถือเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ขยายอาณาเขตครอบครองทั้งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก-แม่น้ำสายและบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง

การก่อตัวของอาณาจักร เมื่อปีพ.ศ.1939 พระยามังรายทรงก่อตั้งเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลางอาณาจักรล้านนา จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของชาวจีน มีเอกสารโบราณเรียกอาณาจักรล้านนาว่า “ปาไป่ซีฟู” ตามพระราชพงศาวดารราชวงศ์หยวนฉบับใหม่ บทที่ 149 และพงศาวดารราชวงศ์หมิงบทที่ 314 มีการบันทึกความตอนหนึ่งว่า “อาณาจักร

ปาไปชีฟูกะตริยมีมเหสี 800 คน แต่ละคนเป็นหัวหน้าหมู่บ้านหนึ่งจึงได้ชื่อปาไปชีฟู”(ตัวน ลี เริง,2531) สอดคล้องกับลักษณะการขยายอาณาจักรโบราณที่มักใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นเครื่องมือการแสดงอำนาจ นอกจากนี้ หนังสือเตียนซีซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมณฑลยูนนาน มีการบันทึกว่า คนในอาณาจักรปาไปชีฟูเป็นชนเผ่าป้อซี ซึ่งชอบศึกในหน้า คือคนไทยที่อยู่ในสิบสองปันนา ถิ่นกำเนิดของปาไปชีฟูอยู่ที่ยูนนานและแต่เดิมคือพวกฮ่ายลาว ที่หลังค่อยๆอพยพไป เชียงรายแล้วย้ายไปเชียงใหม่(ฮันส์ เพนส์,2526)

การบันทึกทางประวัติศาสตร์ของล้านนานั้น เริ่มปรากฏคำว่า “ล้านนา” เมื่อ พ.ศ. 2096 ในหลักศิลาจารึกของนางจันดี อำเภอยี่งของ จังหวัดเชียงราย หมายถึง “ที่นาจำนวน 1 ล้าน” (ฮันส์ เพนส์,2526) แต่คงมิได้หมายความว่าในดินแดนนี้มีที่นาล้านไร่จริงๆ เป็นเพียงคำเปรียบ เทียบหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินนั่นเอง(แสง จันทรงาม,2526) และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมนี้เอง ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สร้างความเข้มแข็งให้กับอาณาจักรล้านนา

การแบ่งยุคของอาณาจักรล้านนา ดร.ฮันส์ เพนส์(2526) แบ่งอาณาจักรล้านนาเป็น 5 ยุค

1. ยุคที่คนไทยเข้ามาอยู่และตั้งตัว (ประมาณพ.ศ.1600-1804) จากข้อมูลในตำนานกล่าวถึงการเข้ามาของชนชาติไทยไม่ตรงกัน แต่สันนิษฐานว่า คนไทยคงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณพ.ศ.1600-1800
2. ยุคสร้างล้านนา (พ.ศ.1804-1914) ตั้งแต่พระยามังรายเสวยราชจนกระทั่งสมัยพระยาเกือนา ที่ทรงนิมนต์พระมหาสุมนเถร ซึ่งเป็นพระภิกษุลังกาวงศ์อยู่สุโขทัยมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา
3. ยุครุ่งเรืองของล้านนา (พ.ศ.1914-2068) สมัยรุ่งเรืองของล้านนาเป็นผลต่อเนื่องจากสมัยสร้างล้านนา แต่เจริญสูงสุดในสมัยนี้ มีกองทัพที่เข้มแข็ง พระภิกษุมีความรู้แตกฉาน ในพระธรรมวินัย กฎหมายที่เป็นธรรม ฝีมือช่างที่มีความสามารถ และพัฒนาการด้านการเกษตร ชลประทาน ทำให้เชียงใหม่เป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจและวัฒนธรรมที่รุ่งเรือง
4. ยุคเสื่อมของล้านนา (พ.ศ.2068-2101) ภายหลังพระยาแก้วสวรคตสภาพทั่วไปของล้านนาก็เสื่อมลงจนพม่ายึดเชียงใหม่ได้

5. ยุคล้านนาสลาย (พ.ศ.2101-2317) พม่าเข้ายึดครองเชียงใหม่ 200 ปี ชนชั้นสูงและช่างฝีมือราชสำนักถูกกวาดต้อนไปพม่า ทำให้ล้านนาต้องรับเอาวัฒนธรรมแบบพม่าประมาณพ.ศ.2140 ฝ่ายไทยยวนเริ่มแข็งข้อต่ออำนาจของพม่าต่อมากลายเป็นการกบฏเกิดสงครามทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่

6. ยุคล้านนาฟื้นตัว (พ.ศ.2317-2417) พ.ศ.2314 จำบ้านบุญมา ข้าราชการที่เชียงใหม่และเจ้ากาวิละ ลูกเจ้าฟ้าเมืองลำปางร่วมกันก่อกบฏ โดยขอความช่วยเหลือจากกษัตริย์สยาม ทำให้สามารถตีเชียงใหม่คืนจากพม่าได้ในปีพ.ศ.2317 เริ่มรวมเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ

2.2.2 ภูมิหลังความคิดและความเชื่อของล้านนา

กลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ภาคเหนือของไทยได้แก่ ชนชาติดั้งเดิมคือลัวะ ขอม และชนชาติไทที่อพยพมาจากจีนตอนใต้ ชนชาติดั้งเดิมคือลัวะ มอญในอาณาจักรหริภุญชัย ชนชาติไทในอาณาจักรหริภุญชัยเงินยางเชียงแสน จนกระทั่งพระยาเม็ญรายสร้างอาณาจักรล้านนา ในขณะที่ชนชาติต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ภาคเหนือ แต่ละชนชาตินั้นมีภูมิหลังทางความคิดที่แตกต่างกัน

การศึกษาเรื่องความคิดของชาวล้านนามี 3 แนวทางสำคัญ ได้แก่

แนวทางที่ 1 การศึกษาในแง่มุมมองทางศาสนา โดยรศ.แสง จันทรัมย์ (2523) พบว่า พุทธศาสนิกายเถรวาทในล้านนาไทยนั้น ผสมผสานกับตัวองค์ประกอบที่ไม่ใช่พุทธศาสนามากมาย นอกจากอิทธิพลพุทธศาสนิกายมหายาน ยังมีองค์ประกอบอื่นๆ อีก เช่น ความเชื่อถือแบบวิญญาณนิยม ชาวล้านนาไทยเชื่อในผีและวิญญาณชนิดต่างๆ เช่น ผีประจำขุนเขา ประจำยอดเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ไร่นา บ้านเรือนและวิญญาณบรรพบุรุษ ศาสนาพราหมณ์ก็มีอยู่มาก คนไทยภาคเหนือเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์ เชื่อบุคคลดวงดาวและกลุ่มดาวต่างๆ เนื้อชีวิตของแต่ละคน การปฏิบัติแบบไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ก็เชื่อกันแพร่หลายในล้านนาไทย

แนวทางที่ 2 การศึกษาในเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2536) ศึกษาตำนานและพิธีกรรมพบว่า ชาวล้านนามีความเชื่อดั้งเดิม 5 ประการซึ่งประกอบกันเป็นระบบศีลธรรมของสังคมคือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับต้นกำเนิดของมนุษย์และชนชาติ
2. ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของความสมบูรณ์

3. ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ
4. ความเชื่อยุคอุดมคติและการปลดปล่อย
5. ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี

แนวทางที่ 3 การวิเคราะห์ระบบและพัฒนาการทางความคิดและความเชื่อของชาวล้านนาในเชิงปรัชญา โดยรศ.ดร.สิทธิ์ บุตรจันทร์(2523) เสนอลักษณะสำคัญของความคิดชาวล้านนา คือ

1. ธรรมเนียม ถือเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรวัฒนธรรม ชาวล้านนาถือว่าทุกสิ่งล้วนเป็นปฏิบัติการของธรรมชาติและเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ
2. วิญญาณนิยม ชาวล้านนาเชื่อว่า “มันมีและมันเป็นบางสิ่งบางอย่างที่แอบแฝงอยู่ในนั้น” บางสิ่งบางอย่างนี้มีส่วนกำหนดควบคุมและบงการให้อุบัติอื่นๆของธรรมชาติ
3. มนุษยนิยม ชาวล้านนาถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางและเป็นมาตรฐานกำหนดคุณค่าทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์

สรุปในภาพรวมได้ว่า ชาวล้านนามีความเชื่อดั้งเดิมอยู่ก่อนเรื่องผีและวิญญาณ จากนั้นได้อิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาพุทธนิกายหินยาน ผสมผสานเป็นความคิดที่มีลักษณะเฉพาะแบบล้านนา

2.2.2.1 ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณ

คำว่า “วิญญาณ” เป็นศัพท์บาลีมาจากคำว่า วิ+ญาณ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Self Mind Soul Ego และ Conscidusness คำว่า “วิญญาณ” มีความหมาย 3 ลักษณะ(ดร.บุญ นิธิเกษ,2524) คือ

1. สภาวะทางจิตที่เป็นตัวตนแท้จริงและเป็นรากฐานการคิด การรับรู้ การจงใจ และการรู้สึกต่างๆ ถือว่าเป็นเป็นทวิพย์หรือสภาวะ(Substance) ที่เป็นตัวการที่อยู่เบื้องหลังขบวนการทางจิตทั้งหมด
2. สภาวะพื้นฐานของกระบวนการทางจิต มีลักษณะเป็นพหุสภาวะหรือภาวะต่าง ๆ กันหลายลักษณะที่หาตัวตนหรือเนื้อแท้ไม่ได้
3. สภาวะที่รู้ตัวมันเอง เป็นเอกภาพของพหุภาพ สภาวะดั้งเดิมของมันไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลง จิตนิยมมองเห็นจิตหรือวิญญาณเป็นนิรันดร์

ลักษณะความเชื่อดั้งเดิม เจมส์ อี. โอ. (Jame E.O.อ้างจาก เสถียร พันธังสี ,2534) ศึกษาความเชื่อหรือศรัทธาของคนโบราณ จากหนังสือ The Origin of Religion ได้กล่าวถึงรูปแบบศรัทธา(common features)ที่วิวัฒนาการตามความหวาดกลัวภัยของมนุษย์ ไว้ตามลำดับดังนี้

1. การยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ (Recongnition of the Sacred) ด้วยความสงสัยและหวาดกลัวต่อธรรมชาติ ทำให้เชื่อว่าธรรมชาติที่เห็นมีความศักดิ์สิทธิ์บริสุทธิ์พิเศษกว่าตนเอง ควรเคารพบูชาด้วยเครื่องเซ่นสังเวย ธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นเทวะหรือพระเจ้า(Super human-being)
2. ความเชื่ออำนาจลึกลับ(Dynamism) ความเชื่อว่าอำนาจลึกลับเคลื่อนไหวอยู่ภายใน (Dynamic หรือ Belief of Mana) อำนาจภายในนั้นเรียกว่า มนะ มนุษย์ดึกดำบรรพ์มีความเชื่อคล้ายคลึงกันว่า ร่างกายประกอบด้วยธรรมชาติ 2 ส่วนได้แก่ ร่างกายที่เห็นภายนอก อีกส่วนหนึ่งได้แก่สิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตา คือ เจตภูติ วิญญาณ หรือมนะ ไม่มีวันเสื่อมสลายตายไปจากโลก ถือเป็นมูลเหตุของความเชื่อเรื่องผีสิงเทวดา และเป็นผลให้เชื่อต่อไปว่า เมื่อตายไปดวงวิญญาณยังอยู่ต้องใช้ชีวิตในโลกหน้า
3. ความเชื่อมายาศาสตร์ (Magic) เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่ออำนาจลึกลับของมนะ แตกต่างที่มายาศาสตร์เป็นการกระทำภายนอก มายาศาสตร์เริ่มต้นด้วยการกล่าวมนต์คาถา หรือกระทำด้วยลีลาทางร่างกาย เชื่อว่าสามารถบังคับอำนาจลึกลับที่มีอยู่ในโลกให้เข้าสู่ตัวมนุษย์ได้ การบังคับอำนาจลึกลับมีอยู่ 3 วิธี คือ วิธีแรก การนำชิ้นส่วนวัตถุทำเป็นรูปต่างๆเสกเป่ามนต์เรียกอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เข้ามาสิงในนั้น วิธีที่สอง การใช้วิญญาณมนุษย์เป็นสื่ออำนาจติดต่อ อ้อนวอนหรือบังคับวิญญาณของคนอื่น มักใช้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ วิธีที่สาม การสังเวยสัตว์ที่มีชีวิตหรือมนุษย์ต่อพระเจ้า ด้วยปราชญ์นาถอย่างใดอย่างหนึ่ง
4. ความเชื่อข้อห้าม(Tabu) ในสังคมโบราณจะมีข้อห้ามมิให้กระทำ ถ้าผู้ใดละเมิดเชื่อว่ามีบาป สังคมไม่ต้องการ นอกจากนี้ยังถือว่าบุคคลที่เป็นหัวหน้าครอบครัว หัวหน้าหมู่บ้าน หัวหน้าพิธีกรรม นักบวช พระเจ้าหรือศาสดาเป็นมนุษย์มีความศักดิ์สิทธิ์ห้ามมิให้ใครแตะต้องล่วงเกิน
5. พิธีชำระให้บริสุทธิ์(Purification Rites) สัมพันธ์กับความเชื่อข้อห้าม หากมีการแตะต้องหรือทำผิดข้อห้ามจะต้องชำระให้บริสุทธิ์ ส่วนใหญ่มุ่งถึงการชำระจิตใจให้สะอาดหรือชำระเพื่อเรียกโชคลาภให้กลับมาสู่ตน

6. ความเชื่อมีชีวิตในทุกสิ่ง(Animism) เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีชีวิตกำกับอยู่ด้วยทั้งนั้น ธรรมชาติทั้งปวงเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ สามารถบันดาลโชคชะตาและผลประโยชน์แก่มนุษย์ ทำให้เกิดการเซ่นสรวงสังเวยเป็นสินบนต่อธรรมชาติและธรรมชาติได้กลายเป็นเทพเจ้าซึ่งมีอำนาจในภายหลัง
7. การบูชาสัตว์ที่มีคุณสมบัติพิเศษ(Animal Worship) การเห็นสัตว์ที่เป็นคุณประโยชน์แก่มนุษย์ว่าควรแก่การบูชา
8. การบูชาธาตุประจำโลก (World Elements Worship) ธาตุประจำโลกคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ เช่น มนุษย์สมัยดึกดำบรรพ์เชื่อว่าแผ่นดินเป็นมารดาของพืชพรรณธัญญาหาร
9. การบูชาบรรพบุรุษ(Ancestor Worship) เชื่อว่าผู้ที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันโดยเฉพาะบิดามารดาเป็นผู้ให้ประโยชน์แก่ตนและช่วยเหลือตนมากที่สุด ความเชื่อนี้เป็นต้นเหตุแห่งการเซ่นสังเวยมาทุกกาลสมัย
10. การเชื่อเครื่องหมายและเครื่องราง(Totemism) เป็นศรัทธาอันเกิดจากการนำวัตถุสิ่งหนึ่งที่พอใจรับเอามาเป็นเครื่องหมายตระกูลและเผ่าของตน เครื่องหมายนั้นอาจเป็นรูปสัตว์ พืชพันธุ์อันเป็นมงคล ส่วนเครื่องรางนั้นเป็นวัตถุที่ผู้ศรัทธาเชื่อว่าจะสามารถป้องกันอันตรายหรือบันดาลความสำเร็จให้ตนได้ เป็นวัตถุย่อส่วนเหมาะที่จะติดตัวเขาไปป้องกันอันตราย
11. ความเชื่อเรื่องพิภพใต้ดิน(Underworld-Belief) มนุษย์เชื่อว่ามี 2 โลก คือโลกใต้พิภพเป็นสถานที่อยู่ของวิญญาณที่มีบาปเรียกว่า “นรก” และโลกสวรรค์ที่เป็นภูมิของวิญญาณที่ทำได้

ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์ทุกชนชาติ ก่อนวิวัฒนาการเกิดเป็นลัทธิศาสนา คนกลุ่มแรกที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ภาคเหนือ คือ ชาวลัวะและชาวไทยที่อพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน คนทั้งสองชนชาติต่างมีความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ

ความเชื่อเรื่องผีของคนไทย ประเภทของผีไทยแบ่งได้เป็น 3 ประเภทหลัก(เสถียร โกเศศ,2508) ได้แก่

1. ผีดี ตามปกติมีใจเป็นกลางไม่ให้ดีให้ร้ายแก่ใคร เว้นว่าจะมีใครทำให้โกรธ ผีดีนั้นเดิมเรียกว่าผีฟ้า เพราะท่านอยู่บนฟ้า ภายหลังได้คำว่า เทวดา¹ มาจากอินเดียจึงใช้คำนี้แทน หมายถึง ผู้ส่องแสง
2. ผีร้าย หรือผีชั้นสามัญ มีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เป็นผีพาลทำความเดือดร้อนให้ ต้องหาหนทางป้องกันไม่ให้เข้าใกล้ ได้แก่ ผีกะ ผีโพง ผีป่าผีดง ผีกองกอย ผีโป่งค่าง คนสมัยก่อนมีวิธีป้องกันโดยผูกตะกรุด คาดผ้าประเจียดลงเลขยันต์และอาคม
3. ผีไม่ดี-ไม่ร้าย เป็นพวกที่อยู่ในอากาศซึ่งไม่ใช่เมืองฟ้าแท้ อยู่ตามป่าเขา ถ้ำ น้ำ ต้นไม้ บ้าน เมือง บางครั้งเรียกว่า เทวดา แต่บางครั้งก็เรียกว่า ผี ผีประเภท นี้แบ่งออกเป็น 3 พวก ได้แก่
 - ผีธรรมชาติ จัดเป็นเทวดาชั้นต่ำเพราะไม่ได้อยู่เมืองฟ้า แต่เป็นเจ้าของหรือเป็นใหญ่ที่ใดโดยเฉพาะเรียกว่าเป็นเทวดาก็ได้ แต่เดิมคำว่าอารักษ์ แปลว่า ผู้รักษา เป็นเทวดาอารักษ์ หรือเทพารักษ์
 - ผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ตายาย เดิมเป็นคน เมื่อตายไปไม่ไปไหนยังสิงอยู่ในบ้าน
 - ผีวีรบุรุษ เดิมเป็นคนเก่งกล้าสามารถมีบุญคุณแก่คนใน เมื่อตายไปคนยังนับถือเกรงกลัว ก็เป็นผีมีศาลมีคนกราบไหว้

ความเชื่อเรื่องผีของชาวล้านนา² ผีตามความเข้าใจโดยทั่วไปของชาวล้านนาโบราณ 2 ความหมายคือ ประการแรก ผี หมายถึง วิญญาณของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ไปแล้ว ประการที่สอง ผี หมายถึง อะไรบางอย่างที่ศักดิ์สิทธิ์ เชื่อถือว่า มีฤทธิ์อำนาจสามารถบันดาลโทษและคุณให้แก่คนได้ ถ้าจะเป็นวิญญาณก็ไม่ใช่วิญญาณทั่วไป แต่เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ผีในล้านนาแบ่งประเภทได้ ดังนี้

ก. ผีที่เคารพนับถือต่อกันมาในวงศ์ตระกูล

1. ผีปู่ย่า เป็นบรรพบุรุษที่ชาวล้านนาเคารพนับถือ
2. ผีโป่งป่าถ้ำดอยหลวง แ่งน้ำ ป่า ทำ น้ำ ภูเขาหลวง เชื่อกันมาแต่โบราณว่า เป็นที่มีผีและเทวดารักษาอยู่ทุกแห่ง ผีเหล่านี้มีลักษณะดีหรือร้ายตามกิริยาของคนถ้าทำร้ายล่วงเกินผีก็ร้าย ถ้าทำดีก็ดีตอบ

¹ คติเรื่องผีฟ้าหรือเทวดา แบ่งออกเป็น 3 พวกคือ 1. วิสุทธิเทพ ได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ มีความงามและบริสุทธิ์ 2. สมมติเทพ ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดินเพราะมีอำนาจดุจเทวดา 3. เทวดาอยู่บนฟ้าจริง ๆ ซึ่งมีชั้นวรรณะเหมือนมนุษย์

² ลุप्तความจาก ผีของชาวล้านนาไทยโบราณ.พิมพ์เนื่องในงานณานาภิชาตนิพนธ์ อินทวงษ์,ไม่ปรากฏชื่อโรงพิมพ์และปีที่พิมพ์.

ข. ผีที่ชาวอินมาสั่งสอนให้เคารพยำเกรง ได้แก่ เทวดา อินท พรหม แมน

1. ผีคู่-ผีครู-ผียักษ์ เป็นผีแผ่ภาคมาจากเทวฤทธิ์ที่สถิตอยู่เมืองฟ้า ได้แก่ พระยาอินตา พระยาพรหม พระยายมราช นาค ครุฑ กุมภภัณฑ์ คนธรรพ ปรีโมสวร มีฤทธิ์สามารถทำให้เป็นให้ตายได้
2. ผีผดหรือผีเมง เชื่อว่า ผู้มีอายุ 60 ปี ควรได้เสวยในเมืองพรหม จึงยอมอุทิศเลือดเนื้อให้ลูกหลานกินถือเป็นมงคลและตนได้สุพรรณโลก
3. ผีแมนหรือผีดิบ เชื่อว่า เป็นบริวารของ“ฮ่าหรือท่า” ซึ่งเป็นเสนาของยมบาล มีหน้าที่รักษามนุษย์โลกให้เป็นปกติสุข คอยกำจัดมิจจาซีฟ โดยให้เสนาฮ่า-ท่านำยาพิษมาผสมธัญญหารให้มิจจาซีฟบริโภค
4. ผีนาค เชื่อว่า ในเวลาที่พระพุทธรูปเสื่อมและศาสดาผู้จะมาฟื้นฟุ้งยังไม่เกิดนั้น เป็นหน้าที่ของพระยานาครักษาพุทธจาริตไว้คอยศาสนาหรือเจ้าตนบุญจะมาฟื้นฟูให้กลับรุ่งเรืองขึ้นใหม่

สรุปได้ว่า ชาวล้านนามีพัฒนาการความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ 2 ช่วงเวลาคือ ช่วงแรกเป็นความเชื่อแบบดั้งเดิมมีลักษณะสำคัญคือ มีการเคารพนับถือต่อผีบรรพบุรุษ และผีธรรมชาติ ต่อมาช่วงที่สอง เมื่อชาวล้านนาได้รับอิทธิพลจากภายนอก จึงได้ผสมผสานความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และพุทธ เข้ากับความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณที่มีอยู่ดั้งเดิม

2.2.2.2 ศาสนาพราหมณ์

ความเป็นมาและจุดมุ่งหมาย ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในสมัยโบราณเรียกว่า “สนาตนธรรม” แปลว่า ศาสนาตน หมายความว่า ศาสนาเก่าแก่ที่มีมานานหรือมีมาพร้อมกับชีวิตมนุษย์ ต่อมาเมื่อมีชื่อว่า “ไวทิกธรรม” มีความหมายว่า ธรรมที่ได้มาจากพระเวท ต่อมาได้มีผู้ตั้งชื่อใหม่ว่า “อารยธรรม” ซึ่งหมายความว่า ธรรมอันดีงาม หลังจากนั้นหลายพันปี ศาสนานี้ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น“พราหมณธรรม” คือ คำสอนของพราหมณาจารย์หรือศาสนาพราหมณ์ และในยุคนี้ศาสนาพราหมณ์ได้เข้าสู่รัฐต่างๆในสุวรรณภูมิ ต่อมากลายหลังได้เปลี่ยนชื่อเรียกว่า “หินธุธรรม” หรือ ฮินดูธรรม คือศาสนาฮินดู หมายถึง ผู้ที่ละเว้นหิงสากรรม แปลได้ว่า ธรรมที่สอนลัทธิหิงสา พระเจ้าสูงสุดในศาสนานี้คือ พระปรมาตมัน ซึ่งไม่ปรากฏรูปไม่ปรากฏตัวตน รองลงมาอีก 3 องค์คือ พระพรหมธาดา(ผู้สร้างโลก) พระนารายณ์(ผู้บริหาร) พระศิวะหรือพระอิศวร(ผู้ทำลาย) (องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู,2523)

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีจุดมุ่งหมาย เพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ เมื่อหลุดพ้นไปแล้วจะกลายเป็นเอกภาพ มีสถานะเป็นหนึ่งเดียวกับพระพรหม เรียกภาวะนี้ว่า “โมกษคติ” หมายถึง ทางไปสู่ความหลุดพ้น บุคคลใดก็ตามเมื่อบรรลุสภาพแห่งความหลุดพ้นก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ส่วนการเข้าถึงโมกษะ นั้นมีทางปฏิบัติเรียกว่า กรรมโยค ได้แก่

1. กรรมโยค คือ การกระทำความดี
2. ญาณโยค คือ ความรู้และความเห็นชอบที่เป็นผลจากการพิจารณาโดยบริสุทธิ์ใจ
3. ภักติ คือ การมีทั้งความสนใจและมอบความภักดีต่อการกระทำที่กำลังปฏิบัติรับผิดชอบอยู่ (องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, 2523)

คัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูตามคัมภีร์พระเวทมี 4 ชุด คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวทฤคเวท

1. ยชุรเวท (ยช-สังเวย) เป็นแบบฉบับและการประกอบการสังเวยของพราหมณ์ในรูปแบบต่างๆ
2. สามเวท(สาม-ทำนองขับ) เป็นพระเวทเกี่ยวกับทำนองขับหรือสวดมาจากฤคเวท อถรรพเวท เป็นบทเกี่ยวกับเวทตรีมนตร์และบทสวดทั้งหลายที่ใช้ในการกระทำแก่ผู้อื่นหรือแก้ไขการกระทำไม่พึงประสงค์ตามคัมภีร์พระเวท ที่มี 4 ชุด คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวทฤคเวท
3. ยชุรเวท (ยช-สังเวย) เป็นแบบฉบับและการประกอบการสังเวยของพราหมณ์ในรูปแบบต่างๆ
4. อถรรพเวทฤคเวท (ริจ-สรรเสริญ) เป็นบทโคลงที่ใช้ในการอ่านเป็นโองการสดุดีเทพ ทูลขอสวัสดิมงคลและความมั่งคั่งแก่ผู้ประกอบพิธีกรรม อถรรพเวท เป็นบทเกี่ยวกับเวทตรีมนตร์และบทสวดทั้งหลายที่ใช้ในการกระทำแก่ผู้อื่นหรือแก้ไขการกระทำไม่พึงประสงค์(ผศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, 2523)

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทย การศึกษาศิลาจารย์ของ ศ.ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล(2513) เสนอว่า ลัทธิของศาสนาพราหมณ์ที่ได้มาประดิษฐานอยู่ในแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซียแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 - 10 ได้แก่

1. ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย นับถือพระอิศวรและพระนางอุมมา โดยเชื่อว่าศิวลึงค์หรือกำเนิดของเพศชายเป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์แสดงถึงอำนาจในการสร้างสรรค์ของพระอิศวร ศิวลึงค์นี้แทรกลงไปในพื้นดิน ซึ่งแสดงโดยฐานคือโยนี
2. ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย นับถือเทวรูปพระนารายณ์

นอกจากนี้ จารึกสดก๊กอกรรมในปีพ.ศ.1595 ยังกล่าวถึงการตั้งลัทธิเทวราชว่า จุดประสงค์การตั้งลัทธิเทวราชนี้ กระทำตามคัมภีร์ในลัทธิตันตระ 4 คัมภีร์ ซึ่งจารึกสดก๊กอกรรมเรียกว่า พักตร์ทั้งสี่ของพระตมพुरु ผู้ศึกษาตีความหมายว่า การที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีอำนาจครอบคลุมไปทั่วสี่ทิศ ลัทธิเทวราชกระทำให้พระราชากลายเป็นสมมติเทพ พระองค์ไม่ได้ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาอีกแล้ว แต่ทรงกลายเป็นส่วนหนึ่งของพระอิศวร ด้วยเหตุนี้พระราชา ศิวลึงค์ และพราหมณ์จึงกลายเป็นหน่วยเดียวกัน

ในขณะที่ การเข้าสู่ประเทศไทยของศาสนาพราหมณ์ นอกจากมาจากทางเขมร โดยที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีปราสาทหินหลายแห่งและมีจารึกไว้แล้ว ตามหลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกในอินเดีย ประมาณพ.ศ. 200 เศษ พระเจ้าอโศกมหาราชยังไม่ได้เลื่อมใสพุทธศาสนาพระองค์กรีธาทัพไปประเทศในแคว้นกาลิงคราษฎร์ ซึ่งอยู่ริมทะเลฝ่ายใต้ของอินเดีย ชาวลิงคราษฎร์ถูกจับเป็นเชลยประมาณ 15,000 คน ที่เหลือพากันอพยพหนีภัยมาทางแหลมอินโดจีน (ผศ.ดร.อำนาจ ทะพิงค์แก, 2514)

สรุปได้ว่าการเข้าสู่ประเทศไทยของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอาจเป็นไปได้ 3 ทาง คือ

1. ทางเขมร
2. ทางเรือจากพ่อค้าวานิชที่เข้ามาค้าขายในดินแดนตอนใต้ เช่น มลายูและนครศรีธรรมราช

¹ระบบลัทธิของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่สำคัญมี 3 ระบบคือ 1. อทไวทเวทณะ ถือว่าจักรวาลทั้งคือพรหม 2. ลัทธิไวษณพ บูชาพระพรหม เพราะถือว่าพระพรหมคือลัทธิธรรมที่ลึกลับและเป็นอิสระ 3. ลัทธิไศวะ บูชาพระศิวะและอุปสงค์คือเทพมารดา เพราะถือว่าพระศิวะเป็นลัทธิที่แปรผัน พระศิวะเป็นผู้กระตุ้นให้โลกไม่หยุดนิ่ง

3. ทางจังหวัดตาก แม่ฮ่องสอน เป็นดินแดนติดต่อกับพม่าและบังคลาเทศ เหตุที่พวกพราหมณ์อพยพออกจากอินเดีย อาจเป็นเพราะการโจมตีเรื่องชนชั้นวรรณะ

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในล้านนา การเข้าสู่ล้านนาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ฤาษีหรือพราหมณ์ที่อยู่ก่อนแล้ว ตามตำนานพื้นเมืองภาคเหนือ มักกล่าวถึงการสร้างเมืองของฤาษีที่ถือศีลของในปศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร(อ้างจาก ยุพิน เข้มมุกด์,2527) ได้อธิบายคำว่า ฤาษี หมายถึง พวกพราหมณ์ เช่นเดียวกับคำว่า พราหมณ์และชีวาขาว น่าจะเป็นนักบวชในศาสนาฮินดู เข้ามามีบทบาทเป็นเจ้าพิธีในการสร้างเมืองในตอนแรก และพวกพราหมณ์ผู้รู้คัมภีร์พระเวทหรือเพทคือผู้มีความรู้และได้รับผิดชอบหน้าที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรม ปรากฏในพงศาวดารภาคที่ 61 (อ้างจาก ยุพิน เข้มมุกด์,2527)ความตอนหนึ่งว่า "พระยามังรายให้หาบุตรพราหมณ์ ผู้รู้จบเพทมาดุษฎีจกสร้างเวียงให้เป็นไชยมงคลและไชยภูมิ บุตรพราหมณ์ผู้นั้นก็หว่านข้าว เขียนทิด"

ลักษณะที่ 2 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจากละโว้ในสมัยพระนางจามเทวี ปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกในพ.ศ.1565-1568 กล่าวว่า ภายใต้พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่เมืองละโว้มีพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาอยู่ทั้งสองนิกาย คือ พราหมณ์ผู้ปฏิบัติโยคะและภิกษุมหายาน(ศ.ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล,2513) และเมื่อพระนางจามเทวีอพยพจากเมืองละโว้มาปกครองอาณาจักรหริภุญชัย ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาพุทธลัทธิมหายานก็เข้ามาสู่ดินแดนล้านนา

แม้ในดินแดนล้านนาจะได้รับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย แต่ชาวล้านนายังคงมีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณซึ่งเป็นเนื้อหาหลักแบบเดิม โดยปรับเข้ากับโครงสร้างของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตามคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีระบบเทพเจ้าและมีรูปแบบการประกอบพิธีกรรมที่ชัดเจน ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวทฤคเวท ที่ให้ความสำคัญกับบทโคลงที่ใช้ในการอ่าน เป็นโองการสวดดีเทพ ขอความเป็นมงคล และความมั่งคั่งแก่ผู้ประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะอถรรพเวท ซึ่งเป็นบทเกี่ยวกับเวทมนตร์และบทสวดทั้งหลาย ที่ใช้ในการกระทำแก่ผู้อื่นหรือแก้ไขการกระทำไม่พึงประสงค์ มีอิทธิพลต่อการประกอบพิธีกรรมของชาวล้านนา ได้แก่

- คาถา มีบทสวดจำนวนมากที่ใช้เป็นคาถาสำหรับรักษาโรค
- อำนวยผล เพื่อให้อายุยืนหรือมีสุขภาพดี
- การสาปแช่ง ใช้สวดสาปแช่งปีศาจ พ่อมดหมอผีหรือศัตรู
- คาถาเสน่ห์ สำหรับมัดใจผู้อื่น
- คาถาสำหรับภษัตริย์ เพื่อความมีอำนาจและชื่อเสียง
- คาถาเพิ่มบุคลิก เพื่อให้ผู้สวดได้รับความนับถือ
- คาถาให้ลาภ เพื่อเพิ่มทรัพย์สินและผลผลิตการเกษตร
- บัตรังคาน เพื่อกำจัดความอับมงคล (ผศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, 2523)

อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มีต่อชาวล้านนาทั้งชนชั้นปกครองและสามัญชน แสดงออกชัดเจนในรูปของพิธีกรรม “พระยามังรายอายุได้ 21 ปี ได้เป็นพระยาแทนพ่อ วันนั้นแล เจ้าพระยามังรายได้เติงน้ำมูทราภิเษก”(สมหมาย เปรมจิตต์, 2540) นอกจากนี้ ชนชั้นปกครองยังเป็นผู้ที่ศึกษาพระเวทหรือสาตราเพท เมื่อจะสร้างเมืองเชียงใหม่ “พระยามังรายยังคงตั้งใจว่า สหายกูเจ้าพระยาทั้งสอง มีคำรู้สัพพลิปาสาตราเพท ลักษณะอันเป็นชัยมงคลยังแท้ตาย สา ตรมเพทอันกูรู้มีเท่าใด สหายกูทั้งสองก็รู้ดังกูรู้ทุกประการ” (สมหมาย เปรมจิตต์, 2540)

ผู้วิจัยเห็นว่า จุดมุ่งหมายของการประกอบพิธีกรรมของชนชั้นปกครองแตกต่างจากสามัญชน กล่าวคือ ชนชั้นปกครองใช้พิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสร้างความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจ บารมีให้กับสถาบันกษัตริย์ ในขณะที่ สามัญชนมีจุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรมเพื่อความ สุขและความเป็นมงคลต่อการดำเนินชีวิต โดยยึดความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณผสมผสาน กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สนองตอบความต้องการของชีวิตคนกับปัญหาที่ต้องเผชิญอยู่ประจำวัน มีการเคารพบูชา คาถา พิธีกรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและแก้ปัญหาให้กับชีวิตทางโลก แต่ยังมี ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อภูมิปัญญาของชาวล้านนา คือ ศาสนาพุทธนิกายมหายานและเถรวาท ที่ให้คำตอบเรื่องอุดมคติของชีวิตมนุษย์

2.2.2.3 ศาสนาพุทธ

ความเป็นมาและจุดมุ่งหมาย มีการศึกษาถึงที่มาพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต) (2540) แบ่งความเป็นมาของศาสนาพุทธในประเทศไทยออกเป็น 4 ยุคคือ

1. ยุคเถรวาทแบบสมัยอโศก พ.ศ.218 หลังเสร็จการสังคายนาครั้งที่ 3 ณ พระนครปาฏลิบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสงฆ์ไปประกาศพระพุทธศาสนาใน 9 ดินแดน โดยพระโสณะและพระอุตตระ เป็นสายที่นำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในอาณาจักรสุวรรณภูมิ
2. ยุคมหายาน พ.ศ. 620 พระเจ้ากนิษกะมหาราช พระอุปัชฌาย์สังคายนาครั้งที่ 4 ของฝ่าย มหายาน ณ เมือง ชลันธร และทรงส่งสมณทูตสู่เอเชียกลาง
 - ขุนหลวงเม้ากษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรช้ายลาว ส่งคณะทูตนำ พระพุทธศาสนาเข้ามา ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง 77 มีราษฎร 51,890 ครอบครัว หันมานับถือพระพุทธศาสนาครั้งแรก
 - พ.ศ.1300 กษัตริย์แห่งศรีวิชัย ในเกาะสุมาตราเรื่องอำนาจแผ่อำณาเขตเข้ามาถึงสุราษฎร์ธานี ทำให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแพร่เข้ามาในภาคใต้ของไทย
 - พ.ศ.1550 กษัตริย์กัมพูชา ราชวงศ์สุริยวรมันแผ่อำณาเขตภาคตะวันตกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย และตั้งเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นเมืองหลวง พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและศาสนาพราหมณ์แพร่ขยาย
4. ยุคเถรวาทแบบพุกาม พ.ศ.1600 พระเจ้านันทมหาราช กษัตริย์พุกามเรื่องอำนาจ แผ่อำณาเขตถึงอาณาจักรล้านนา เผยแพร่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
4. ยุคเถรวาทแบบลังกาวงศ์
 - พ.ศ.1696 พระเจ้าปراجรมพามหาราช กษัตริย์ประเทศลังกา โปรดให้สังคายนาครั้งที่ 7 พระสงฆ์ไทยเดินทางไปศึกษาแล้วกลับมาตั้งสำนักเผยแผ่ศาสนาเมืองนครศรีธรรมราช
 - พ.ศ.1820 พ่อขุนรามคำแหง อารามพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราชมาพำนัก ณ วัดอรุณภูมิในสุโขทัย
 - พ.ศ.1897 พระเจ้าลิไทย ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชเมืองลังกานามว่า สุมนะเข้ามาสู่สุโขทัย

ก. ศาสนาพุทธนิกายมหายาน

คำว่า "มหายาน" แปลตามตัวว่า ยานใหญ่หรือยานอันกว้างขวาง หมายความว่าสามารถบรรลุทุกคนเป็นจำนวนมากข้ามความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดไปสู่นิพพานได้ในคราว

เดียว หลักคำสอนนิกายมหายานได้เริ่มเผยแพร่ออกไปประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 (Nalinaksha Dutt อ้างจาก ภัทรพร สิริกาญจนและฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2527) โดยหลักของนิกายมหายาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

ประการที่ 1 ความเชื่อในพระโพธิสัตว์ เชื่อว่า มนุษย์บำเพ็ญบารมีเป็นโพธิสัตว์ได้ถ้ามีใจ มั่นต่อพระพุทธเจ้า การทำความดีแก่โลก บารมีของตนที่มีอยู่ให้แก่ผู้อื่นก็จะบรรลุพระโพธิสัตว์

ประการที่ 2 ในพระอาทิพุทธและพระพุทธเจ้า ซึ่งสถิตอยู่ในทุกสถานที่และทุกกาล พระพุทธเจ้าย่อมทรงมีลักษณะตรีกาย คือ กายที่หนึ่งเรียกว่า ธรรมกายหรือภาวะอันสำคัญของพระพุทธเจ้า กายที่สองเรียกว่า สัมโภคกาย คือ กายทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองอันเกิดขึ้นเพราะบุญบารมี พระกายนี้จะปรากฏอยู่ในสรวงสวรรค์ กายที่สามเรียกว่า นิรมานกายหรือกายอันนิรมิตบิดเบือนขึ้น คือ ร่างกายของมนุษย์

ประการที่ 3 ศึกษาพระอภิธรรม โดยให้รู้แจ้งซึ่งสภาพ 3 ประการ

1. ปริกัลปิต คือ ความรู้อันเป็นมายา ให้เห็นว่าเป็นจริง
2. ปรดันตร คือ ความรู้อันอาศัยสิ่งอื่นเปรียบเทียบ
3. ปรินิษปันน์ คือ ความรู้ยอดเยี่ยม รู้แจ้งว่าสรรพสิ่งไม่มีตัวตน(เสฐียรโกเศศ, 2516)

ศาสนาพุทธนิกายมหายานในล้านนา จากการศึกษาค้นคว้า สรุปได้ว่าการเข้ามาของศาสนาพุทธนิกายมหายานแบ่งได้เป็น 4 ทาง ได้แก่

1. จากชนชาติอ้ายลาวที่รับนิกายมหายานจากประเทศจีน เมื่ออพยพลงมาได้นำความเชื่อตามนิกายมหายานเข้าสู่ดินแดนล้านนา
2. จากอาณาจักรศรีวิชัยที่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรหริภุญไชยยางเชียงแสน
3. จากละโว้ คือ เมื่อพระนางจามเทวีขึ้นมาสปกครองอาณาจักรหริภุญไชย
4. จากพม่าที่ได้รับอิทธิพลนิกายมหายาน สาขามันตรยานที่แพร่หลายในแคว้นเบงกอล

นอกจากนี้ จากการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเปรียบเทียบของอาจารย์เขียน ยิ้มศิริ (2500) ได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรหริภุญไชยยางเชียงแสนกับอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้โดยเสนอแนวคิดว่า วัฒนธรรมศรีวิชัยเคลื่อนตัวจากศูนย์กลางที่บรมพุทโธมาที่ไชยาสู่เชียงแสน หลักฐานจากพระพุทธรูปเชียงแสนเริ่มแรก พ.ศ. 1400 - 1600 ได้แบบอย่างโดย

ตรงจากพระพุทธรูปของสกุลบรมพุทโธ คือมีรูปลักษณะทรวดทรงสง่าผ่าเผย นิยมความเรียบง่าย และกรรมวิธีการสร้างที่คล้ายคลึงกัน โดยพระพุทธรูปบรมพุทโธทำจากหินลาวามีความอ่อนนุ่มทำให้พระพุทธรูปไม่มีลักษณะแข็งกระด้าง เช่นเดียวกับพระพุทธรูปเชียงแสน

ในขณะเดียวกัน สถาปัตยกรรมของเชียงแสนยังได้รับอิทธิพลจากศิลปะศรีวิชัย การวางผังและรูปทรงของเจดีย์อย่างเดียวกัน คือมีรูปตั้งในสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีการวางตัวของอาคารเช่นเดียวกัน ส่วนรูปทรงของเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมยกสูงมีซุ้มจระนำสี่ด้าน(พ.ณ. ประมวลยมารค,2500) ทั้งหมดแสดงว่า อาณาจักรหริภุญชัยของเชียงใหม่ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรศรีวิชัยทางใต้ และความเชื่อศาสนาพุทธนิกายมหายานได้สะท้อนออกมาในรูปของสถาปัตยกรรมและศิลปวัฒนธรรม

นอกจากนี้ จากศิลาจารึกพ.ศ.1236และ1334 แสดงถึงพุทธศาสนาลัทธิมหายาน การเผยแพร่พุทธศาสนาลัทธิมหายานในแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซียในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 14 ต่อมาศาสนาพุทธลัทธิมหายาน ได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงในอาณาจักรขอมสมัยเมืองพระนคร(ศ.มจ.ศุภทนต์ ดิศกุล,2513) อาณาจักรละโว้หรือลพบุรีก็ได้รับอิทธิพลจากทั้งศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธมหายานจากอาณาจักรขอม เมื่อพระนางจามเทวีขึ้นมามีปกครองอาณาจักรหริภุญชัย ทั้งศาสนาพุทธนิกายมหายานและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจากละโว้หรือลพบุรี ได้มีอิทธิพลต่อชีวิตของคนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง

จากการศึกษาเปรียบเทียบคติการสร้างสถูปเจดีย์ของนิกายมหายานและเถรวาท ของจุลทรรศน์ พยาธรานนท์(2525) พบว่า คติธรรมในนิกายมหายานสนับสนุนการสร้างเจดีย์วัดสูงขึ้นเพื่อเป็นที่เจริญศรัทธา พระสถูปเจดีย์มีทรวดทรงซับซ้อนและได้รับการตกแต่งด้วยความอลังการ ได้แก่ พระสถูปเจดีย์ที่วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน พระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมวัดกู่กุดหรือวัดพระนางจามเทวี จังหวัดลำพูน ในขณะที่คตินิกายเถรวาทมุ่งเน้นไปทางปริวิตและไม่ส่งเสริมการสร้างเจดีย์วัดสูง ถ้าเป็นพระสถูปทำขึ้นตามคตินิกายเถรวาท มีเป็นต้นพระสถูปทรงระฆังกลมแบบลังกาที่วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ มีรูปแบบเรียบง่ายไม่ตกแต่งด้วยลวดลายหรือประดับด้วยรูปภาพต่างๆ

ในขณะเดียวกัน อิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายมหายาน โดยเฉพาะสาขามันตรยาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในแคว้นเบงกอล ได้แพร่เข้าไปในพม่ารวมทั้งอาณาจักรล้านนา ดังปรากฏหลักฐานต่อไปนี้

“หลาเบเงินมีอักษรจารึก ธารมนตร์ ได้ถูกค้นพบที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ธารมนตร์เป็นที่ทราบกันดีว่า เป็นมนตร์ของนิกายมหายาน สาขามันตรยาน”

“มีข้อความเขียนไว้ว่า ในรัชกาลพระเจ้ากือนา มีพระเถระนามว่า จันทเถระ ได้ขึ้นไปประกอบพิธีสาธยายมนตร์ชื่อ มหาโยคีมันตรปเกะ บนดอยสุเทพ เพื่อเพิ่มพูนปัญญาตน”

“ในล้านนาไทย มีพระพุทธรูปเก่าหลายองค์ที่ทรงเครื่องแบบกษัตริย์ พระพุทธรูปเหล่านี้ความจริงเป็นรูปแทน(ปฏิมา) ของพระอาทิตย์พุทธะของพุทธศาสนานิกายมหายาน สาขามันตรยาน ซึ่งเป็นพุทธะดั้งเดิมและนิรันดร์ ไม่ใช่รูปแทนของศากยมนีพุทธะ”

“ในงานมงคลต่างๆ พระสงฆ์จะได้รับนิมนต์มาสวดอุณสวชัยสูตร ซึ่งเป็นสูตรนอกพระไตรปิฎก แต่งขึ้นเลียนแบบ คุชณีวิทยาราวณีของมหายาน ในบางกรณีก็มีการสวด ชมพูบดีสูตรของมหายานด้วย”(รศ.แสง จันทรงาม, 2523)

ตามเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานเมืองเชียงใหม่และตำนานอื่นๆ กล่าวถึงไทยยวนหรือชาวไทยในอาณาจักรโยนกนับถือศาสนาพุทธ ฮันส์ เพนธ์(2526)ได้เสนอว่า พุทธศาสนาของไทยยวนคล้ายกับพุทธศาสนาของชาวมอญ คือ ผสมกับไสยศาสตร์ สมัยนั้นคนมักเข้าใจว่า พระพุทธศาสนา คือ ไสยศาสตร์อย่างหนึ่ง การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ก็เพื่อหวังความเป็นใหญ่ อย่างเช่นพระยามังรายทรงสร้างพระพุทธรูป เพื่อทรงหวังว่าจะได้รับชัยชนะในการสู้รบ “แล้วเจ้ามังรายก็อธิษฐานว่า ด้วยเดชบุญอันได้สร้างพุทธรูปเจ้านี้ ข้าจักยกกำลังรพลไปเอาเมืองรามัญทางาวดีเมืองฉะเชิงเทรา ฝ่าพระยาเม็งยังจักอ่อนน้อมกับข้า ด้วยเดชอานุภาพอันข้าได้สร้างพุทธรูปเจ้านี้ ข้ามาขอจัดสร้างวิหารที่อู่เป็นที่สถิตตำราญพุทธเจ้าพุทธเจ้าชะแล”(สมหมาย เปรมจิตต์, 2540) เจ้าพระยาหงสยอมาทพเอกราชบรรณาการมาถวายโดยไม่มีการสู้รบ เมื่อกลับมาพระยามังรายจึงทรงสร้างพระเจดีย์และทรงอุทิศที่นาสร้างวัดกานโถมตามที่ทรงตั้งจิตอธิษฐาน

ผู้วิจัยเห็นว่า การดำรงชีวิตของชาวล้านนาอยู่บนพื้นฐานความเชื่อแบบสังคมเกษตรที่ต้องอยู่กับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ คติความเชื่อศาสนาพุทธนิกายมหายานที่มนุษย์พึงจะได้รับการช่วยเหลือจาก “พระพุทธเจ้า” ให้พ้นจากความทุกข์และเกิดความเป็นมงคลในชีวิต โดยการทำบุญด้วยการสร้างทางวัตถุ คตินี้เองได้ประสานกับความเชื่อดั้งเดิมเรื่องการนับถือผีและวิญญาณ

รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คติความเชื่อทั้งหมดได้ก่อรูปเพื่อตอบสนองชาวล้านนาในแง่มุมที่แตกต่างกัน แต่สอดคล้องประสานประโยชน์กับการดำเนินชีวิต ทำให้คติความเชื่อศาสนาพุทธนิกายมหายานยังคงมีอิทธิพลต่อชาวล้านนา กระทั่งทุกวันนี้

ข. ศาสนาพุทธนิกายเถรวาท

คำว่า “เถรวาท” เกิดขึ้นภายในเวลาไม่กี่สัปดาห์เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จสู่ปรินิพพาน พระเถรานุเถระได้ประชุมกันกระทำสังคายนาเป็นครั้งแรก ตามแบบที่เรียกว่าเถรวาท (สมหมาย เปรมจิตต์, 2540) คือ เป็นนิกายที่ยึดคำของพระเถระหรือพระผู้ใหญ่ ถือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญที่สุด บุญกุศลทั้งหลายอยู่ที่ความประพฤติตามพระธรรม ต่างจากมหายานถือบุคคลิกภายในองค์พระพุทธรูปเป็นสำคัญ พระธรรมวินัยอาจจะแก้ไขให้เหมาะสมกับความเป็นไปของโลกได้ ตามที่ประธานพุทธาณูญาติไว้(หลวงวิจิตรวาทการ, 2510) อีกชื่อของนิกายเรียกว่า “หินยาน” แปลว่า ยานอันเล็ก คือ ยานอันนำบุคคลไปถึงจุดหมายปลายทางคือพระนิพพานได้ยาก เพราะมีจำนวนน้อย ส่วน “มหายาน” นั้น เป็นยานขนาดใหญ่ที่นำคนข้ามโอฆสงสารไปถึงจุดหมายปลายทางได้มากกว่า

จุดมุ่งหมายของนิกายเถรวาท มีคติความเชื่อโดยถือว่ามีพระพุทธเจ้าองค์เดียวคือพระสมณโคดมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีวัตถุที่เคารพคือพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งสามรวมเรียกว่า พระรัตนตรัย ธรรมแห่งพระพุทธเจ้านี้เป็นธรรมอันบุคคลพึงรู้ได้ด้วยตนเอง และทางที่จะไปสู่ความรอดพ้นคือบุคคลต้องบำเพ็ญปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดมาช่วยได้ จนพ้นชายแห่งสงสารวัฏ(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2531)

ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทในล้านนา การเข้ามาของศาสนาพุทธนิกายเถรวาท แตกแขนงออกเป็น 2 แบบ คือ ศาสนาพุทธแบบรามัญหรือลังกาวงศ์เก่า และศาสนาพุทธแบบลังกาวงศ์ใหม่

1. ศาสนาพุทธแบบรามัญหรือลังกาวงศ์เก่า จารึกหลักที่ 62 วัดพระยืน จังหวัดลำพูน พ.ศ.1914 พระมหาสุมนเถร นำศาสนานิกายลังกาวงศ์(เก่า) เข้าไปล้านนา พระ

มหาสมณเถระ มีความรู้ลึกซึ้งพระพุทธานุศาสตร์ล้นการรับนิมนต์จากพระยาเกื่อนา มาจำวัดอยู่ที่วัดสวนดอก จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ฝ่ายสวนดอก

2. ศาสนาพุทธแบบลังกาวงศ์ใหม่ พ.ศ.1973 พระภิกษุสงฆ์และฆราวาสกลุ่มแรกที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธานุศาสตร์แบบดั้งเดิมที่ศรีลังกาและอินเดีย กลับมาเผยแพร่พระพุทธานุศาสตร์ในล้านนา เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าฝ่ายป่าแดง

ศาสนาพุทธทั้ง 2 แบบมีข้อพิพาทกัน โดยพระภิกษุแบบลังกาวงศ์ใหม่หรือฝ่ายป่าแดงยึดถือพระธรรมวินัยเป็นที่ตั้ง กล่าวหาว่าพระภิกษุแบบลังกาวงศ์เก่าหรือฝ่ายสวนดอกไม่เป็นพระภิกษุเลยสักรูปเดียว

ข้อกล่าวหาที่ 1 พระภิกษุฝ่ายสวนดอกถือไม้เท้าบิณฑบาตเหมือนถือกะลาขอทาน

ข้อกล่าวหาที่ 2 พระภิกษุฝ่ายสวนดอกรับเงินทองและที่ดิน

ข้อกล่าวหาที่ 3 ฝ่ายสวนดอกใช้อักษรแบบสันสกฤตและออกสำเนียงผิดเพี้ยน

ข้อกล่าวหาที่ 4 ฝ่ายสวนดอกสร้างพระพุทธรูปให้คนบูชา ในขณะที่พระภิกษุแบบลังกาวงศ์เก่าหรือฝ่ายสวนดอก กล่าวหาว่า พระมหารัชมังคลาจารย์ซึ่งเป็นฝ่ายป่าแดง ขณะไปลังกาได้ไปเวียนเวทมนต์จากพ่อค้าและชีเปลือย ความขัดแย้งทั้ง 2 ฝ่ายรุนแรงถึงขั้นใช้กำลังต่อกัน(ศ.ร. ประเสริฐ ณ นคร,2537) กระทั่ง ฝ่ายลังกาวงศ์ใหม่ต้องย้ายออกจากเชียงใหม่สู่เชียงใหม่ เชียงตุง

แต่อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งของพระภิกษุทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้พระภิกษุต่างตั้งใจศึกษาพระธรรมให้ลึกซึ้ง ก่อให้เกิดวรรณกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นมากมาย จนกระทั่งมีการสังคายนาพระพุทธานุศาสตร์เป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.2020 และเผยแพร่พระพุทธานุศาสตร์ไปทั่วดินแดนล้านนา

จากการศึกษาของยุพิน เข็มมุกข์(2527)เสนอไว้ว่า ศาสนาราชวงศ์มังรายช่วงระหว่าง พ.ศ.1985-2069 ถือเป็นยุคทองของพระพุทธานุศาสตร์ในล้านนา ด้วยเหตุเพราะเป็นช่วงเวลาของรัชกาลพระเจ้าติโลกราช พ.ศ.1985-2031 กับสมัยพระเมืองแก้ว พ.ศ.2039-2069 การพระพุทธานุศาสตร์ในช่วง 2 รัชกาลนี้เจริญรุ่งเรืองมาก พระภิกษุสงฆ์ล้านนายังแตกฉานในคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยเฉพาะอักษรบาลี จนได้รับการยอมรับว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ล้านนาไทยเป็นศูนย์กลางความเจริญทางพุทธศาสนาในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลัง

สมัยรัชสมัยพระยาเมืองแก้ว การศาสนาเริ่มเสื่อมลงพร้อมกับการเสื่อมของอาณาจักร และได้สูญเสียเอกราชแก่พม่าในที่สุด

สรุปในภาพรวมเรื่องภูมิหลังทางความคิดของชาวล้านนาได้ว่า บริเวณพื้นที่ราบลุ่มภาคเหนือของประเทศไทย มีชนชาติต่างๆอาศัยต่อเนื่องยาวนาน ชนกลุ่มดั้งเดิมพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เป็นชนชาติลัวะและขอม จากนั้นชนชาติไทอพยพมาจากประเทศจีนตอนใต้ มาก่อตั้งอาณาจักรหิรัญเงินยางเชียงแสน ขณะที่ชนชาติมอญจากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้อพยพขึ้นมาในสมัยพระนางจามเทวี กลุ่มชนที่แตกต่างกันนี้มีความเชื่อที่แตกต่างกัน โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความคิดของชาวล้านนา ได้แก่ ความเชื่อแบบผีและวิญญาณของชนชาติลัวะและไท ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายานและเถรวาท ทั้งหมดได้ก่อตัวเป็นความคิดความเชื่อที่เป็นภูมิปัญญาแบบล้านนา ความคิดความเชื่อเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีการดำเนินชีวิต และเป็นพลังสำคัญในการประกอบพิธีกรรมข้าวของชาวล้านนา

2.3 แนวความคิดเรื่องพิธีกรรม

2.3.1 ความหมายและประเภทของพิธีกรรม

คำว่า “พิธีกรรม” ได้ถูกนำไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันตามทัศนะของนักวิชาการ และผู้รู้แต่ละคน ได้แก่

รศ.ดร.งามพิศ สัตย์สงวน(2538) ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า “ระบบสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความคิดทางศาสนา เพราะความคิดต่างๆเกี่ยวกับศาสนามีความซับซ้อนลึกซึ้งไม่มีตัวตนและยากที่จะเข้าใจได้ จึงต้องมีตัวแทนคือสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อทำให้คนธรรมดาสามัญเข้าใจได้”

เอ็ม.เอส.มิลเลอร์(E.S. Miller)(อ้างใน นพนธ์และคณะ,2534) ได้กล่าวว่า “พิธีกรรมหมายถึง การแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนาในรูปแบบของกิจกรรม หรือการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยสมาชิกในสังคม”

ดัวร์คเฮม(Durkheim) ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า “พิธีกรรมหมายถึงการกระทำที่มีความตั้งใจ เป็นการแสดงออกถึงอาณาเขตเหนือธรรมชาติ ที่ซึ่งพิธีกรรมกลายเป็นการแสดงออกพฤติกรรมส่วนบุคคลในสังคมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อของสังคมที่สร้างขึ้นทั้งสองโลก ได้แก่ โลกที่ลับที่เหนือธรรมชาติ และโลกที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของเหตุผลกละละตะ”

แฮริส(Harris)ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า หมายถึง “การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางศาสนา(Ritual is an act of religious behavior) การแสดงพิธีกรรมทั้งหลายจะต้องมีความเชื่อทางศาสนาเบื้องหลัง” ในความหมายดังกล่าว มีนักวิชาการตะวันตกได้ให้คำนิยามความเชื่อทางศาสนา(religious belief) โดย ไทเลอร์(Tylor) กล่าวว่า “เป็นความเชื่อในภูติผีวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย” กูดดี้, ฮอร์ตตัน และสปีโร(Goody, Horton, Spiro) กล่าวว่า “เป็นการขยายความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ออกไปสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ หรือพลังเหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติ” ในขณะที่ ฟราเซอร์(Frazer) กล่าวว่า “การบูชา บวงสรวง เช่นไหว้ เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับอำนาจทั้งหลายที่เหนือกว่ามนุษย์ ซึ่งมนุษย์เชื่อว่าอำนาจเหล่านั้นสามารถควบคุมวิถีทางของธรรมชาติ หรือวิถีทางของมนุษย์”(อ้างใน จลาตชาย รมิตานนท์, 2537)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2493 ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า หมายถึง การบูชาและงานที่จัดขึ้นตามลัทธิความเชื่อเพื่อความขลังที่เป็นแบบ , ธรรมเนียม สำหรับสารานุกรมของบริเตนนิกา(The Encyclopedia Britannica,1980)กล่าวถึงพิธีกรรม ว่า หมายถึง พฤติกรรมการแสดงออกอย่างหนึ่งของมนุษย์ ถือเป็นระบบสัญลักษณ์ โดยพิธีกรรมมีลักษณะทั่วไป คือ

1. เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้สึก อารมณ์ ความนับถือ และความเกรงกลัว ในความสัมพันธ์กับสิ่งลี้ลับ
2. พิธีกรรมต้องนำไปสู่ระบบความเชื่อ
3. การประกอบพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ในความสัมพันธ์ที่มันอ้างถึง

จากทัศนะของนักวิชาการข้างต้น ความหมายของคำว่า “พิธีกรรม” สามารถสรุปความหมายในนัยยะที่กว้าง ได้ว่า “พิธีกรรม หมายถึง การแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ ที่มีความเชื่ออยู่เบื้องหลัง และสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มันอ้างอิงถึง โดยเป็นการกระทำที่มนุษย์มุ่งหวังให้สิ่งเหนือธรรมชาตินั้นปกป้องคุ้มครองตนเอง ครอบครว และชุมชน”

เมื่อพิจารณาจากความหมายนี้พอจะมองเห็นได้ว่า พิธีกรรมไม่ใช่เพียงการสักการะบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยความเชื่อที่มกมายและมองว่าเป็นการกระทำที่ล้าหลัง แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของพิธีกรรมแล้ว พิธีกรรมเหล่านี้ คือ ร่องรอยความคิดที่สะท้อนโลกทัศน์และชีวิตทัศน์

ตามนัยแห่งภูมิปัญญาหรือปรัชญาของมนุษย์ ถือเป็นพลังสำคัญที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

ในสารานุกรมของบริติชเอนิคา(The Encyclopedia Britannica,1980) ได้แบ่งประเภทของพิธีกรรมไว้ 3 ประเภท สรุปสาระสำคัญโดยสังเขป คือ

1. พิธีกรรมปรัมปรา(The myth ritual) เป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบ (imitative)นิทานปรัมปรา โดยทุกพิธีกรรมขึ้นอยู่กับความเชื่อบางอย่าง
2. พิธีกรรมเชิงบวกและเชิงลบ(The positive and negative ritual) เป็นพิธีกรรมที่ทำให้ความสนใจเกี่ยวกับการอุทิศ , การเกิดใหม่ของวัตถุหรือปัจเจกบุคคล โดยพิธีกรรมเชิงลบ(negative ritual)มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ซึ่งแสดงออกมาในรูปของข้อห้ามกฎเกณฑ์ต่างๆทางสังคม
3. พิธีบูชายัญ(The sacrificial ritual) เป็นรูปแบบพิธีกรรมดั้งเดิมแรกเริ่มของศาสนา ในพิธีบูชายัญ ผู้ประกอบพิธีกรรมจะได้รับผลโดยตรงจากการเซ่นไหว้บูชายัญ พิธีกรรมเหล่านี้จะมีความหลากหลาย แต่เอกภาพของพิธีกรรมประเภทนี้จะให้ความสำคัญที่เหยื่อ(victim)ที่ใช้ในการบูชายัญ
4. พิธีกรรมเกี่ยวกับวิกฤตของชีวิต (The life crisis ritual) บุคลิกพื้นฐานของพิธีกรรมประเภทนี้ คือ การเปลี่ยนจากชีวิตหนึ่งไปยังอีกช่วงชีวิตหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือชุมชน ได้แก่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด , ความตาย , การนำเข้าเป็นสมาชิกของสังคม

วอลเลสซ์ (อ้างใน รศ.ดร.งามพิศ สัตย์สงวน,2538) ได้เสนอแนวคิดเรื่องการจัดระเบียบขององค์กรศาสนา โดยคำนึงถึงผู้ทำพิธีทางศาสนาประเภทต่างๆ ซึ่งวอลเลสซ์แบ่งองค์กรทางศาสนาออกเป็น 4 ลัทธิ มีสาระที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม สรุปได้ดังนี้

1. ลัทธิของปัจเจกบุคคล(individualistic cults) ในลัทธินี้ แต่ละคนเป็นผู้เชี่ยวชาญทางศาสนาได้ โดยมองหาช่องทางที่จะติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติโดยตรง ปัจเจกชนสามารถพัฒนาความสัมพันธ์พิเศษกับผีบางเทพเทวดาที่จะให้อำนาจและความรู้พิเศษกับเขา
2. ลัทธิบูชาหมอผี(shamanistic cults) ลัทธินี้เชื่อว่า หมอผี คือ คนที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นพิเศษ และเป็นผู้ให้บริการตามที่ผู้มารับบริการต้องการในเรื่องต่างๆ

3. ลัทธิของชุมชน(communal cults) ในลัทธินี้ กลุ่มคนธรรมดาสามัญจะจัดพิธีกรรมขึ้นเพื่อคนในชุมชน โดยวอลเลซได้แบ่งพิธีกรรมไว้ 2 ประเภท คือ
 - พิธีผ่านภาวะ(rites of passage) เป็นการเปลี่ยนแปลงของปัจเจกชนจากสถานภาพหนึ่งไปอีกสถานภาพหนึ่ง จึงเป็นการช่วยปัจเจกชนและสังคมจัดการกับวิกฤติต่างๆของชีวิต
 - พิธีของชุมชน(rites of intensification) พิธีกรรมประเภทนี้มุ่งไปสู่สวัสดิการของกลุ่มหรือชุมชน และมีเป้าหมายที่ชัดเจน การเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในสังคมเกษตรกรรม นอกจากนี้ พิธีกรรมประเภทนี้จะถูกจัดขึ้นเมื่อชุมชนตกอยู่ในภาวะวิกฤติ
4. ลัทธิบูชาหรือนับถือพระ(ecclesiastical cults) ลัทธิที่นับถือพระ คือ ผู้เชี่ยวชาญทางศาสนาโดยเฉพาะ ใช้เวลาทั้งหมดแสดงบทบาททางศาสนา มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามคำเชิญของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มชนเพื่อชุมชนทั้งหมด

จากลัทธิทั้ง 4 ประเภทข้างต้น วอลเลซได้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า โดยทั่วไปสังคมที่ล่าสัตว์หาของป่าอาจจะมีแต่ลัทธิที่ 1 และ 2 เท่านั้น ลัทธิที่ 3 เป็นลักษณะของสังคมประเภททำไร่เลื่อนลอย ส่วนลัทธิที่ 4 จะมีในสังคมประเภทรัฐ

ในสังคมล้านนา ซึ่งเป็นสังคมเกษตร การปลูกข้าวนาจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ของปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน พัฒนาการยาวนานทางความเชื่อ ภูมิปัญญาที่สั่งสมส่วนหนึ่งสะท้อนอยู่ในพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ทางด้านการเกษตรหรือพิธีกรรมข้าวตลอดฤดูกาลผลิต ในทุกขั้นตอนของการทำนาชาวนาจะประกอบพิธีกรรม ซึ่งพิธีกรรมข้าวเหล่านี้มีลักษณะตามการแบ่งประเภทของสารานุกรมของบริตเทนนิกา คือ ประการแรก ชาวล้านนาประกอบพิธีกรรมข้าว โดยเลียนแบบความเชื่อนิทานปรัมปราตามลักษณะ พิธีกรรมปรัมปรา เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ประการที่สอง พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนามีลักษณะเป็นพิธีกรรมเชิงบวกและเชิงลบ โดยชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องขี้ด ซึ่งมีหมวดว่าด้วยการปลูกข้าวทำนา ประการที่สาม การประกอบพิธีกรรมข้าวของชาวล้านนายังมีการบูชาัญญเพื่อเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประการที่สี่ พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนา บางพิธีกระทำเมื่อเกิดวิกฤติของชีวิต เช่น ฝนแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล

นอกจากนี้ พิธีกรรมข้าวของชาวล้านน่ายังมีลักษณะผสมผสานตามลัทธิทั้ง 4 ประเภทตามของข้อเสนอของวอลเลสท์

ประการแรก พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนามีลักษณะตามลัทธิของปัจเจกบุคคล คือ แต่ละคนสามารถติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติได้โดยตรง เช่น การบูชาแม่ธรณี การบูชาแม่โพสพ ที่เจ้าของที่นาสามารถประกอบพิธีกรรมได้เอง

ประการที่สอง พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนามีลักษณะตามลัทธิบูชาหมอผี ที่พิเศษคือผู้ประกอบพิธีกรรมจะเป็นเป็นผู้ที่ผ่านการบวชในพระพุทธศาสนามีความรู้ด้านภาษาบาลี ซึ่งชาวล้านนาถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ และมักจดบันทึกบทนำของคาถาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเป็นภาษาบาลี เพื่อเพิ่มความขลังและความศักดิ์สิทธิ์

ประการที่สาม พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนามีลักษณะตามลัทธิของชุมชน การประกอบพิธีกรรมข้าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มหรือชุมชน และจะถูกจัดขึ้นเมื่อเกิดวิกฤติทางธรรมชาติที่เป็นอันตรายต่อการปลูกข้าวทำนา

ประการที่สี่ พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนามีลักษณะตามลัทธิบูชาหรือนับถือพระ ชาวล้านนามีบทสวดเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และผู้นำในการประกอบพิธีกรรมคือพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าชาวล้านนาประกอบพิธีกรรมข้าว โดยใช้ทุกองค์การทางศาสนา เพื่อนำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือ ความอุดมสมบูรณ์ของข้าว พิธีกรรมข้าวเหล่านี้จึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวล้านนา

2.3.2 พิธีกรรมข้าวในแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ

สารานุกรมของบริตเทนนิกา(The Encyclopedia Britannica,1980) ได้สรุปแนวทางในการศึกษา“พิธีกรรม” ของนักวิชาการตะวันตกไว้ 3 แนวทาง ส่วนอีกแนวคิดที่เสนอในที่นี้ คือ ทศนะเรื่องพิธีกรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือเป็นตัวแทนของนักคิด นักปฏิบัติชาวตะวันออก ซึ่งมีรายละเอียดพอสรุปประเด็นที่สำคัญได้ดังนี้

แนวทางที่ 1 แนวทางศึกษาพิธีกรรมด้านกำเนิดของพิธีกรรม (The origin approach) เป็นแนวทางดั้งเดิมเพื่ออธิบายพิธีกรรมในฐานะที่เป็นศาสนา โดยพยายามอธิบายพัฒนาการของการประกอบพิธีกรรม และขอบเขตของธรรมชาติอันเป็นสากล(universal scope of natural)

โดยพยายามค้นหาต้นกำเนิดของพิธีกรรมและศาสนา จากการบูชาัยญ(Sacrifice) และการบูชาตามลัทธิสัตว์ศักดิ์สิทธิ์(Totemism) นักวิชาการแนวคิดแรกได้ให้ความหมายของ “พิธีกรรม” ว่า พฤติกรรมเกี่ยวกับพิธีกรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของสังคม(symbolic representations of society)

แนวทางที่ 2 แนวทางศึกษาพิธีกรรมด้านโครงสร้างหน้าที่ (The functional approach) เป็นการศึกษาศาสนา, พิธีกรรม, นิทานปรัมปรา โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ จุดสนใจของแนวทางนี้อยู่ที่ หน้าที่ของพิธีกรรมต่อสังคม มีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบายพิธีกรรมในความหมายของความ ต้องการของปัจเจกบุคคล (individual needs) และความสมดุลของสังคม(social equilibrium) แนวทางที่สองให้ความหมายของ “พิธีกรรม” ว่า พิธีกรรมเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ในสังคม ก่อให้เกิด การปรับตัวและตอบสนองเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยในสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

แนวทางที่ 3 แนวทางศึกษาพิธีกรรมประวัติศาสตร์ศาสนา(The history religions approach) จุดศูนย์กลางของการศึกษาตามแนวทางนี้อยู่ที่ประวัติศาสตร์ทางศาสนา นักวิชาการในกลุ่มนี้มีความเห็นว่า พฤติกรรมทางพิธีกรรมเป็นสัญญาณหรือการแสดงออกเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือความจริงสูงสุด(The realm of transcendent or ultimate reality) โดยพฤติกรรมเหล่านี้แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการแสดงออกเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ(The transcendent realm) ส่วนที่สอง เป็นการแสดงออกภายใต้กฎเกณฑ์ของกาละเทศะเหตุและผล (The realm of time , space and cause and effect) หน้าที่ของพิธีกรรมในชุมชนคือ จัดหากฎเกณฑ์ในการสักการะบูชาที่จะสนับสนุนและเป็นสะพานเชื่อมไปยังความเป็นจริงตามกาละเทศะและเหตุผล แนวทางที่สามให้ความหมายของ “พิธีกรรม” ว่า พิธีกรรมเป็นระบบความเชื่อของสังคม เป็นพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลในสังคม ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติและความเป็นจริงตามกาละเทศะและเหตุผล เมื่อพิจารณาจากความหมายนี้จะเห็นได้ว่า “พิธีกรรม” นั้นไม่ได้อยู่ที่ความเป็นจริงตามกาละเทศะและเหตุผลเท่านั้น แต่ปัจจัยสำคัญของ “พิธีกรรม” ก็คือ เป็นระบบสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือความจริงสูงสุด

แนวทางที่ 4 ทศนะเรื่องพิธีกรรมของพระพุทธเจ้า ในงานวิจัยของพระมหามานพ เจือจันทร์(2540) เรื่อง การบูชาัยญในพระไตรปิฎก เป็นการเสนอแนวคิดของพระพุทธเจ้าเรื่องการบูชาัยญเมื่อตรัสตอบเรื่องนี้แก่ผู้มาเฝ้าทูลถาม ซึ่งสรุปแนวคิดได้ดังนี้ การบูชาัยญเป็นระบบสื่อ

สารระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า มีเครื่องสังเวทบูชาหลายชนิด รวมถึงสัตว์ด้วย และมีไฟเป็นผู้สื่อสาร การบูชาัญญเป็นศาสนกิจของพราหมณ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพระเวท พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่า การบูชาัญญของพราหมณ์เป็นการสิ้นเปลือง และบ่งบอกถึงความโหดร้ายทารุณ ดังนั้นจึงทรงดำเนิความฟุ่มเฟือยของพิธีกรรมและคัดค้านการฆ่าสัตว์บูชาัญญ แล้วทรงแสดงให้เห็นถึงัญญที่ถูกต้องตามแนวพุทธ คือ การปรับพฤติกรรมที่พึงประสงค์ นับตั้งแต่การให้ทานเป็นประจำ การยอมรับนับถือพระรัตนตรัย การรักษาศีล การบำเพ็ญทานและสมาธิ การทำพระนิพพานให้แจ้ง นอกเหนือจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงเห็นว่า การบูชาัญญควรจะประกอบขึ้นเพื่อประโยชน์แก่หมู่มชนเป็นสำคัญ

ที่ผ่านมา การศึกษาเรื่องพิธีกรรมข้าว เป็นข้อมูลพื้นฐานที่ไม่มีกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ชัดเจน เป้าหมายหลักคือ บันทึกความเชื่อและพิธีกรรมที่น่าสนใจเพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้รู้

ศรีเลา เกษพรม(2541) รวบรวมเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับการทำข้าวไร่ของคนโบราณที่อยู่บนดอย โดยเฉพาะลัวะ และการทำนาของคนไทยที่อยู่บนพื้นราบ เป็นการเสนอข้อมูลจากศึกษาเอกสารโบราณเกี่ยวกับการทำไร่ข้าวของลัวะและการทำนาของคนไทย ซึ่งต่างมีหลักตามจารีตที่คนโบราณเชื่อถือและเป็นแนวทางปฏิบัติต่อมา

รศ.พวงเพชร สุรัตนกุล และคณะ(2540) ศึกษาวิจัยวัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย เป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว และการทำนาในรอบปีหรือตามขั้นตอนของการเพาะปลูกในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย โดยแบ่งประเพณีและพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรในสังคมไทยออกเป็น 5 ประเภทด้วยกัน คือ

1. พิธีกรรมเพื่อการบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย
2. พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก
3. พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา
4. พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว
5. พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง

นรินทร์ชัย พัฒนพงศาและมณี พยอมยงค์ (2531) ศึกษาวิจัยโดยเก็บข้อมูลจากเกษตรกรตำบลห้วยทราย อำเภอมะริม และตำบลชีเหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ สรุป

ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมที่เกษตรกรอยากอนุรักษ์ไว้เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้แก่ การแยกนา การอุทิศส่วนกุศลแก่บรรพชน การใส่บาตรพระเจ้า การขึ้นท้าวทั้งสี่และการทานจี๋ข้าวหลาม ส่วนพิธีกรรมที่เกษตรกรต้องการให้ยกเลิก 5 ลำดับจากมากไปน้อยได้แก่ การส่งเครื่องสังเวยเพื่อกำจัดศัตรูพืช การเอาข้าวใส่หลอง(ยุ้ง) การเลี้ยงฝายหรือฝืนน้ำ การสู่วัณควายและการสู่วัณข้าว นอกจากนี้ยังพบว่าหากขาดการศึกษาในด้านคุณค่าแล้วพิธีกรรมบางอย่างจะลดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ

งามพิศ สัตย์สงวน (2536) ศึกษาวิจัยโดยรวบรวมคติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวทั้ง 4 ภาคทั่วประเทศไทย ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพ ประเพณีบุญกลางบ้าน ประเพณีเกี่ยวกับการขอฝน พิธีแรกนา พิธีทำขวัญแม่โพสพ พิธีเชิญข้าวเข้าสู่ลาน พิธีปิดและพิธีเปิดยุ้ง นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รวบรวมบทคำขวัญนาและทำขวัญกระบือไว้ด้วย

อย่างไรก็ดี งานศึกษาค้นคว้าเรื่องพิธีกรรมข้าว บางส่วนมีการใช้แนวทางการศึกษาพิธีกรรมด้านโครงสร้างหน้าที่ เพื่อตีความและอธิบายหน้าที่ของพิธีกรรมข้าวที่มีต่อสังคม โดยมองว่าพิธีกรรมข้าวเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ในสังคม

สุขศรี กัลยาณพันธุ์(2538) ศึกษาวิจัยถึงบทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว เสนอผลการวิจัยไว้ว่า

1. หน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจ ในระดับครอบครัว
2. หน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ทำให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ในระดับครอบครัว
3. หน้าที่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ทำให้เกิดความมั่นคงทางสังคม
4. สภาพแวดล้อมของชุมชนมีผลต่อพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว เพื่อตอบสนองความต้องการในระดับครอบครัว และชุมชน

นพนธ์ สัมมา และคณะ(2534) รายงานการวิจัยเรื่อง พิธีกรรมกับการสื่อสารทางสังคม โดยเสนอสิ่งที่ค้นพบว่า พิธีกรรมมีจุดมุ่งหมายเฉพาะของตน และมีสาระในเชิงสื่อสารทางสังคม

ควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้ พิธีกรรมกับการสื่อสารทางสังคมมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งจนอาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมคือ รูปแบบหนึ่งของการสื่อสารทางสังคม

เอี่ยม ทองดี (2532) เสนอผลการวิจัย จากการศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา ไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงการทำนาแบบพื้นบ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบจิตใจ ไปเป็นแบบสมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบธุรกิจ มีผลกระทบต่อการทำลายสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เป็นเหตุปัจจัยให้คุณภาพชีวิตชาวนาดีขึ้น ทั้งนี้เพราะเมื่อวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านถูกละเลิกละไป สิ่งที่เกิดขึ้นคือระบบจิตใจที่เป็นพื้นฐานรองรับวัฒนธรรมข้าวได้สูญสลายไปพร้อมๆกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ มีการศึกษาวิจัยที่ผสมผสานแนวคิดพฤติกรรมเกี่ยวกับพิธีกรรมว่า คือ ระบบสัญลักษณ์ของสังคม อีกทั้งยังใช้แนวทางการศึกษาพิธีกรรมด้านโครงสร้างหน้าที่ แนวทางการศึกษาที่มีลักษณะผสมผสานทั้ง 2 แนวทาง เป็นความพยายามอธิบายระบบความเชื่อของสังคมที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม รวมทั้งความสัมพันธ์กับโครงสร้างอื่นทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

มาลี ไพรสน(2531) ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ ในแง่ระบบความเชื่อทางศาสนา และความสัมพันธ์กับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเสนอรายงานการวิจัยใน 3 ประเด็น สรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

1. ระบบความเชื่อทางศาสนา มีลักษณะผสมผสานระหว่างแบบผีและพุทธระดับชาวบ้าน ชาวบ้านจะเลือกประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อทั้งสองต่างวาระและต่างวัตถุประสงค์ โดยระบบความเชื่อดังกล่าวมีองค์ประกอบสำคัญคือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทหน้าที่ขอบเขตที่อาศัย และอำนาจดลบันดาลทั้งด้านดีและด้านร้ายที่แตกต่างกัน ประการที่สอง วัตถุประสงค์ เป็นความคาดหวังในการมีชีวิตอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ประการที่สาม ระบบสัญลักษณ์ ซึ่งจะต้องสื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ทั้งสิ้น ประการสี่ ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีกรรมมี 3 ลักษณะ คือ ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้อำนวยการพิธี และผู้เข้าร่วมพิธี
2. พิธีกรรมกับความสัมพันธ์กับชีวิตทางเศรษฐกิจ ในแง่ที่สนับสนุนส่งเสริมในลักษณะที่เป็นสิ่งแทนเทคโนโลยีทางการผลิตควบคุมพลังงานในการผลิต เป็นสิ่งที่แสดงออก

ในการเอาชนะธรรมชาติ และต่อย้ายบทบาทหน้าที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบันดาลความสุข

3. พิธีกรรมกับความสัมพันธ์กับชีวิตทางสังคม พิธีกรรมทำหน้าที่ตอบสนองทั้งในระดับสังคมส่วนรวมและระดับบุคคล กล่าวคือ ในระดับสังคมส่วนรวม พิธีกรรมทำหน้าที่สนับสนุนอุดมการณ์อิสระและพึ่งตนเอง ผนึกส่วนต่างๆ ของสังคมเข้าเป็นเอกภาพ ส่วนระดับบุคคล พิธีกรรมช่วยรักษาความเจ็บป่วย ผ่อนคลายความตึงเครียดและความวิตกกังวล และให้พลังในการมีชีวิตอยู่ทั้งโลกนี้และโลกหน้า

โดยสรุป ที่ผ่านมานำทางการศึกษาพิธีกรรมชาวส่วนใหญ่มุ่งเป็นการบันทึกความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิมไว้ไม่ให้สูญหายไป นอกจากนี้ งานศึกษาวิจัยบางส่วนใช้กรอบแนวคิดต่างๆ มาตีความ อธิบาย หรือวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้ เช่น การตีความเชิงสัญลักษณ์ตามแนวทางศึกษาพิธีกรรมด้านกำเนิดของพิธีกรรม แนวทางการศึกษาพิธีกรรมด้านโครงสร้างหน้าที่ ซึ่งมองว่าความเชื่อและพิธีกรรมทำหน้าที่รักษาสถียรภาพและความสัมพันธ์ในสังคม อีกทั้งยังมีความเกี่ยวข้องอย่างแนบแน่นกับโครงสร้างสถาบันอื่นๆ ในสังคมอีกด้วย อย่างไรก็ตาม การศึกษาพิธีกรรมชาวโดยใช้แนวทางศึกษาพิธีกรรมด้านประวัติศาสตร์ศาสนา ยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าพิธีกรรมอย่างลึกซึ้ง ในแง่ที่เป็นระบบสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือความจริงสูงสุด ซึ่งเป็นแนวทางศึกษาที่มีประเด็นความสนใจเดียวกันในทางปรัชญา เพียงแต่ความจริงของทางปรัชญามีขอบเขตที่ครอบคลุมถึงทั้งความเป็นจริงของชีวิตและโลกกายภาพ และความเป็นจริงที่อยู่เหนือโลกทางกายภาพ ยิ่งไปกว่านั้น ปรัชญายังสนใจในเรื่องคุณค่าของพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งรวมถึงคุณค่าของการประกอบพิธีกรรมของมนุษย์ด้วย

2.3.3 ความสำคัญของพิธีกรรมชาวในล้านนา

ชาวสำหรับชาวล้านนาถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่เลี้ยงชีวิต ชาวล้านนามีทัศนคติต่อข้าวไม่ใช่มีแค่ความจริงทางกายภาพเท่านั้น แต่มีความจริงเหนือธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อนี้แสดงออกในการประกอบพิธีกรรมชาวตลอดฤดูกาลผลิต เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของพิธีกรรมชาวแล้ว พิธีกรรมเหล่านี้ คือ ร่องรอยความคิดที่สะท้อนโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ตามนัยแห่งภูมิปัญญาหรือปรัชญาของชาวล้านนา ถือเป็นพลังสำคัญที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน โดยความคิดเหล่านี้เกิดจากการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมแบบวิญญานนิยม ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ โดยความคิดและความเชื่อของชาวล้านนาเหล่านี้ ล้วนเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม

ข้าวและที่เกี่ยวข้องกับข้าว เช่น พิธีสูขวัญข้าวและพิธีขวัญควายเกิดจากความเชื่อว่า “ขวัญนั้น ไม่ใช่มีแต่ของคนเท่านั้นสัตว์บางอย่างตลอดจนสิ่งไม่มีชีวิตก็มีขวัญเป็นเฉพาะประจำอยู่เหมือนกัน จากพจนานุกรมของภาษาไทยถิ่นต่างๆพบคำว่าขวัญ ได้ความตรงกันว่าขวัญเป็นผีประจำตัวมาแต่กำเนิด ขวัญคือวิญญาณในภาษาอังกฤษเรียกว่า soul นั่นเอง”(เสฐียร โกเศศ,2506)

นอกจากความเชื่อแบบวิญญาณนิยมยังมีอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ปรากฏใน “ตำราวันท้าวว่า วันอาทิตย์ไถนาดี วันจันทร์แรกหว่านกล้าดี วันอังคารเอาขวัญข้าวดี...”(หนานอินทร์ อินทปัญญา,ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) และถ้าหากว่าปีใดฝนแล้ง “คนโบราณเชื่อกันว่า สิ่งที่จะบันดาลให้ฝนตกได้ต้องเป็นเทวดาที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบโดยตรง การดูแลเรื่องฝนเป็นหน้าที่ของ ปัทมเทศวร ถ้าเป็นเรื่องเมฆอันเป็นต้นเหตุให้เกิดฝนถือเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของวาลเทศวร นอกจากเทวดาทั้ง 2 องค์นี้แล้ว ชาวล้านน่ายังนับถือเทวดาองค์อื่นอีกเช่น พญาอินทร์ ท้าวท้าวสี่ แม่ธรณี พญาแถน พระอุปคุต เป็นต้น”(ศรีเลา เกษพรหม,2541)

ยิ่งไปกว่านั้น นอกจากการบูชาเทวดาต่างๆตามศาสนาพราหมณ์แล้ว ชาวล้านน่ายังมีพิธีกรรมของฝนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา คือ “คาถาซึ่งสวดขอฝนในคัมภีร์พระอรรถกถาชื่อว่าพระสุกตเถรและการบูชาพระคันธารราษฎร์เพื่อขอฝน” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า,2514)

พิธีกรรมข้าวจึงมีความสำคัญ คือ เป็นระบบความคิดและความเชื่อที่ผสมผสานความเชื่อศาสนาต่างๆ ได้แก่ การนับถือและวิญญาณแบบดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาพุทธนิกายเถรวาท มีที่สนใจเรื่องโลกและชีวิต สิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ เป็นความคิดและความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวล้านนา

นอกจากนี้ พิธีกรรมข้าวยังก่อให้เกิดระบบการให้คุณค่าพฤติกรรมของชาวล้านนาด้วย ทั้งที่เป็นข้อห้ามทางจารีตประเพณีและข้อบังคับตามกฎหมาย โดยมีจุดมุ่งหมายคือความสุขสงบของสังคม ชาวล้านน่ายังมีระเบียบกฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีเรียกว่า ขีด¹ คือข้อห้ามไม่ให้

¹ ฤกษ์ หรือขีด มีความหมายว่า ต้องห้าม คือห้ามประพฤติปฏิบัติ ซึ่งถ้าหากกระทำในสิ่งที่ต้องห้ามแล้ว ผู้กระทำนั้นจะตกขีดหรือเกิดความอัปมงคล อันเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีแต่ความเสื่อม เป็นเสนียดจัญไร ความพินาศฉิบหาย เกิดความทุกข์ความกังวล ทำให้ร้อนทั้งกายและใจ คือน่ากลัวจนจิตใจให้หวั่นเกรง เป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งามที่บรรดาชนมนุษย์ทำขึ้น(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)

ประเพณีปฏิบัติ หากใครฝ่าฝืนชาวล้านนาเชื่อว่า จะเกิดสิ่งอัปมงคลในชีวิต ชาวล้านนามีชีวิตหรือข้อห้ามเกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนา ดังนี้

ควากไ้ควากสวนออกก็ขีด (ขยายที่ไร่ที่สวนออกให้กว้างไม่ดีขีด)

บ้ำไ้กัวมปงหนองก็ขีด (สร้างไร้โดยมีหนองน้ำตรงกลางหรือสร้างคร่อมสระหนองไม่ดีขีด)

วันเดียวหว่านกล้าสองเตี๊ยกก็ขีด (หว่านต้นกล้า ๒ ครั้งวันเดียวไม่ดีขีด) (คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิช ,2539)

ในมังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย มีมาตราว่าด้วยข้าวและการทำนา เพื่อจัดระเบียบชีวิตของผู้คนด้วยกฎเกณฑ์และข้อบังคับต่างๆ

“มาตรา ๑ ลักษณะจัวควายกินข้าวแรก ให้เจ้าของจัวควายหาไก่ ๒ ตัว เทียน ๒ เล่ม ให้แก่เจ้า ขอนา แล้วให้ใช้ค่าข้าวต้นละ ๓,๓๐๐ เบี้ย

มาตรา ๑ ผู้ใดคิดโลก อำไรนาที่ดินท่านไว้ให้ไหม ๑๑๐ เงิน ฝิยากจนให้ไหม ๕๒ เงิน

มาตรา ๑ ผู้ใดขุดเหมือง ผ่านที่นาของท่านโดยไม่บอกให้เจ้าของได้ทราบ ให้ไหม ๓๓,๐๐๐ เบี้ย

มาตรา ๑ ทำนาติดกัน ผู้หนึ่งชนไปทดน้ำเข้านา มันไม่ยอมไปช่วย แต่คอยขโมยน้ำจากนาท่านหรือแอบขุดหนองน้ำท่าน เจ้านาเจ้าหนองได้ฆ่ามันตายก็เป็นอันสิ้นสุดไป อย่าว่าอะไรก็เจ้านา ฝิไม่ฆ่ามันก็ให้ไหม ๑,๑๐๐,๐๐๐ เบี้ย (ฉบับนอของว่า ๑๑๐,๐๐๐ เบี้ย)

มาตรา ๑ ผู้ใดอุกอาจเผือต้นข้าวท่านปลูกไว้เสียหายเท่าใด ให้ชดใช้ข้าวที่ปลูกเท่านั้น ส่วนความผิดที่มันเผือต้นข้าวท่านเสียหาย ให้ไหม ๕๒ เงิน ผู้ใดถอนทิ้ง ให้ไหม ๑๑๐ เงิน

ผู้ใดตีเฉลวเครื่องหมายนา หมายถึงบ้าน หมายถึงหนอง ให้ไหม ๑๑,๐๐๐ เบี้ย”

จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมข้าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมเกษตร มิติด้านหนึ่งเป็นการแสดงออกทางความคิดและความเชื่อ อีกมิติด้านหนึ่งบนพื้นฐานความคิดและความเชื่อนั้น ก่อให้เกิดระบบการให้คุณค่าของพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งนำไปสู่การสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ที่สังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข การศึกษาพิธีกรรมโดยใช้กรอบความคิดทางปรัชญา ย่อมทำให้ทราบทัศนะเรื่องความจริงของโลกและชีวิต ความจริงของโลกเหนือธรรมชาติ ระบบคุณค่าของชาวล้านนา และเกณฑ์การตัดสินความดี-ความชั่ว เพราะความคิดและความเชื่อเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวของล้านนา

2.4 ลักษณะแท้จริงของพิธีกรรมข้าวล้านนา

การประกอบพิธีกรรมของล้านนา สามารถแบ่งพิธีกรรมตามขั้นตอนการทำนา ได้แก่

2.4.1 พิธีกรรมข้าวก่อนการทำนา

2.4.2 พิธีกรรมข้าวระหว่างทำนา

2.4.3 พิธีกรรมข้าวช่วงเก็บเกี่ยว

2.4.4 พิธีกรรมข้าวหลังเก็บเกี่ยว

แต่ละพิธีกรรมมีรายละเอียด สรุปได้ดังนี้

2.4.1 พิธีกรรมข้าวก่อนการทำนา

ช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม เป็นช่วงเวลาที่ชาวนารอน้ำฝนและเตรียมที่นาสำหรับการเพาะปลูก พิธีกรรมก่อนการทำนาจึงมีการบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย โดยมีความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นสำคัญ ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ทั้งหมดมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และดูแลปกป้องข้าวได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมข้าวก่อนการทำนาที่สำคัญ ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีขอฝน

พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ในช่วงปลายฤดูแล้งหรือต้นฤดูฝน ชาวนาจะประกอบพิธีสังเวยผีหรือเทวดาอารักษ์ ผู้เป็นหัวหน้าของผีอารักษ์ทั้งหลายที่ทำหน้าที่ปกปักรักษาป่าไม้อันเป็นต้นน้ำลำธาร ผีขุนน้ำเป็นอารักษ์ประจำต้นน้ำแต่ละสาย ซึ่งสถิตอยู่บนดอยสูงอันเป็นต้นแม่น้ำทั้งหลาย มักจะอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ๆ ชาวบ้านจะเชิญมาสถิตอยู่ในหอผีที่ปลูกขึ้นได้ต้นไม้นั้น การเลี้ยงผีขุนน้ำ ชาวนาจะทำก่อนจะลงมือไถ คราด โดยชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำด้วยเครื่องเซ่น และขอให้เจ้าพ่อขุนน้ำช่วยปกป้องรักษาให้ได้รับความความปลอดภัย ชาวบ้านจะพ้อนถวายอย่างครั้นเครง โดยมีคำบอกกล่าวเชิญของชาวบ้านแม่อนสำนวนหนึ่ง (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) มีว่า

“สาธุเจ้าพ่อขุนอนที่ผู้ข้าตั้งหลายนับถือ บัดนี้ผู้ข้าตั้งหลายได้นำสิ่งของมีเหล่า วัว หมู ไก่ ตลอดจนข้าวน้ำมาสังเวยตามประเพณีสืบๆต่อกันมา โดยที่เจ้าพ่อได้มีความเมตตาเผื่อแผ่แบ่งน้ำในลำน้ำอนนี้ ไปหื้อแก่ข้าตั้งหลายได้ใช้ทำไร่นา ฉะนั้น ผู้ข้าตั้งหลายจึงได้นึกถึงบุญคุณอันยิ่งใหญ่ และได้นำข้าวน้ำโภชนาหารมาเลี้ยงเจ้าพ่อ จึงขอเจ้าพ่อได้รับเอา และบัดนี้ผู้ข้าจะได้ฆ่าสัตว์มีวัว หมู ไก่ เพื่อจัดเป็นเครื่องสังเวย ข้าจึงขอเจ้าพ่อช่วยปกป้องรักษาข้าหื้อได้รับความปลอดภัยแต่”

ความหมาย : เจ้าพ่อขุนออนที่ชำนาญถือ บัดนี้ข้าทั้งหลายได้นำสิ่งของ ได้แก่ เหล้า วัว หมู ไก่ อีกรทั้งข้าวน้ำมาส่งเวตามประเพณีที่ถือสืบต่อกันมา ด้วยเจ้าพ่อได้มีเมตตาแบ่งน้ำในลำน้ำออน ให้แก่ข้าได้ใช้ทำไร่นา ข้าทั้งหลาย สำนึกในบุญคุณจึงได้นำอาหารมาเลี้ยงเจ้าพ่อ ขอเจ้าพ่อจง มารับเอา และช่วยปกป้องรักษาข้าให้ได้รับความปลอดภัย

นอกจากนี้ ยังมีการเชิญเจ้าพ่อมาเข้าทรง เมื่อเจ้าพ่อให้พรแล้ววิญญาณออกจากร่างคน ทรง จึงเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีขอฝน ในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนมิถุนายน หากฝนไม่ตกตามฤดูกาล ชาวบ้านนามีพิธี ขอฝนอยู่ 4 พิธี คือ

1. การทำพิธีขอฝนโดยตรงกับเทวดาชื่อ ปี่ชุนนะ
2. การแห่หมอม
3. ฟังธรรม(ธัมม)ปลาช่อน หรือ ธรรม(ธัมม)พระญาคางคก
4. การจับออกไฟ(จุดบอกไฟ) (สารานุกรมวัฒนธรรม ภาคเหนือ,2542)

พิธีขอฝนโดยตรงกับปี่ชุนนะเทวดาหรือเทวบุตร เป็นเทพแห่งฝนอยู่ในสวรรค์ชั้นจา ตุมหาราชิก หากเกิดความแห้งแล้งฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวนาจะทำการบวงสรวงและอ้อนวอนเพื่อขอให้บันดาลฝนให้ตก บริเวณประกอบพิธีขอฝนให้จัดทำ"ปราสาท"เป็นที่สถิตของ ปี่ชุนนะเทวบุตร ๑ หลัง ในการสังเวยให้ยกเครื่องสังเวยอาหารคาวหวานวางไว้บน"ปราสาท"นั้น ในการประกอบพิธีนั้น ปู่อาจารย์จะจัดทำ"ขึ้นขันตั้ง" คือทำพิธีบูชาครูเสียก่อน โดยเริ่มจากการ จุดธูปเทียนแล้ว "โยงขัน" คือการยกพานข้าวตอกดอกไม้แล้วจึงขมุนมเทวดาและกล่าวคำโอกาส คือคำโอกาส(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า

"สาธุโอกาสะ ข้าแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	ตนพ่่าเพ่งยังโพธิสมพาร
นานว่าได้ ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัป	จึงได้ตรัสประญาสัพพัญญุตญาณ
นั่งเหนือแท่นแก้วแทบเค้าไม้โพไทร	โปรดยังสัตว์ทั้งหลายหือพ้นจากทุกข์ทั้งมวล
ตนประกอบด้วยอรหันตาคิคุณ	เมื่อเจ้ากูยังสร้างโพธิสมพาร
ท่วนเที่ยวไพมาในวิภูสงสารวันนั้น	ได้เกิดมาเป็นมัจฉาราชาพระญาปลาช่อน
อยู่ในมหาสระวังอันใหญ่	บ้านเมืองทั้งมวลก็เปนอันแห้งแล้ง
ขาดน้ำฟ้าและสายฝน	สระวังน้ำก็บกแห้งเสีย

หมู่ญาติการแห่งเจ้ากูก็เปนทุกขเวทนา
อันเกิดแก่แรงและกำร้งแหลว
เจ้าก็มาร่ำเพ็งถึงยังสัจปารมีธัมม
ฝูงอันเปนมาแล้วในกาละเมื่อก่อน

ที่นั่น ห่าฝนอันใหญ่ก็ตกลงมาในบ้านเมืองทั้งมวล

ก็จึงชุ่มเย็นสุขสบายกายใจ

ด้วยเดชมัจฉปารมีแห่งเจ้ากู

อันว่าหมู่ญาติทั้งหลายก็พ้นจากมรณะความตายหาอันตรายไปได้

ก็พากันอยู่เย็นเป็นสุข

ในครากาละบัดนี้ ราชสัณฐานบ้านเมืองที่นี้

ขาดน้ำฟ้าสายฝนมากนักหนา

ยังสัจปารมีธัมมแห่งเจ้ากู

บัดนี้ขอเทพพดาอินทาทพรหมมราช

หื้อเทวบุตรตนชื่อว่าปัทมนะ

นำมายังมหาเมฆะอันใหญ่

หื้อชุ่มเย็นเป็นสุข

เพ็งด้วยอานุภาพสัจปารมี

แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระญาปลาช่อนวันนั้นแท้ดีหลี

ความหมาย : ข้าแต่พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังบำเพ็ญโพธิสมภารยังเวียนว่ายในวัฏสงสาร ได้เกิดมาเป็นราชามัจฉาพระยาปลาช่อนอยู่ในสระใหญ่ ขณะนั้นฝนไม่ตกทำให้บ้านเมืองขาดน้ำ สัตว์ทั้งหลายต้องตกเป็นอาหารของแร้ง กา นกยาง ราชามัจฉาพระยาปลาช่อนผู้มีสัจปารมีธรรม จึงได้ว่ามัจฉาชาคาถา ทำให้ฝนตกลงมา บ้านเมืองจึงร่มเย็นเป็นสุข รอดพ้นจากความตาย ในวันนี้ บ้านเมืองแห่งนี้บังเกิดความแห้งแล้ง ขาดน้ำฟ้าสายฝน ผู้ข้าทั้งหลายจะกล่าวถึงสัจปารมีธรรม เมื่อครั้งที่เปนราชามัจฉาพระยาปลาช่อน

บัดนี้ ขอเทวดา พระอินทร์ พระพรหม พระยมราช และท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ เป็นสักขีพยาน ขอให้เทวบุตรชื่อปัทมนะผู้รักษาแม่น้ำและฝ่ายเหมือง จงได้นำเมฆใหญ่คือฝน ให้ตกลงมาที่บ้านเมืองแห่งนี้ ให้ชุ่มเย็นเป็นสุขได้ทำไรไถนา ด้วยอานุภาพสัจปารมีแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปางเมื่อได้เป็นพระยามัจฉาราช

ลำบากด้วยภัยยะอันกลัวตาย

นกยางทั้งหลายหากบีบเบียนมากนัก

แห่งอริยะสัปปริสสะเจ้าทั้งหลาย

เจ้สัจสวาทิยายยังมัจฉาชาคาถา

กังวลอนตรายก็รำงับกลับหาย

ก็เหตุสัจปารมีธรรมแห่งเจ้ากูวันนั้นแล

ก็มาบังเกิดเป็นอันแห่งแล้ง

สัทธาผู้ข้าทั้งหลายก็จักสวาทิยาย

ปางเมื่อเป็นพระญามัจฉะวันนั้นดีหลี

แลท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ เปนสักขีสาક્สี

อันรักษายังแม่น้ำแลฝ่ายเหมือง

คือห่าฝนหื้อตกลงมาในรัฐบุษชาบ้านเมืองที่นี้

ยูท่าจะได้กระทำไรไถนาเรือกสวน

อธิฐานปารมีธัมม

ปางเมื่อได้เกิดเป็นพระญามัจฉาราชะ

แต่เทอะ"

จากนั้น เป็นการกล่าวสังเขยปักษุนะเทวบุตรโดยตรง โดยให้ชายฉกรรจ์ยกเครื่องสังเขย แล้วปูอาจารย์จะ"โยงขันดอกไม้" แล้วกล่าวคำโอกาส(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) บทหนึ่งว่า

“สุนนตุ โภณโต ปชขุนเทวบุตร ตนเป็นเจ้าแห่งเมฆธรรมา ในกาลอันควรมีน้ำฟ้าสายฝน ในราชสัณฐานบ้านเมืองที่นี่ หาสิ่งจกตกลงมาได้ เหตุนั้น ข้าทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก พร้อมด้วย ...ฯ พร้อมด้วย ...ฯ ตนชื่อว่าปักษุนะเทวบุตร อันรักษายังน้ำฟ้าแลสายฝน แปลงพร้อมน้อมนำมายังถาดเงินถาดคำอันใหญ่ ทั้งเข้าดื่มเข้าหนกลูกส้มของหวาน คิลาณปัจจัยเข้าตอกดอกไม้ มารูปนาตั้งไว้ในปราสาทราชมณเฑียรที่นี่ เพื่อสักการบูชายังท่านปักษุนะเทวบุตรตนประเสริฐ ขอเจ้าภูจ้งบังเกิดยังจิตใจอันดุจดุณายยังสัทธิผู้ข้าทั้งหลาย ขอจงปฎิภาณกะ รับเอาเครื่องกรียาบูชาสักการะทั้งมวลผู้งนี้ จ้งจักหือบังเกิดยังท่าฝนเมฆธรรมา ตามคำมักคำปรารภนาแห่งสัทธิผู้ข้าทั้งหลาย	ดูกรปักษุนะเทวบุตร ในกาละบัดนี้ก็เป็นฤดูแล้งอันเจ้ายังบุริมมัตสยา ตกมาร่วมเย็นยังไร่นาเข้ากล้า ก็เป็นอันแห้งแล้งขาดจากน้ำฟ้าสายฝน หาน้ำจกชุ่มบ้านเย็นเมืองบ่ได้ พายในหมายมีสาธุ (ชื่อประธานฝ่ายสงฆ์) พายนอกหมายมี (ชื่อประธานฝ่ายฆราวาส) ทั้งมวลจึงร่ำเพ็งเกิดเทพพดาเจ้า ตนมีอิทธิฤทธิ์อำนาจะ ก็จึงได้ส่งขนขวายตกแต่ง ใส่ด้วยเข้าน้ำโภชนาหาร พลั่วตาลกลล้วยอ้อยหมากเหมี้ยงปุนพลูยา ประทีปใส่ลำเทียน
---	--

ชุน-ชุนคนนั้นจ้งจักมีเที่ยงแท้ดีหลี”

ความหมาย : ปักษุนะเทวบุตรผู้เป็นเจ้าแห่งเมฆและฝน บัดนี้ เป็นฤดูแล้งอันควรมีน้ำฟ้าสายฝนตกมาแก่ไร่นาข้าวกล้า แต่ในบ้านเมืองนี้ต้องแห้งแล้งจากน้ำฟ้าสายฝน หาน้ำที่ทำให้บ้านเมืองชุ่มเย็นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ ข้าทั้งหลาย จึงมาสักการะบูชาเทวดาชื่อว่าปักษุนะเทวบุตรผู้รักษายังน้ำฟ้าและสายฝน ด้วยโภชนาหารมาตั้งไว้ในปราสาทมณเฑียรนี้ ขอท่านจงเอ็นดูข้าทั้งหลาย รับเอาเครื่องบูชาสักการะทั้งหมดนี้ แล้วขอให้บังเกิดเมฆฝนตกไหลลงมา ตามความปรารภนาแห่งข้าทั้งหลายด้วยเกิด

พิธีขอฝนด้วยการแห่หมอม หมอมเป็นสัตว์หิมพานต์ คล้ายลูกเสือและแมว เป็นสัตว์พาหนะของเทวดาปัทมุนะ เมื่อถึงต้นฤดูการทำนาประมาณเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม ถ้าฝนยังไม่ตกชาวบ้านจะร่วมกันแห่หมอม มีการแห่ด้วยฆ้องตั้งต้นที่วัดออกไปตามถนนในหมู่บ้าน ผ่านไปที่ใดคนจะประพรมน้ำใส่บวมนไปตลอดทาง ด้วยเชื่อว่า จะทำให้เทวดาปัทมุนะพอใจ และบันดาลให้ฝนตกลงมา

พิธีการขอฝนโดยการฟังธรรม(ธัมม) คือวิธีการขอฝนโดยฟังพระธรรมเทศนา โดยที่ชาดกที่นิยมใช้คือธรรม(ธัมม)ปลาช่อน และธรรม(ธัมม)พระญาติวงศ์ สถานที่ในการทำพิธีขอฝนจะต้องเป็นต้นน้ำลำธาร บริเวณที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกัน สระใหญ่ประจำหมู่บ้านหรือประจำวัด สระที่ขุดใหม่เพื่อใช้ในการขอฝน โดยจัดรั้วราชวัติและโยงสายสิญจน์รอบบริเวณพิธีหรือรอบสระ เริ่มประกอบพิธีจากการที่อาจารย์ผู้ประกอบพิธีจะทำพิธีสังเวททำทั้งสี่ กล่าวบูชาและถวายข้าวแด่พระอุปัชฌาย์ ทำพิธีบูชาพระปัทมุนะเทวดา หลังจากบูชาพระรัตนตรัยให้พระรับศีลและอนุโมทนาพระปริตร พระสงฆ์กล่าวชุมนุมเทวดา จากนั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ต่อด้วยคาถาขอฝนชาวบ้านสงฆ์พระฝนแสนห่า ซึ่งจะมีถึงปลาช่อนรองรับน้ำจากพระฝนแสนห่าฝนอีกทีแล้วนำปลาปล่อยลงสระ เมื่อการเทศน์ธรรมปลาช่อนจบแล้วชาวบ้านถวายจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์อนุโมทนา หลังจากนั้นถวายภัตตาหารเพลและเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาร่วมงานเป็นการสิ้นสุดพิธี คำโอภาสหรือคำกล่าวนำของอาจารย์ในพิธีการขอฝนโดยการฟังธัมมปลาช่อน จำนวนหนึ่งเรียบเรียงจากพระธรรมเทศนาพื้นเมืองเหนือ เรื่องมัจฉาพระยาปลาช่อน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) มีดังนี้

“สาธุ ข้าแต่พระสัพพัญญูเจ้าอันมุ่งหวังพระโพธิสมพารนานมาแล้วได้ ๒๔ อสงไขยอีกแสนมหากัปปี จึงได้ตรัส ครั้งพระองค์ทรงโปรดแก่สัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ทั้งมวลประกอบไปด้วยพระอนันตาทิคุณ ครั้งเสวยพระชาติเป็นองค์มัจฉราชา เมื่อเกิดเหตุแห่งแล้งเหล่าสัตว์ทั้งหลายก็ลำบากจากภัยที่เกิดด้วยรู้ ภา เหยี่ยวทั้งหลายมาจิกกิน พระองค์จึงกล่าวสัจวาจาบารมีแห่งอริยสัพบุรุษ ในกาลครั้งก่อนด้วยมัจฉราชาคาถา ยามนั้นฝนห่าใหญ่ก็ตกลงมา บ้านเมืองทั้งหลายก็ร่มเย็นเป็นสุขด้วยสัจปารมีธรรม หมู่เหล่าสัตว์ทั้งหลายก็พ้นจากภัยอันตราย บัดนี้บ้านเมืองประสบภัยแห่งแล้งมาก ข้าขออาราธนาพระองค์เจ้าทรงกล่าวสัจปารมีธรรมเมื่อครั้งทรงเป็นมัจฉราชา วันนั้น บัดนี้ขอให้เทวดา พระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายเป็นสักขีพยานให้เทวดาผู้รักษาดินน้ำจงนำฝนห่าใหญ่ตกลงมาในบ้านเมืองนี้ให้ร่มเย็นเป็นสุข จะได้ทำไร่นาเรือกสวน

ย้อนอาณาจักรแห่งสัจจาธิษฐานบารมีแห่งพระสัพพัญญูเจ้า ครั้นเมื่อทรงเป็นมัจฉราชา คือ พญาปลาช่อนวันนั้น”

ความหมาย : ข้าแต่พระสัพพัญญูเจ้า ครั้นพระองค์ทรงโปรดแก่สัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ เสวยชาติเป็นองค์มัจฉราชา เกิดเหตุแห่งแล้ง สัตว์ทั้งหลายถูกกาเหี่ยวมาจิกกิน พระองค์จึงกล่าวสัจจาจาด้วยมัจฉราชาคาถา ให้ฝนฟ้าใหญ่ตกลงมา บ้านเมืองทั้งหลายได้ร่มเย็น มาบัดนี้บ้านเมืองแห้งแล้งมาก ข้าขออาราธนาพระองค์เจ้าทรงกล่าวสัจจาบารมีธรรมเมื่อครั้งทรงเป็นมัจฉราชา และขอให้เทวดา พระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายเป็นสักขีพยานให้เทวดารักษาต้นน้ำ ให้น้ำฝนฟ้าใหญ่ตกลงมา จะได้อะไรไฉน ด้วยอานุภาพแห่งพระสัพพัญญูเจ้า เมื่อทรงเป็นมัจฉราชา

พิธีจิบอกไฟ การจิบอกไฟ คือการจุดบอกไฟหรือดอกไม้ไฟ มีมาแต่โบราณ ถือเป็นหนึ่งในสิ่งที่ทำให้พลเมืองมีความสุข ดังจะเห็นจากบัญญัติให้มีกระแสมหรือเกษมเมืองของพระยามังรายนั้นประกอบด้วย

1. ปาเวณีปีใหม่ (งานเทศกาลสงกรานต์)
2. จิบอกไฟ (จุดบอกไฟ)
3. ไหว้พระธาตุ (งานฉลองพระเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ)
4. เถียงเรือ (แข่งเรือ)

มีท่านผู้รู้ได้สันนิษฐานว่า พิธีจิบอกไฟได้รับต้นแบบมาจากชาติจีน เมื่อเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา บทบาทของการจิบอกไฟก็ถูกนำมาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ด้วย โดยเฉพาะการจุดบอกไฟมีน นอกจากเป็นการจุดเป็นพุทธบูชาแล้ว มีความเชื่ออีกว่าเสียงดังของบอกไฟมีนจะทำให้พระอินทร์ พระพรหม และท้าวจ้าวจุลโลกบาลได้ทราบถึงการทำบุญสุนทาน การประกอบกรรมดีของมนุษย์ และจะมีผลดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นเป็นการปกป้องข้าวให้พ้นจากการรบกวนของ“แมงบ้ง” คือตัวหนอนและแมลงทั้งหลาย และขอให้บ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุข มีข้าวในนา มีปลาในน้ำ วัวควายแพะพอกออกหลาย ในพิธีการจุดบอกไฟนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ การ“ฮ่ำบอกไฟ” หมายถึง การกล่าวถึงบอกไฟที่กำลังจะจุด ในบทฮ่านั้นจะพรรณนาถึงขั้นตอนการทำบอกไฟ หรือฮ่ำอำนวยพรขอให้บุญกุศลจงบังเกิดแก่ตนเองหรือหมู่คณะ(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)บทหนึ่งว่าดังนี้

“สาธุการ
พุทธะเทพไท้

มือสารหวานไหว้
ตนสัพพัญญู

ชุมหมูเข้าตุ๋	ได้แบ่งแต่งสร้าง
บอกไฟขึ้นค้ำ	จิจุตบุชา
ขึ้นสู่เวหา	จนปลอมเมฆผ้า
บ่าวสาวเหียงหน้า	แขนงอภัยบน
ฟังเสียงคำรน	เสียงดังโหวดโห้ว
บอกไฟพอใช้	สลาโบราณ
กับพอออกหนาน	กางศบ้านได้
ขออิวาทโห้ว	ธาตุเจ้าบุชา
ข้าขอวันทา	ยังพระเกษแก้ว
หือเป็นที่แล้ว	แห่งปณิธาน
ขอได้เขยบาน	สุขสันต์เมื่อหน้า
ผอบบอกไฟข้า	สู่ห้องกายบน
ขอเป็นกุศล	ผลบุญจิมข้า
ก่อนและนา"	

ความหมาย : ข้าขอไหว้พระพุทธรเจ้าผู้เป็นสัพพัญญู บัดนี้หมูข้าได้สร้างบอกไฟเพื่อจุดขึ้นสู่ฟ้าบูชา ขอไหว้บูชาพระธาตุเจ้า พระเกษแก้ว อันเป็นปณิธาน ขอให้ได้พบพานในภาคหน้า และขอบอกไฟข้านี้ เป็นกุศลผลบุญแก่ข้าด้วยเถิด

หากเปรียบเทียบถึงการประกอบพิธีกรรมเพื่อขอฝนของชาวล้านนา พิธีขอฝนโดยฟังธรรม (ธัมม) ปลาย่อนเป็นพิธีกรรมที่ชาวล้านนานิยมมากที่สุด และหากฝนยังไม่ตกก็จะมี การแห่พระพุทธรูปไปทั่วเมืองให้ประชาชนได้สรงน้ำ (ศ.มณี พยอมยงค์ สัมภาษณ์, 2544)

2.4.2 พิธีกรรมข้าวระหว่างทำนา

ในระหว่างการทำนาแรกตั้งแต่การแรกนา การไถนา ปลุกข้าว จนกระทั่งเก็บเกี่ยว ชาวล้านนาจะประกอบพิธีกรรมควบคู่กันไปในทุกขั้นตอน พิธีกรรมข้าวระหว่างทำนามีวัตถุประสงค์เพื่อการปลุกข้าวโดยเฉพาะ ซึ่งกระทำในช่วงการเพาะปลูก เป็นการขอโอกาส ขออนุญาต บวงสรวงบนบานบอกกล่าว ผูกมัดสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการเพาะปลูกแก่เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขอให้ข้าวในปีนั้นดำเนินไปด้วยดี ทุกคน ข้าว สัตว์ ปราชจากอันตราย และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้อง พิธีกรรมที่สำคัญได้แก่ พิธีแรกนา พิธีบูชาไถงนา

พิธีแหกนาหรือแรกนา คือการเริ่มลงมือไถนาครั้งแรก เพื่อให้เป็นสิริมงคลและส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ข้าวกล้า ปราศจากสิ่งร้ายมารบกวน ชาวล้านนาประกอบพิธีกรรมนี้มาแต่โบราณ สงวน โชติสุขรัตน์ (อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ได้กล่าวถึงพิธีแหกนาของล้านนาลงมาดังนี้ว่า “ต้องเลือกเนื้อที่นาที่อยู่ในที่ราบดีและเป็นจุดศูนย์กลางของแปลงนา นั้น ให้ปลูกปะรำพิธีขึ้น ให้ชัดราชวัติตรึงเป็นรูปวงสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างประมาณ ๒ วา ยาวประมาณ ๒ วา ภายในทำรั้วร้านไว้สูงขนาดเพียงตา จัดกระทง (สะตวง) ใส่อาหารหวานคาว มากพลู่ กล้วยอ้อย เมี่ยง บุหรี่ ใส่ให้พร้อม ๕ กระทง นำไปวางไว้บนแท่นบูชา นั้น กระทงอันเล็กนี้สำหรับบูชาแม่พระธรณี เจ้าที่ เจ้าดิน ที่ตรงกลางร้านนั้นจะมีไม้ไผ่รวกตัดยาวทั้งเล่มให้ยาวประมาณ ๙ ศอก ไม่ต้องตัดใบที่ยอดเอาไปปักไว้ที่ตรงกลางเสาธงและเลาะรานกิ่งออกเสียหมดยกเว้นแต่ยอดเท่านั้น ตรงปลายไม้รวกจะมีตาแหลวสานเป็นรูปขนาดใหญ่มัดห้อยไว้ และมีดอกถักเป็นรูปลูกไช้ห้อยลงมาสองเส้นเรียกว่า สร้อยสังวาลย์ ปลายสร้อยถักด้วยดอกลีจะมีไม้แกะสลักเป็นรูปปลาสองตัวเรียกว่า ปลาในคำ กับปลากั้ง ห้อยกวัดแกว่งอยู่ จะมีกระทงกระทงอีกอันหนึ่งบรรจุด้วยอาหารคาวหวานมัดติดกับเสาธงนั้น เพื่อบูชาแม่พระแม่โพสพผู้ให้กำเนิดข้าว นอกจากนี้ยังมีเหล้า ๑ ไห ไก่ต้ม ๑ คู่ สำหรับบวงสรวงเทวดาอารักษ์...เมื่อเตรียมเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้เป็นประธานในพิธีก็อ่านโองการบวงสรวงพระธรณีเจ้าที่ ท้าวทั้งสี่ และแม่โพสพ เมื่อทำพิธีบูชาเสร็จแล้วก็จะสังเกตดูสร้อยสังวาลย์ที่บูชาแม่โพสพเป็นการเสี่ยงทาย เมื่อสร้อยสังวาลย์ยาวก็ทายว่าปีนี้น้ำท่าจะบริบูรณ์ ข้าวจะได้ผลดี หากสั้นน้ำจะน้อย แล้วให้หญิงสาวพรหมจารีย่นงาช้างห่มขาวเข้าไปเสี่ยงทายเมล็ดข้าว หากได้คู่ก็ทายว่า ปีนี้ข้าวกล้าในนาจะได้ผลเต็มที่ หากได้เมล็ดครึ่งก็ทายว่าข้าวกล้าจะได้ครึ่งเสียครึ่ง ข้าวที่เอามาเสี่ยงทายนี้จะใช้หว่านในบริเวณที่ทำพิธีแหกนา สำหรับตาแหลวนั้น ยังใช้ปักตามมุมเขตแดนนาของตนทั้งสี่มุมพร้อมกับต้นดอกชนิดหนึ่งเรียกว่า เอื้องหมายนา การที่เอาตาแหลวไปปักไว้ตามสี่มุมมีคติอยู่ว่าเพื่อป้องกันสัตว์และภัยต่างๆ ที่จะได้รับจากสัตว์ที่เป็นศัตรูของข้าว”

ปัจจุบัน การประกอบพิธีการแหกนาในแต่ล้านนาอาจจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป แต่มีขั้นตอนการประกอบพิธีแหกนาที่เหมือนกันคือ เริ่มจากผู้ประกอบพิธีหรือชาวนาหัวหน้าครอบครัวกล่าวคำบูชาแม่โพสพหรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า แม่โพสพ แม่โคสก จากนั้นกล่าวบูชาท้าวทั้งสี่และแม่ธรณีเจ้าที่ ซึ่งเนื้อหาคำกล่าวนั้นเป็นการอ้อนวอนขอให้แก่ข้าวกล้าในนา ขอให้แม่โพสพจงดลบันดาลให้ข้าวกล้าได้ผลดี ให้ท้าวทั้ง ๔ ได้รับทราบถึงการทำนา อย่าให้มีภัยร้ายใดๆ

ตัวอย่างคำสังเวद्यท้าวทั้ง ๔ (มณี พยอมยงค์, 2529) ความตอนหนึ่งว่า

“สุณันตุ โภณโต จตุโลกपालราชาโน

ข้าแก่พระยาดรหฤตชนเปนใหญ่

แก่หมู่คณิธพพะทั้งหลาย

มีลูกได้ ๑๐๐๐ คน มีชื่อว่า อินทา ชูตน ฯลฯ

ขอเจ้ากูจูงมาชุมขวางรักษายังฐานะทีนี้

หื้อพ้นจากภวะกังวลอันตรายภัยอุปัทวะทั้งมวล

แลหื้อผู้ข้าทั้งหลายจำเรญด้วยสรรพพะสวัสดิ์

นั้นจุงจักมีเที่ยงแท้ดีหลี”

ความหมาย : ข้าแต่พระแม่โพสพผู้เป็นเจ้าของข้าว บัดนี้ ข้าได้นำเครื่องบูชามาถวาย ขอพระแม่โพสพจงเมตตา ให้ข้าวกกล้าในไร่เนาได้พ้นจากภัยทั้งหลาย เช่น แมลง ปู หอย ขอลยาเบียดเบียน ให้ข้าวกกล้าในไร่เนาจงเจริญเติบโตแก่ข้าทั้งหลายด้วยเถิด

ส่วนคำสังเวยแม่โพสพ (มณี พยอมยงค์, 2529) กล่าวดังนี้

“ข้าแต่พระแม่โพสพ

อันเป็นเจ้าแห่งธัญญาข้าวกล้าทั้งหลาย

ในทิวากาละบัดนี้ (ชื่อเจ้าของ)

ได้นำมายังเครื่องกริยาบูชา

มาไว้ท้นคลองสองหน้า ว่าฉันนี้ดีหลี

ขอพระแม่เจ้าโพสพจงมีเมตตาอุณาแก่...

หื้อข้าวกกล้าในไร่เนาได้ปล่อยพ้นจากภัยทั้งหลาย

เป็นต้นว่าแมงปิ้ง ปู หอย

ขอลยาเบียดเบียน หื้อธัญญาหารเข้ากล้า

ในไร่เนาจุงอุดมจำเรญ แก่ผู้ข้าเที่ยงแท้ดีหลีแต่เทอะ”

ความหมาย : ข้าแต่พระแม่โพสพผู้เป็นเจ้าของข้าว บัดนี้ ข้าได้นำเครื่องบูชามาถวาย ขอพระแม่โพสพจงเมตตา ให้ข้าวกกล้าในไร่เนาได้พ้นจากภัยทั้งหลาย เช่น แมลง ปู หอย ขอลยาเบียดเบียน ให้ข้าวกกล้าในไร่เนาจงเจริญเติบโตแก่ข้าทั้งหลายด้วยเถิด

เมื่อกล่าวเสร็จก็จะทำพิธีไถนา ตามประเพณีที่ถือปฏิบัติแต่เดิมนั้น ชาวนาจะถือทิศตามหัวหัวของพยุงานาคที่ให้น้ำในวันสงกรานต์ ปีนี้หน้าคหันหน้าไปทางทิศใด การเริ่มไถแรกนาจะไถ

ทางหัวนาคไปหาหางนาค จากนั้นถ้ามีการหว่านกล้า ชาวนาจะหลับตาหว่านต้นกล้าโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ด้วยเชื่อว่าจะทำให้สัตว์มองไม่เห็นข้าวกล้าที่หว่านและไม่มารบกวน ส่วนชาวนาที่เตรียมต้นกล้าที่สูงพอจะมีการปลูกเอาฤกษ์ก่อนจำนวน ๙ กอ เรียกว่า “เก้าต้นพี่น้อง” มาปลูกในรั้วราชวัด ทั้งนี้ในการปลูกข้าวแรกแต่ละกอหรือใช้เมล็ดข้าวหยอดลงในแต่ละหลุม มีคำกล่าวกำกับการปลูกข้าวกล้ามาแต่โบราณ(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ดังนี้

ข้าวกอที่ ๑ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอแรกนี้ หื้อมีแสนหน่อแลหน่อไหนหื้อมีแสนลำแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ข้าวกอที่ ๒ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอถ้วนสองนี้ หื้อมีแสนพวง แลพวงไหนก็หื้อมีแสนเม็ดแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ข้าวกอที่ ๓ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอถ้วนสามนี้ หื้อตกรวงงามเหมือนกันทุกที่แลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ข้าวกอที่ ๔ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอถ้วนสี่ หื้อตกรวงดกถี่ข้ากัน แลกเอาเงินคำปู้เลี้ยงแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ข้าวกอที่ ๕ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอถ้วนห้า หื้อน้ำฟ้าอย่าตกรินมา อย่าตายผงตายหอด หื้อเต็มรอดทุกรวงแลนา” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ข้าวกอที่ ๖ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอถ้วนหก หื้อตกรวงรอดกันชูด้ว อาจเอาเมื่อใส่เยื่อไล่ ปู้เลี้ยงนั้นแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ข้าวกอที่ ๗ ว่า “ข้าจักปลูกข้าวกอถ้วนเจ็ด สัตตฺ์ฝูงเสด็จไฟเหนือฟ้า สัตตฺ์ฝูงล่าไฟเหนือดิน สัตตฺ์ทั้งหลายอย่ามากินอย่ามาใกล้ ให้ร้องหลีกหนีไกล” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลูก

ความหมาย : กอที่ ๑ ขอให้มีแสนหน่อ กอที่ ๒ แต่ละพวงให้มีแสนเมล็ด กอที่ ๓ ให้ข้าวตกรวงงามเหมือนกันหมด กอที่ ๔ ให้ข้าวตกรวงดก แลกเอาเงินได้ไม่หมด กอที่ ๕ ให้น้ำฝนตกลงมา ข้าวอย่าได้แห้งตายให้รอดทุกรวง กอที่ ๖ ให้ข้าวตกรวงรอดกันหมด เอาใส่ยุ้งไม่มีหมด กอที่ ๗ ฝูงสัตว์ทั้งหลายอย่าได้มากัดกิน

เมื่อปลูกข้าวกล้าเสร็จ ชาวนาจะเอาตาแหลวใหญ่ปักไว้ ส่วนข้างของตาแหลวจะสานตอกไม้ไผ่เป็นรูปปลาห้อยลงมา เป็นสัญลักษณ์หมายถึง ข้าวปลาอาหารที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีตาแหลวเล็กปักไว้ที่มุมนาทั้งสี่ทิศ เป็นเครื่องหมายบอกเขตผืนนา และป้องกันสัตว์ร้ายที่จะมารบกวน

สรุปได้ว่าพิธีแรกนา มีสาระสำคัญ 2 ประการ ประการแรก ที่ขาดไม่ได้ของพิธีแรกนาคือ การบูชาพระธรณี ท้าวทั้งสี่ แม่โพสพ และเทวดาอารักษ์ ประการที่สอง เป็นการเสี่ยงทายว่าผลผลิตในปีนี้จะเป็นอย่างไ

พิธีบูชาไถ่นาหรือบูชาบังเพี้ยง เมื่อต้นข้าวถูกรับจากแมลงหรือศัตรูพืช เช่น บุ่ง หนอน เพลี้ย ปู หนู ชาวนาจะประกอบพิธีบูชาไถ่นาหรือบังเพี้ยงเพื่อขับไล่ศัตรูพืชดังกล่าว โดยการนำสะตวงหรือกระทงกาบกล้วยบรรจุหมากพลู บุหรี่ อาหารคาวหวาน ๔ ชุด ปักข้อคือ ธงกระดาษสามเหลี่ยมขนาดเล็ก เขียนชื่อบริวารทั้ง ๔ ของพญาเวสสุวรรณไว้ลงในกระทง ได้แก่ อ้ายเหล็กแซ อ้ายมองแค อ้าย ผีป่า อ้ายจั่วล่า อ้ายป่าขาม อ้ายสามเข้าไหม้ อ้ายใต้ไพลน อ้ายขนไก่ไหม้ จากนั้นนำไปวางบนร้านที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนา ทำการบูชาและสวดคำบูชา จำนวนหนึ่งร้อยเรียงจากพืชน้ำสาธิตกรรมล้านนาของพ่อหนานคำคง สุวงศ์ (อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“โขนโต เทวสังฆาโย	ดูกราพระญาอินทริราช
ตนเปนเจ้าแก่งสองสวรรค์ชั้นฟ้า	มีจาทุมมหาราชิกาเปนต้น
มีท้าวทั้ง 4 ตนมีชื่อว่าตริภุระ วิรุฬหกะ วิรุฬปักขุ แลภูเวร แลตนเจ้าชูพระองค์	
บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย	คิชนวนขวายหาได้กล้วยอ้อยหมากเหมี้ยงป้อนพญาม
เครื่องพรังพร้อมมาวางไว้”	

ความหมาย : พระยาอินทริราชผู้เป็นเจ้าของสวรรค์ชั้นฟ้า ในชั้นจาทุมมหาราชิกา มีท้าวทั้งสี่เป็นผู้ดูแล บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย ได้หากกล้วยอ้อยหมากพุ่มาวางไว้

2.4.3 พิธีกรรมช่วงเก็บเกี่ยว

เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวประมาณเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม ในช่วงเวลานี้ชาวล้านนาจะประกอบพิธีกรรมที่สำคัญ ได้แก่ พิธีแรกเกี่ยว พิธีสู่ขวัญข้าวหรือเรียกขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญควายหรือเรียกขวัญควาย ซึ่งมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

พิธีแรกเกี่ยวข้าว ก่อนที่ชาวนาจะลงมือเกี่ยวข้าวจะมีการประกอบพิธีแรกเกี่ยวข้าว โดยชาวนาจะเลือกวันดี แล้วนำเอาเครื่องพลีกรรมไปบูชาสังเวทแม่โพสพ และแม่ธรณี จากนั้นจึงเกี่ยวเอาฤกษ์จำนวน ๙ ต้น โดยใช้ทาสวดไตรสรณาคมน์ ๙ บ้าง เมื่อเสร็จพิธีก็เกี่ยวข้าวได้ตามปกติ (วรางคณา สิทธิกัน, 2542) นอกจากนี้ เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จก่อนที่ชาวนาจะตีข้าวหรือการนวดข้าว ซึ่งการเหยียบย่ำและตีข้าว ชาวล้านนาถือว่าข้าวเป็นเจ้า การกระทำที่ล่วงละเมิดต่อแม่โคสกหรือ

แม่โพสพอาจทำให้ไม่พอใจ ชาวนาจึงต้องประกอบพิธีขอมาด้วยคำไวพจน์ เมื่อทำพิธีขอมาข้าวแล้วก็ให้เมล็ดข้าวต่อไปได้ มีคำขอสมมาข้าวล้านวนหนึ่ง เรียบเรียงจากพืชนั่งสาอักษรธรรมล้านนาของพ่อหนานคำคง สุวรรณ (อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“สาธุ โอกาสะ ข้าแด่แม่โคสกเปนเจ้า	นางหน่อเหนืาราชอิตถิ
เตชะมีบุญใหญ่	เปนที่ไผ่เชื้อแห่งในุสสโลกชุมพู
บุญแม่ชูช่วยล้าง	ปางก่อนนั้นหากเหิงนาน
เพ็งสมพารผายแผ่	เพ็งเตชะบุญแม่ชูคิงคน
ตั้งแต่พระกกุสันธะมุนีราช	ต่อเท้ามาถึงโคตมะเจ้าราชเิงถอง
คือเพราะบุญแม่ปองชูช่วยล้าง	บ่ให้อรادر้างจากเมืองนิพพาน
แก่คนมนุสสโลกในสงสาร	คือลือชาอดอ้าง
เปนที่สืบล้างอินทริย์	
บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย	คียอัญชลีสิบนิ้วตั้งหว่างคิ้วกราบวันที่
ข้าขอแม่แปลงใจดีผายโปรด	ข้าขอหื้อลูปโทษโทษา
บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลายคี่แต่งขันบุปผาธูปเทียนยอเย็น	น้ำอบน้ำหอมแต่งไว้เพื่อขอสมมา
ย่อนผู้ข้าทั้งหลายได้ประหมาท	เมื่อเขาแซ่น้ำหวาน
ถกฟาดผูกเกี้ยวมดย่ำดำดี	เหตุนั้นผู้ข้าทั้งหลาย
กลัวเปน กายกัมม วจิกัมม มโนกัมมจิมผู้ข้า	เหตุนั้นจึงขอสมมาขอแม่ราชผายโปรด
ขอแม่จูงลูปโทษหมู่โทษา	ข้าขอมาเมียนเลี้ยงพรว้าพร้อม
ชูอันแก่ผู้ข้าทั้งหลายแต่เทือะ”	

ความหมาย : สาธุ ข้าแด่แม่โพสพผู้มีบุญแห่งมนุษย์โลกในชมพูทวีป เพราะบุญแม่โพสพช่วยสร้างไม่ให้นุชยในวัฏสงสารร้างจากเมืองนิพพาน บัดนี้ ผู้ข้าทั้งหลายขอกราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนน้ำอบแต่งไว้เพื่อขอสมมา ขอแม่โพสพจงโปรดยกโทษ ผู้ข้าทั้งหลายได้เขาแซ่น้ำหวานถกฟาดผูกมดย่ำดำดี ด้วยเหตุที่ข้าทั้งหลายกลัวเป็นกายกรรม วจกรรม มโนกรรม จึงขอสมมาแม่โพสพโปรดยกโทษแก่ข้าด้วยเถิด

พิธีสู่ขวัญข้าวหรือเรียกขวันข้าว ชาวล้านนานิยมประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวหรือการเรียกขวันข้าว หลังการเก็บเกี่ยวก่อนที่จะมีการตีข้าว แต่บางแห่งจะประกอบพิธีหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้วแล้วก่อนจะ“เอาข้าวขึ้นหลอง” คือ ขนข้าวเก็บในยุ้งฉาง ถือเป็นการเรียกขวัญข้าวที่ตกหล่นในขณะตีข้าว หรือถือเป็นการอัญเชิญขวัญข้าวสู่ยุ้งฉาง พิธีทำขวัญข้าวมี 2 รูปแบบ คือ

- ก. พิธีขวัญข้าวเต็มรูปแบบ ทำพิธีโดยปุ่อจารย์หรือผู้ประกอบพิธีกรรมมาทำพิธีให้
 ข. พิธีขวัญข้าวแบบง่าย มีการเตรียมเครื่องพลีกรรมและประกอบพิธีกรรมเองในครอบครัว โดยผู้ประกอบพิธีกรรมมักเป็นผู้หญิงสูงอายุภรรยาของชาวนา(วารวคณา สิทธิกัน,2542)

พิธีขวัญข้าวเต็มรูปแบบ มีเครื่องสังเวยที่ใช้เรียกขวัญข้าวข้าวที่ปรากฏในประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ดังนี้ เสือ หมอน ชิ่นไหมหรือผ้าไหม แว่น(กระจก) หวี ช้อง(ปิ่นปักผม) น้ำมันทาผม แป้ง-ของหอม ม้าว(กำไลแขน) สร้อยสังวาล ข้าวสุก ไก่ต้ม ปลาตะเพียนปิ้ง เหล้า ขนม กล้วย ผลไม้ น้ำดื่ม หมาก เมี่ยง บุหรี่ ดอกไม้รูปเทียนไปบูชา เพื่ออันเชิญให้แม่โพสพ โดยอ่านคำสังเวยสู่ขวัญข้าว เป็นคำขอบคุณแก่แม่โพสพที่ช่วยให้ได้ผลผลิตเป็นข้าวมากมาย ลำานนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) กล่าวว่า

“สรีสวัสดิ์สิทธิโยค

ในวันนี้นาคีเปวันตีสริมหาลาก

เปวันชัยชูโชคฟ้า

ในวันนัคีเปวันตีส

นักษัตตฤกษ์เข้าบวรมวล

สามสิบสองวันแห่งนางหนุ่มหน้าแม่โกส

หื่อนางฉานมาด้วยลงอากาศ

หื่อนางมาพลันพวงด้วยริบ

หื่อนางมานั่งอยู่ในห้อง

หื่อนางมาพลันพวงสะพู่

ขอริบลูกมาทอจะเจ้า

คัตกแต่งทำดา

มัทชนะเครื่องอัยยังหลายประการ

มีทั้งแหวนใส่ก้อย

มีทั้งข้องแลแว่นหวี

มีทั้งหมากเหมี้ยงปูนพลูยา

มีทั้งเข้าต้มลูกกลม

อมริสสโชคจอมไชยา

เปวันปราบแพ้ข้าเลกีสัตรู

เปวันกล้าแลยอดพระญา

ดีดีโงามบ่เล่า

คัควรเข้าเรียกร้องเอาขวันเข้าว่ามามา

ขอเชิญนางนกเหินมาอย่านาน

หื่อนางมาปชาดอย่านาน

ปานดั่งม้าแก้วถีบปานลมไหลหลัง

ประเทศทองเยี่ยหลวง

หื่อนางมานั่งพร้อมอยู่เสวยสุข

บัดนี้เล่าผู้ข้าทั้งหลาย

มีทั้งขนานนาทุกสิ่ง

มีทั้งม้าวใส่แขน

ที่ทั้งส้อยสังวาลย์

ของอิตถีมี่พร้อมเลี้ยง

มีทั้งปูปลาชาดดอกไม้

มีทั้งเข้าหมลुकน้อย

มีทั้งกัทลึงกล้วยอ้อย
 มีทั้งเหล้ากาสีเด็ดเหมามิงเทศ
 มีทั้งดอกดวงมาลีหอมเนิ่น
 มีทั้งเกียงพราโยแลสลดเทศ
 มะลิลาหอมยิ่ง
 บัดนี้ข้าผู้ข้าทั้งหลายได้ตกแต่ง
 เรียกกรองขวัญเข้าว่ามามา
 ตามบัวราชนันทานว่าไว้
 ยังมีแม่ไก่ตัวหนึ่งนา
 ฟ่ำเพงปารมีมาบิใช้น้อย
 คัจฉาได้ลงมาเกิด
 มีรสมีสบเส้า
 ตามนิทานว่าไว้
 มีลายเขียวดำแปดดังหมากเต้า
 อันอยู่ยังคอยหินก่อ
 จักรู้ว่าเข้าอันนั้น
 จึงเอามาสรองสระไว้ถ้ำ
 เกิดกันสืลกับบุญมหาราช
 สืบแต่เช่นแต่ชาติโน้นมาเล่า
 มารอดศาสนาพระเจ้าตนถ้วนสองลงมาเกิด
 เปนพระเลิศโลกา
 ยามนั้นคนทั้งหลายบิได้ตำบได้ตาก
 เลี้ยงการยินทรีย์ใหม่หน้า
 ยังบิได้หว่านกล้าแลไถนา
 มารอดศาสนาพระเจ้าตนถ้วนสามลงมาเกิด
 มีรสมีโสมบเส้า
 ขนรพำคนทั้งหลาย
 จึงเอาเข้าอันนั้นมาปลุกไว้หื้อเปนเข้าไว้
 มาตราบถึงกาละบัดนี้แลนา

มีทั้งไก่ต้มคู่จะห้อยงามดี
 เครื่องวิเสสสมดี
 หอมรสขึ้นเอาใจ
 ดอกการเกิดแลดอกสะบันงา
 ดอกช่อนกลิ่นบัวระมวล
 ขุนคุณถ้านเค้า
 บัดนี้ข้าจักกล่าว
 บอกจะใจสืบสายมา
 ชื่อว่าสุริยมังคิ
 มากกว่าพันหมื่นร้อยดังขยา
 เป็นพระเลิศงามดี
 เมื่อนั้นเม็ดเข้าเกิดในสวนอุทยาน
 เม็ดเข้าใหญ่ ๆ ก่ำ ๆ
 จึงจักเอาไฟถวายเจ้าศรี
 พระศรีเจ้าจึงจักผ่องแสงดู
 เปนเข้าแห่งพระญาวิรูปกษา
 ลูกนางฟ้าจึงจักเกิดมากิน
 มีนามชาติว่ากฤษณะระบดลาดบ่คลา

ยามนั้นนาเม็ดเข้าใหญ่ ๕ ก่ำ
 ดูท่าเงาพำตากหนึ่งนุ่งกิน
 ยามนั้นนานคนทั้งหลาย
 ถัดแต่นั้นนางลงมาเล่า
 เปนพระเลิศงามดี
 ยามนั้นเม็ดเข้าใหญ่ ๕ ก่ำ
 ทุกยิ่งชายหนุ่มหน้า
 ใส่ไว้หื้อเปนเข้านา

ขวันเข้าฝอยทองอยู่อังวะแลหงสา	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าผาอยู่ละพุนแลเชียงใหม่	คี่ห้อมมา
ขวันเข้ารากไผ่อยู่เชียงรายแลเชียงแสน	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าลายแดงอยู่เมืองขอบเมืองพี	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าสาส์อยู่เมืองดีแลเมืองเหนือ	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าหมากเขืออยู่เชียงแสนเชียงราย	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าชาวห้องอยู่เมืองสุวณภูมิ	คี่ห้อมมา
ขวันเข้ามุกกัน้ำอยู่บ้านขวาดเมืองจวาง	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าหวานอยู่บ้านอินเมืองเพียง	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าหมื่นเรียงอยู่เมืองพล้าว	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าจ้าวอยู่เมืองยาง	คี่ห้อมมา
ขวันเข้านางเกล้าเลียบช้าง ทุกสิ่งข่านอ้างอยู่เมืองไกล	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าอันมีที่เขตทางไกล คือว่า ลื้อ แลม ลวะ ค้อ กุ่ย หื้อ แลแกวปะหล่อง	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าอันมีในมอตะมะแลตะโค้ง เปนที่สวยสงรวงยาว	คี่ห้อมมา
แม่นว่ามิในเมืองกุสินารายหงสา ัญญะัญญาคือว่าทวาย	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าอันอยู่เรือแรมอยู่ยังห้องหิมพานต์ เกมปานกคาบควำบินไฟ	คี่ห้อมมา
ขวันเข้าเปนเจ้าอันมีในเมืองโกสัมพีและงิ้วปะหล่อง	คี่ห้อมมา
อยู่ห้องอาณาเยียหลวงไหย่กว้างสะพฐ์	หื่อนางมาเปนหมู่
มาเปนคู่มากหลวงหลาย	มาเทะนางเหยขวันเจ้าเปนเจ้า
อย่าไฟอยู่ยังน้ำเป็นเพื่อนปลา	อย่าไฟอยู่ยังนาแกมฝุ่น
จักไฟเป็นพุนแม่นกแลหลวาทูกรกริ	แม่นกแขกเต้าบินบนเปนหมู่
จักมาเซาะใช้กินเจ้าอยู่ข้าวข้าว	เทะนางเหย
ขวันเจ้าเปนเจ้าอย่าไฟตกใจเวรหนักว่า	แก่ป่าไม้ไพรธนต์
สุดวิสัยคนแฉ่วล่า	แรดช้างป่าวังควาย
มีมากหลวงหลายระรินเด่นเหลัน	จักตื่นตื่นกัตตีเจ้า
มาเทะนางเหย ขวันเจ้าเปนเจ้า	อย่าไฟตกใจเวรวันแหว
แก่เงื่อมเง่หินผา	น้ำสมุทท์คงคาต่ำได้
ที่ที่ป็นอยใหญ่สมกัน	ที่เสาสัตตภันท์เจ็ดยอด
เจ้าอย่าคิดใจจอดว่าจักไฟ	เขตต์นั้นนาเป็นที่แดนไกล

เจ้าอย่ามีใจจักไปอยู่
 ล้างสัพพะสิ่งในนพบุรี
 ชวันเข้าเป็นเจ้า
 จักเอาเข้าบางมาแวดล้อม
 หื้อมาทั้งชวันเข้านางเกล้าเม็ดใหญ่
 มาทั้งชวันเข้าผารวงไขว่ยาวกินหวานตากห้าว
 หื้อมาทั้งชวันเข้าจางทุ่งแดง
 ทั้งชวันเข้าค้ำแลชวันเข้าล้นชื้อข้าง
 แม่นจกออกดำกินคือยาหื้อรู้บาง
 หื้อมาทั้งชวันเข้าหมอกกินล้ำ
 หื้อมาทั้งชวันเข้าอิชอนกินหวาน
 มาเทะนางเหยชวันเข้าเป็นเจ้า
 นมเต็มอกนางแค้นแก้ว
 ใบบ่งามเพียงดั่งเจ้าหล้า
 งามเหลือสารสวัคติในชั้นฟ้า
 ใบบ่เปรียบลักขณาเจ้าได้
 ขอให้นางหกเห็นลงมาด้วยลวงอากาศ
 หื้อนางอยवादลงมาเหมือนดาวยังฟ้า
 เหมือนดั่งน้ำแม่ของไหลหล่อ
 หื้อมาเป็นลาละเห็ก
 มาอย่าหื้อขาดเส้นขาดสาย
 อันข้าหากได้กฎหมายเรียกร้อง
 เยี่ยหลวงงามสะสุ
 มาเทะนางเหยชวันเข้า
 นางผดกคิ้วค้อม
 ใบบ่งามเพียงดั่งเจ้าหล้า
 แม่นางหนีไพบทางไกล
 ที่ดงดำไกลต่างด้าว
 ข้าบสวะบ่วางเจ้า

เจ้าจูงมานอนอุ้มาชะเมืองมิ่ง
 ัญญะธัญญามาเทะนางเหย
 บัดนี้จักเอาเข้าค้ำมาไว้กลาง
 หื้อมาพร้อมเลี้ยงชวัน

คืหื้อมา
 แม่นจกออกไพดำกินคือยาหื้อบก
 หื้อมาทั้งชวันเข้าชิวหารอยู่ชอก
 หื้อมาทั้งชวันเข้าเฟื่องค้ำกินอ่อน
 มิ่งวงใหญ่แม่ไคคียบคืบแขวน
 นามกอรหน่อเหน้าวานางโกสก
 ร่างแคว่ยอดบัวไซ
 เขบ็จหน้างามไซ้ข้าผิวขาว
 สันฐานแหล่งหล้าดาวตึงสา
 แก้วแก่นไฉ่แม่โกสก
 หื้อนางอยवादลงมาด้วยกลางหา
 เหมือนดั่งผ้าหลังไหลนอง
 เหมือนดั่งน้ำดันท้อลินคำ
 เด็กกันมาละหาด
 ค่าประด่าว่าชวันเข้าทั้งหลาย
 คืหื้อมาอยู่ห้องอาณา
 หื้อมาเป็นคู่เป็นหมู่มาหลงหลาย
 ชวันค้ำแม่โกสก
 เชียวดั่งหื้อมบวกแกมคราม
 เขบ็จหน้างามไซ้ข้าบัวไซ
 ไฟตกกลางดงไพรเถื่อนถ้ำ

แม่นนางไปอยู่เมืองท่านท้าวพารา คืหื้อมา
 ข้าบละนางดั่งเก๋า กอเข้าอยู่เมืงมาก คืหื้อมา

ย่าเข้าเมืองแมน คืห้อมมา
แปลงใจดีเป็นดั่งนาที่แม่น้ำใหญ่กว้าง
มาเทอะพันพวงหนุ่มเหน้า

ในมนุสสโลกแหล่งหล้า
ปล้ำเสียหน่อพุทธรางกูรตนผ่านเผ้า
อันได้กินเข้าแล้วคืจึงได้ตรัสประญา สัพพัญญุตญาณ
ย่อนบุญนางได้คำชู้ท่านจึงได้ล้าง
ในโลกาจึงจักได้ไหว
ขอหื่อนางหกเหินมารับเลี้ยง
มีทั้งบุปผาลาชาเข้าตอกดอกไม้
มีทั้งเข้าหนมลูกกลม
มีทั้งกัทลิกกล้วยอ้อย
มีทั้งเล้าผาสีเต็ดเมาเมิงเทศ
ใสงามสรีบ้ำ
นางหน่อหล้าแม่โกสก
มีคุณแท้ไขพอดี
ไม่ว่าเหมือนชานี้สักคน
หื้อได้มาทูนแท้มึงมูลมี
หื้อมาอยู่เล่าพันปี
หมื่นปีเข้าบ่หื่อนางไพทางใด

แสนเข้าอยู่เมืองผาสี คืห้อมมา
หื้อมาอยู่ล้างเยี่ยงหลวง
หื้อนางเป็นเจ้ามั่งมุนเยี่ยง
หนองว่าบ่มีเจ้าข้าคืบได้พำเพงบุญ

บุญแผ้วร้างหนักหนา
แก้วแก่นไร่แม่โกสก
หื้อนางมากินหมากเหมี้ยงปุ่นพลูอย่า
อันผู้ข้าแต่งไว้เท่าสมงามดี
มีทั้งเข้าหนมลูกน้อย
แลไก่ต้มคุ้งามดี
เครื่องวิเสสสมดี
อันผู้ข้าแต่งไว้ถ้า
ข้าจึงจักยกกว่าบุญเข้าเนิ่นาใหญ่
ในทวาราวดีลุ่มฟ้า
ชานี้แก้วนคั่นคำขวันเข้า
หื้อได้มาอยู่สวัสดิ์กุ่มเกล้า
ร้อยปีบ่หื่อนางไพทางอื่น
มาเทอะนางเฮย ขวันเข้าเป็นเจ้า

ยมพุทธรเสฏฐี ปรีวณณิ สุจี

สมาธิคจยย ธญญธญญา อคคชาหิติ

วตพโพ โมทมานา ธญญวติ สวาหุม"

ความหมาย : วันนี้เป็นวันดีควรร้องเรียกขวัญข้าว ๓๒ ขวัญแห่งแม่โพสพ ขอเชิญนางมาโดยเร็ว
พลันให้มาอยู่เสวยสุข บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย ตกแต่งของนานาทั้งเครื่องประดับ หมากพลู ดอกไม้
ขนมและอาหารคาวหวานได้ตกแต่งไว้ เรียกร้องขวัญข้าวว่ามามา

บัดนี้ข้าจะกล่าวตามตำนานว่าไว้ ยังมีแม่ไก่ตัวหนึ่งชื่อ สุริยมังคิ บำเพ็ญบารมีมานาน
จะได้ลงมาเกิดเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในโลกมนุษย์ ครั้งนั้นแม่ลัดข้าเกิดในสวนอุทยานมีขนาดใหญ่เท่ากำ
มือนมีลายเขียวดำดั่งน้ำเต้า จึงเก็บเอาไปถวายพระฤๅษี ซึ่งรู้ว่าเป็นข้าแห่งพระยาวิรุฬหกขาจึงเอามา

เก็บไว้สำหรับกับผู้ที่ลงมาเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในโลกมนุษย์ ขณะนั้นเมล็ดข้าวมีขนาดเท่า ๕ กำมือ คนทั้งหลายไม่ได้ดำ ไม่ได้ตาก แต่เอาพรวนมาตากข้าวมาหนึ่งหุงกินเลี้ยงร่างกาย เมื่อพระเจ้าตนถวยสามลงมาเกิด ยามนั้นคนทั้งหลายจึงเอาเมล็ดข้าวใหญ่ ๕ กำมือ มาปลูกไว้ให้เป็นข้าวไร่ ใส่ไว้ให้เป็นข้าวนา ยามนั้น มียาเฒ่าคนหนึ่ง สร้างยุ้งข้าวไม่ทัน เมล็ดข้าวแค้นที่เกิดจากศีลกับบุญเต็มทั้งเหนือใต้ ยาเฒ่าหาที่ไว้ไม่ได้ จึงเอาไม้ตีข้าวแตกฟุ้ง หนีไปไกลอยู่ในถ้ำและห้วยหนองน้ำ ยามนั้น ยาเฒ่าเรียกชื่อข้าวว่านางโพสพ เรียกชื่อปลาว่านางสกสกาก ต่อมา มีลูกเศรษฐีผู้หนึ่ง ไปหาปลาที่ลำห้วยจับได้ปลาในสีทองตัวหนึ่ง ปลาที่เป็นคู่กลัวเสียปลาซู้รัก จึงเอานางโพสพออกมาให้ไถ่กับปลาในสีทอง โดยบอกสรรพคุณของข้าวว่า ขวัญข้าว อันเป็นอาหาร กินแล้วหาบาปหาโทษไม่ได้ แม้นคนเจ็บกินก็จะมีแรง เป็นของที่มีค่ายิ่งกว่าสิ่งใดในโลก

ด้วยถือว่าข้าวเป็นเจ้า ข้าจะเรียกขวัญข้าว ไม่ว่าจะอยู่ที่เมืองใด ขอให้มา อย่าไปอยู่ในน้ำเป็นเพื่อนปลา อย่าได้ตกใจหนีเข้าไปอยู่ป่าหินผา มหาสมุทรหรือถิ่นแดนไกล ขอให้นางโพสพได้หกเหินลงมาเหมือนดังสายน้ำไหลอย่าได้ขาดสาย ข้าได้เรียกร้องขอให้มาอยู่ที่นี่ หากไม่มีนางโพสพ ข้าผู้ไม่ได้บำเพ็ญบุญ หากมองย้อนไป บุญของนางโพสพได้ค้าชูและสร้างบุญไพศาลในโลก จึงได้ให้บูชาแม่โพสพ ขอให้นางมารับเลี้ยงมากินหมากพลู ทั้งข้าวตอกดอกไม้อีกทั้งขนมผลไม้ ไก่ต้มและเครื่องประดับ อันผู้ข้าตกแต่งไว้สวยงาม

ข้าขอทูลว่า บุญข้าวนั้นยิ่งใหญ่ดังคำเรียกขวัญข้าว ขอให้ได้มั่งมีและอยู่ดี พันปีร้อยปี นางโพสพอย่าได้ไปทางอื่น หมั่นเป็นนางอย่าได้ไปทางใด มาเถื่อนางโพสพ ขวัญข้าวเป็นเจ้า

ในขณะที่การประกอบพิธีขวัญข้าวแบบง่าย จะให้ผู้หญิงแต่งเครื่องบูชา มีข้าว ไข่ต้ม กล้วย ขนม ดอกไม้รูปเทียนจัดใส่กระทงหรือพานเล็กๆ และนำไม้พะยอมมาทอด คือ เครื่องรางป้องกันผีมาข่มขืนข้าว โดยจะนำไปปักไว้ 4 มุมบริเวณลานนวดข้าว จุดรูปเทียนบูชา ผู้หญิงจะใช้ทัพพีกรักไปรอบๆ พุดโวหารที่เป็นมงคล เพื่อกรักเอาขวัญข้าวมาอยู่รวมกัน จากนั้น จะหยิบเมล็ดข้าวที่ตกอยู่สมมติเป็นขวัญของข้าวเอาใส่ไว้ในกระทง นำกระทงและไม้พะยอมไปปักในหลองข้าวหรือยุ้งฉางด้วย นอกจากนี้ ชาวนาจะเอากะระดองเต่าหรือฟักเขียววางไว้บนข้าว เพื่อให้เต่าคอยกักฟักข้าวให้อยู่นานๆ พร้อมกับกล่าวเตือนขวัญข้าวไม่ให้ไปไหนว่า

“ขอให้ข้าวจงอยู่ในนี้เน้อ อย่าได้ออกไปทางใด เพราะเต่าเดือน ๔ เพ็นจักปล่อยข้างปล่อยม้า เดือน ๕ เพ็นจักปล่อยจัวปล่อยควาย” (ศรีเลา เกษพหม, 2542)

ความหมาย : ขอให้ข้าวจงอยู่ในยุ้ง อย่างได้ออกไปไหน เพราะว่าเดือน ๔ ชาวนานจะปล่อยม้า และเดือน ๕ ก็จะปล่อยวัวควายออกมา (ถ้าข้าวออกไปเที่ยวจะถูกม้า วัว ควายเหยียบได้)

พิธีสู่ขวัญควาย ในการทำนา แรงงานสำคัญที่ช่วยแบ่งเบาภาระของชาวนา คือควาย เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำนา ชาวนาจะประกอบพิธีสู่ขวัญควายหรือเรียกขานว่าขวัญควาย เพื่อเป็นการระลึกถึงบุญคุณของควายที่ได้ใช้งานหนัก และเรียกขวัญให้มาอยู่กับตัวควาย พร้อมทั้งขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องให้ควายมีอายุยืนยาว

การทำพิธีสู่ขวัญควาย มีพิธีการย่อยๆ ดังนี้ เตรียมหญ้าอ่อนสำหรับให้ควายกิน จัดเทียนข้าวตอกดอกไม้ใส่กรวยมัดติดกับเขาทั้ง 2 ข้าง ให้อาจารย์ประจำหมู่บ้านอ่านคำสู่ขวัญควาย ซึ่งขณะที่กล่าวคำเรียกขวัญนั้น เจ้าของควายก็จะนำหญ้าและน้ำมาให้กินไปพร้อมกัน คำกล่าวสู่ขวัญควายสำนวนหนึ่ง(หนานเต้เจา,2518) มีดังนี้

“อชช ในวันนี้คึเป็นวันดี
 เปนการอันเกิดกับโลกหากสืบกันมา
 เช่นเมื่อเจ้าพระญาสุทโธมา
 อันสืบเค้าเหง้าเมื่อสิทธาตถ์ออกไฟไถนา
 หื้อสืบใช้เป็นปาเวณี
 เมื่อเดือน ๑๑ สืบ ๑๒
 ไฟแปลงไปล้เอนน้ำใส่เตมนา
 เอาแอกมาใส่ยังคอก
 ไถเสียบขอกดันไฟมาตามริมคันนา
 ตราบต่อเท้าเสี่ยงเขตต์กระบวนมา
 บ่เท่าแต่นั้นนาคีเอาไผ่มาแปลงเผื่อหื้อมีแถมเจ็ดสี่
 เผื่อหื้อขี่ไถหลั้มแหลกเปนผง
 ไผ่สี่สูงงามเหล้มใหญ่
 มาตัดแล้วขี่สี่เผื่อใส่หื้อเสี่ยง
 ผับไค่วเสี่ยงงามดี
 ตราบต่อเท้าเข้าเปนกอ
 ผู้ข้าคัมมารำเพิงดู
 ที่ใส่ในคลองการกะทำนาหื้อแล้วเสี่ยง
 ที่ได้ใช้ทำนลากไถนา
 คำที่ได้กินแรง

เปนสิริมังคลอันประเสริฐ
 ในโลกาแหล่งหล้า
 การทำไร่นาปลูกข้าว
 เปนธัมมาแต่งไว้
 ปี่ไหนมีแลเพื่อ
 ผ่นตกล้านองท่าใหญ่
 เอาไถมาก่อแรก
 เอาเชือกปอมาผู้นไว้หื้อหมั่น
 ไถไฟไถมาชูค้ำเข้า

บ่เท่าแต่นั้นข้าไฟเอาไผ่บงแลไผ่ข้าง
 ลงพร่องไฟตัดเอาไผ่ไผ่อันงามดี
 แปลงเปียงหื้อเสี่ยงเกลี้ยง
 บ่ว่านาปีนาคอหื้องามเหมือนต้นเข้า
 งามมีหน่ออรมวลแล้วเสี่ยง
 ยังบุญคุณเจ้าคุณทั้งสอง
 ผู้ข้ากลับบ่เพิงเปนวัจจิมด้วยปาก
 กล่าววาจาเขียนด่า
 ผู้ข้าคึขอขมายกโทษ

สองเจ้าตัวประเสริฐคือจ้าวแลควาย

กรุณาตุ๋นค่าได้ใช้กินแรง

ตั้งแต่นี้ไพนหน้าผู้ข้าคืบหื้อเจ้า

ทุกข์ยากในทางกิน

อันยินฉิดหิวลำบาก

ผู้ข้าจักแก้เสียยังการมัดแลผูกแอกวางคอค

เชือกพัลล่งสี่ข้าง

ข้อขอโคณาแลมึงสา

อย่าได้โกรธโกรธา

จักแก้เชือกกละเหลื่อสายอ้อมกับสายดัง

กลัวท่านจักยับเอาไฟเข้าแลแกง

ผู้ข้าจักมัดขวันเจ้าหื้อเปนแก้วมึงมงคล

หื้อพลันพ้นจากสัตตัตติ์จนาจาน

ด้วยสมพารอันเจ้าได้ชักลากผืนแผ่นดินอันไทย

ปลูกเข้าไว้หื้อผู้ข้าได้กินแลทาน

คักได้ตกแต่งพร้อมน้อมนำมา

ไว้หื้อเจ้าได้รดเกล้าแลดำหัว

ยามเมื่อสายแดดต้อง

ผู้ข้าคินมายังบุปผาลาชาดวงดอกไม้

ขอขมาตามแต่โทษ

ได้ร้องเ็นด่าแลบุบตี

ขอลาปลดปล่อยยังโทษโทษาหื้อขาด

ในชาตินี้แลชาติหน้า

ขอเจ้าจูงอสสาอยู่สืบสร้างชีมา

บัดนี้มา ผู้ข้าจักเรียกร้อง

หื้อเจ้ามาอยู่สืบสร้างก่อสมพาร

๓๒ ขวันเจ้าหื้อได้มาอยู่ด้งเขยบานกับด้วยผู้ข้า

อันเปนมนุสสโลกหล้าเมืองคน

๓๒ ขวันเจ้าหื้อได้มากินน้ำใสใบหญ้าอ่อนเขียวงาม

ขอท่านมีความเมตตา

ผู้ข้าครักแพงเพียงหัวใจแห่งผู้ข้า

ได้ทุกข์โศกเส้าลำบาก

ผู้ข้าจักหื้อเจ้าได้พ้นจากไถแผ่นดิน

อดทุกข์ยากมานาน

ผู้ข้าจักแก้เสียยังปอเส้นใยไว้กับแอกน่อง

ร้องอ้างด่าว่าขวาวาซ้ายซ้ายไฟเวญๆ

จูงเมตตายกโทษ

ผู้ข้าขอสมลาโทษเสีย

บ่หื้อขวันเจ้าแก้วแก่นไห้แล้วล่าแล่นนอนแรม

กลัวสุเจ้าตายเสียปดายปางเปล่า

ธัมมวุฒิจึงเกิดกับตัวตนคู่ชาติ

บัดนี้ผู้ข้าจักโกมนาคุณเปนอันไทย

ยังสุคันโรทกะหอมอมไหย

เนื้อตนตัวเปนมละมลทินดินติดแปด

ยามเมื่อฟ้าร้องแลฝนฮ่า

เข้าตอกได้เทียนงาม

ยามเมื่อได้ใช้การโกรธราวี

เชือกฟาดยิด่าหยอหื้อเจ้าโคณามึงสา

ขออย่าอาฆาตเปนกัมมเวรกันไผมา

ผู้ข้ากลัวเปนกรรมบาปข้าไฟต่างๆนาๆ

๓๒ ขวัญเจ้าโคณามึงสา

๓๒ ขวันเจ้าอย่าได้โศกเส้าหมอง

๓๒ ขวันเจ้าจูงมาเสวยจำยามเลยคู้น้อย

มีทั้งกลัวอ้วดยามากหวานใจ

กลางดงไพรเขตนอก

๓๒ ขวันเจ้าอย่าไฟล่าวเอนอยู่กลางป่า

๓๒ ขวันอย่าไฟกลวงไกลทางอื่น

คันตาวนขึ้นออกมาข้าศึกปลอยหื้อเจ้าไฟเซว่าหากิน

คันตาวนตรกอไฟใกล้ค่า

ผู้ข้าแต่งเตาไฟไว้ถ้ำบ่หื้อเจ้าลำบากผานใจ

เพราะผู้ข้าได้ใช้กินน้ำป่าค่าแรงมาค้ได้หลายขอบเข้า

สัพพะจัญโรอย่าได้กลายเทพา

สัพพะหน้อนตรายค้หื้อหายดับวอด

แนกขัมมะ ปัญญาปารมี วิริยะ ขันติ สัจจะ

หื้อเจ้าได้พ้นจากติรัจฉาน

เจ้าปฐิสชาติมิ่งมงคล

กรุณาตูข้าค่าได้ใช้กินแรง

ตั้งแต่นี้ไพน้ำผู้ข้าค้บ่หื้อเจ้า

ทุกข์ยากในทางกิน

อันยนิอดิหิวล้าลาก

ผู้ข้าจักแก้เสียยังการมัดแลผูกแอกวางคอก

เชือกพัดลองสี่ข้าง

ข้าขอโคณาลมหนึ่งสา

อย่าได้โกรธโกรธา

จักแก้เชือกละเหลื่อสายอ้อมกับสายดัง

กลัวท่านจักยับเอาไฟเข้าแลแกง

ผู้ข้าจักมัดขวันเจ้าหื้อเปนแก้วมิ่งมงคล

หื้อพลันพ้นจากสัตตติรัจฉาน

ด้วยสมพารอันเจ้าได้ชักลากผืนแผ่นดินอันไทย

ปลูกเข้าไว้หื้อผู้ข้าได้กินแลทาน

ค้ได้ตกแต่งพร้อมน้อมนำมา

ไว้หื้อเจ้าได้รดเกล้าแลดำหัว

๓๒ ขวันเจ้าอย่าไฟเหียวล้าไกล

เหตุว่าเจ้าปฐิปากออกเหมือนคน

๓๒ ขวันเจ้าอย่าไฟล่าวดงไพร

หื้อผู้ข้าได้ตื่นแลเซาะหา

ตามแผ่นดินหญ้าอ่อน

ค้หื้อเจ้ารำพึงมาหาแหล่ง

ข้าศึกกลัววิ่งยุ่งมาตอมได้เจ้า

ขอหื้อเจ้าจูงมีอายุเล่ายืนนาน

สัพพะมีหน้าแลมีเหงาอย่ามากลายมาใกล้

หื้อเจ้าได้ถือเอายอดทานปารมี

อธิฐานปารมี เมตตาคูเปกขาปารมีไพศุชาติ

หื้อเจ้าได้พบสมพารนักปราชญ์

อันจักได้ลงมาเกิดเปนพระในโลกา

ผู้ข้าก็รักแพงเพียงหัวใจแห่งผู้ข้า

ได้ทุกข์โศกเล่าลำบาก

ผู้ข้าจักหื้อเจ้าได้พ้นจากไทแผ่นดิน

อดทุกข์ยากมานาน

ผู้ข้าจักแก้เสียยังปอเส้นใหญ่ไว้กับแอกน่อง

ร้องอ้ำด่าว่า ขวา ขวา ช้าย ช้าย ไฟเวย ๆ

จูงเมตตาคูโทษ

ผู้ข้าขอสมาลาโทษเสีย

บ่หื้อขวันเจ้าแก้วแก่นให้แล้วล้าเล่นนอนแรม

กลัวสุเจ้าตายเสียบ่ค่ายปางเปล่า

ธัมมวาทะจึงเกิดกับตัวตนคู่ชาติ

บัดนี้ผู้ข้าจักโกมนาคุณเปนอันไทย

ยังสุคันโรทกะหอมอมไทย

เนื้อตนตัวเปนมละมลทินดินติดแปด

ยามเมื่อสายแดดต้อง

ผู้ข้าคือนำมายังบุพผาลาชาดวงดอกไม้

ขอขมาตามแต่โทษ

ได้ร้องเฝ้าด่าแลบุบตี

ขอลาลดปลดเสียยังโทษโทษาหือขาด

ในชาตินี้แลชาติหน้า

ขอเจ้าจูงอสรอยู่สูงสืบชีมา

บัดนี้ข้าผู้จักเรียกร้อง

หือเจ้ามาอยู่สืบสูงก่สมพาร

๓๒ ขวันเจ้าหือได้มาอยู่สูงเชยบานกับด้วยผู้ข้า

อันเปมมนุสสโลกหล้าเมืองคน

๓๒ ขวันเจ้าหือได้มากินน้ำใสใบหญ้าอ่อนเขียวงาม

มีทั้งกล้วยอ้อยมากหวานใจ

กลางดงไพรเขตนอก

๓๒ ขวันเจ้าอย่าไฟล่าเวนอยู่กลางป่า

๓๒ ขวันเข้าอย่าไฟกลวงไกลทางอื่น

คันตวันขึ้นออกมาข้าค้จักปล่อยหือเจ้าไฟเซาะว่าหากิน

คันตวันตกรอไฟใกล้ค่ำ

ผู้ข้าแต่งเตาไฟไว้ถ้ำหือเจ้าลำบากผานใจ

เพราะผู้ข้าได้ใช้กินน้ำป่าค่าแรงมาค้ได้หลายขวบเข้า

สัพพะจัญไรอย่าได้กลายเทพา

สัพพะหมู่อนตรายค้หือหายดับวอด

เนกขัมมะ ปัญญาปารมี วิริยะ ขันติ สัจจะ

หือเจ้าได้พ้นจากติรัจฉาน

เจ้าบุริสสชาติมีมงคล

ยามนั้นนาคนทั้งหลายบได้หว่านกล้าไถนา

อายุข้าแลเจ้าจักยืนแสนปี

ค้จักได้พ้นจากโสมสงสารไพหน้ำ

จิตตาโรธัมมา อันว่าธัมมทั้งสี่หือเป็นดังร่มแลเงา

ยามเมื่อฟ้าร้องแลฝนฮ้ำ

เข้าตอกได้เทียนงาม

ยามเมื่อได้ใช้การโกรรรววิ

เชือกฟาดยี่ด่าหย้อหือเจ้าโคณามหิงสา

ขออย่าอาฆาตปนกัมมเวรกันไพมา

ผู้ข้ากลัวปนกรรมบาปข้าไฟต่างๆนาๆ

๓๒ ขวันเจ้าโคณามหิงสา

๓๒ ขวันเจ้าอย่าได้โสกล้ำหมอง

๓๒ ขวันเจ้าจูงมาเสวยจำยามเลยคู้่น้อย

๓๒ ขวันเข้าอย่าไฟเที่ยวล่าไกล

เหตุว่าเจ้าปู้ปากออกเหมือนคน

๓๒ ขวันเจ้าอย่าไฟล่าดงไพร

หือผู้ข้าได้ตื่นและเซาะหา

ตามแผ่นดินหญ้าอ่อน

ค้หือเจ้ารำเพิงมาหาแหล่ง

ข้าค้กลัวรันยุงมาตอมได้เจ้า

ขอหือเจ้าจูงมีอายุเล่ายืนนาน

สัพพะผีห่าแลผีเหงาอย่ามากลายมาใกล้

หือเจ้าได้ถือเอายอดทานปารมี

อธิฏฐานปารมี เมตตาอุเบกขาปารมีไพคู่ชาติ

หือเจ้าได้พบสมพารนักรปราชญ์

อันจักได้ลงมาเกิดเป็นพระในโลกา"

เปดังข้าแลเจ้าค้จักได้สุขเที่ยงแท้

สมบัติเรามีบไว้

กับเจ้าฟ้าตนชื่อวอริยเมตไต่ยบ่คลาดบ่คลา

เอาเป็นฉัตต์แก้วคู่มงหัว

ภว สพพิติโย จุงหื้อเปนขัวรารามผิผ่อง
 สพพรโค พยาธิมีหลายสิ่ง
 มโน หื้อเจ้าได้อยู่สุขสำราญใจชู้วันคืนคำเข้า
 อายุ วณณ จุงหื้อเจ้ามีอายุเล่ายืนยาว
 วุฑฒาปจายิน อย่าได้ขัวเหวี่ยงกัมมหาย
 หื้อเจ้ามียิ่งโยดแท้ดีหลี ฯ “

วินสสนต จุงหื้อเปนที่หนองเกาะผัน
 วินสสนต จุงหื้อม้วยมิ่งคลาไฟ
 วินสสนต อนตราโย
 พหสนิจจ เทียงหมั่น
 จตตาดร ธมมา ผายโผด

ความหมาย : วันนี้เป็นวันดีเป็นมงคลอันประเสริฐ เป็นการอันเกิดกับโลกสืบกันมา การทำนาปลูกข้าวสืบย้อนกลับไปในอดีตถือปฏิบัติเป็นประเพณี เมื่อเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ มีฝนตกน้ำเติมนานา ได้ไถนา เอาแอกมาใส่คอ เอาเชือกมาผูกไว้ให้มันไถนาถึงเข้า แปลงนาให้เลี่ยนเกลี้ยง ไม่ว่านาปีนาศอกให้ต้นข้าวงาม ผู้ข้าถือว่า เป็นบุญคุณเจ้าทั้งสอง ที่ทำนาแล้วเสร็จที่ได้ใช้ท่านลากไถนา ทั้งยังกล่าวด้วยวาจาคำว่าและที่ได้กินแรง ข้าขอขมายกโทษ สองเจ้าตัวประเสริฐ คือ จัวและควาย ขอท่านมีความเมตตากรุณาแก่ข้าที่ใช้กินแรง

ตั้งแต่นี้ไป ข้าจะไม่ให้เจ้าต้องทุกข์โศกลำบาก ทุกข์ยากในการกิน ข้าไม่ให้เจ้าต้องไถนาอดหิวลำบาก ข้าจะแก้มัดแอกที่คอ จะแก้เชือกที่แอกน่อง ที่เคยร้องคำว่า ขอขมาตายยกโทษเสีย

ข้าจะมัดขวัญเจ้าให้เป็นแก้วมิ่งขวัญ ธรรมจงเกิดกับเจ้าให้พ้นจากสัตว์เดรัจฉาน ด้วยบุญที่เจ้าได้ลากแผ่นดินอันยิ่งใหญ่ ปลูกข้าวไว้ให้แก่ข้าได้กิน บัดนี้ข้าจะโสมนาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าได้น้อมนำมารดและดำหัว ยามเมื่อต้องตากแดดและสายฝนทำให้เนื้อตัวที่เป็นมลทิน ข้าได้นำดอกไม้ ข้าวตอก ฐูปเทียน ขอขมาโทษยามเมื่อได้ใช้ด้วยความโกรธใช้เชือกฟาด ร้องคำและทูปตี ขอให้เจ้าโคมือหงสาและยกโทษให้ อย่าได้อาฆาตเป็นเวรเป็นกรรมกันไป ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

บัดนี้ ข้าจะเรียกร้อง ๓๒ ขวัญเจ้าโคผู้มีหงสา ให้มาอยู่สืบสร้างกินบุญ ๓๒ ขวัญให้มาอยู่กับข้าอันเป็นมนุษย์โลก ๓๒ ขวัญเจ้าให้มากินน้ำใสใบอ่อนเขียว ๓๒ ขวัญอย่าไปเที่ยวไกลอยู่ที่ใดให้กลับมามาหาแหล่งที่ผู้ข้าตั้งเตาไฟไว้ รื่นยงจะได้ไม่มาไต่ตอม เพราะข้าได้ใช้แรงมาหลายปี ขอให้เจ้าจงมีอายุยืนนาน สิ่งจัญไรและมีทั้งหลายอย่าได้เข้าใกล้ ให้เจ้าได้ถือเอาขอดทานบารมี เนกขัมมะ ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติ สัจจะ อธิษฐานบารมี เมตตา อุเบกขาบารมี ให้เจ้าได้พ้นจากเดรัจฉาน ได้พบกับนักปราชญ์และพระภิกษุในโลก ยามนั้น คนทั้งหลายไม่ต้องหวานกลัวไถนาเป็นดั่งข้าและเจ้า ก็สุขเที่ยงแท้อายุจะยืนแสนปี สมบัติมีมากมาย จะได้พ้นจากการ

เวียนวายตายเกิดอยู่กับพระอริยาเมตไทย มีพระธรรมให้เป็นดังร่มเงา ดังฉัตรแก้วคุ้มหัว มีร่างกายงดงาม ปราศจากโรคอยู่สุขสำราญ ด้วยอายุยืนยาว

2.4.4 พิธีกรรมข้าวหลังเก็บเกี่ยว

หลังจากเสร็จสิ้นจากการเก็บเกี่ยว ชาวล้านนาจะประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองวัตถุประสงค์สำคัญคือ เป็นการขอบคุณต่อสิ่งศักดิ์ที่ปกป้องรักษาต้นข้าวจนได้ผลผลิต รวมทั้งเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ ได้แก่ พิธีทานข้าวใหม่ ทานข้าวล้นบาตร ทานดอยข้าว และหากข้าวหมดจากยุ้งไปอย่างรวดเร็วชาวนาก็จะประกอบพิธีสืบชะตาข้าว

พิธีทำบุญทานข้าวใหม่ ทานข้าวล้นบาตร ทานดอยข้าว เมื่อนำข้าวเปลือกเข้ายุ้งฉางแล้ว ตั้งแต่อดีตในวันขึ้น ๑๔-๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เหนือ คือ เดือนมกราคม ก่อนที่จะเอามาตำหรือสีข้าว กินกันในครอบครัว ชาวนาจะนำข้าวใหม่ไปทำบุญทานข้าวใหม่ก่อน เพื่ออุทิศกุศลไปถึงเทวดาขุนน้ำ ขุนหลวงวิรังคะ ปู่ย่าตายายที่เป็นเจ้าของที่นาเดิม โดยจัดสำหรับอาหารประกอบด้วย ข้าวเหนียวหนึ่งสุก อาหารตามนิยมของท้องถิ่น มีกรวยดอกไม้ธูปเทียน หมาก เมี่ยง บุหรี่ น้ำสำหรับแม่ส่วนบุญกุศล ทั้งหมดใส่ไว้ในขันโตกไปถวายพระสงฆ์ เมื่อยกประเคนต้องบอกชื่อผู้ที่อุทิศไปให้

ในการทานข้าวใหม่นั้น ชาวนาผู้ศรัทธาจะนำเอาข้าวเปลือก ๑ ตางหรือ ๑ สัด ข้าวสาร ๑ แครงหรือ ๑ ทะนาน เพื่อมาทานเป็นข้าวล้นบาตร หรือเรียกว่า หล่อข้าวบาตร หรือการดอยข้าวล้นบาตร โดยตรงกลางวิหารจะปูเสื่อไว้ ๒ จุด แต่ละจุดตั้งบาตรวางไว้ ๑ ลูก เพื่อให้ชาวบ้านนำข้าวเปลือกและข้าวสารแยกเทลงไปที่บาตร เรียกกองข้าวสารว่า ดอยเงิน ส่วนกองข้าวเปลือกเรียกว่า ดอยคำ ข้าวที่ได้นี้ส่วนหนึ่งพระสงฆ์จะเก็บไว้หนึ่งกินในฤดูฝน ส่วนหนึ่งขายเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายภายในวัด

หลังจากหล่อข้าวบาตรแล้ว ชาวบ้านจะนำขันดอกไม้และสำหรับอาหารชุดเดียวกับที่นำไปทานข้าวใหม่ไปรวมกันในวิหาร เพื่อทำบุญตักบาตร มีการไหว้พระรับศีลรับพร อาจารย์จะโอกาสการทำบุญข้าวใหม่ ข้าวล้นบาตร มีการเล่าขั้นตอนการปลูกข้าว และกล่าวระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย มีบางสำนวนว่าไว้(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ดังนี้

“สาธุ สุนันตุ โภณโต
บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลายจักถวายนมัสการ

พึงราเทพคณาเจ้าทั้งหลาย
ขอจูงจักไขประตูปริมาณทวารเส

เชิงอุปเทศกริยา
 มักใคร่สร้างสิ่งกุศล
 คีละหนงขงขววยตคแต่ง
 ตามโบราณโลกตั้ง
 จักกล่าวภิตนาหือสัทธิยาถึงชายได้รู้
 หือแล้วแก้กายะมโนทวารมักไฟ
 แต่เมื่อเขาได้กะทำนาปลูกเข้า
 กลัหวิตรดนหว่านกล้า
 จึงพากันล้องเหมืองและตีฝายเอาน้ำมาใส่
 เปลวฟองแดงไหลหล่อ
 หือแผวเขตแดนแหล่งหล้า
 หือแผ่นพสุธานวมไฉ
 หือน้ำไควผับแผว
 จึงห่างฝั่งเชือกและหาไถ
 หาทั้งแอกน้อยและแอกหลวง
 หือถูกริตเจียประเวณี
 ดินชุ่มน้ำเป็นพง
 ห้างเครื่องทอดไถดี
 ดินไม่ซ้ำเป็นตม
 เมินนักแก่ ๓ วัน ๗ วัน
 หือดินซ้ำเหลียวเป็นตม
 เอาเชื้อเข้านั้นหว่านแผวผับ
 เพื่อปหือผีเอาหนวยหย้ามาหว่านสับสุน
 เข้ากล้าออกเป็นใบ
 ดึงน้ำใส่หลายเหลื่อ
 เพื่อหือหย้านั้นเนาดินถม
 ซ้ำแต่งพื้นหลายลา
 เถิงกล้าใหญ่พอเดือน
 ใส่ข่มบวกลือกตี่เปียง

ผู้เข้าทั้งหลายคียังมีบุพพภาคเจตนาอันยิ่ง
 สัทธิยาผู้เข้าชู้คน ๆ
 ยังโภชนะแห่งของท่าน
 ปัสะหลังสังกา
 เป็นคำอวดอู้ของท่าน
 หือสัทธิยาน้อยใหญ่ชู้ผู้ได้สนา
 แต่งล้างเมื่อเดือน ๙ เดือน ๑๐
 เหตุเฉพาะเชิงน้ำฟ้าและฝนหลาย
 ยามเมื่อน้ำนองใหญ่ไหลแรง
 บ่านพึงผ่อติดแปลง
 จึงดึงน้ำใส่ตะกร้าและตามไรนา
 หังที่ดอนและที่โห่งที่ต่ำ
 เพื่อจักหือกินดินเปียะแหลวเป็นเปิก
 อันโลกหาก้างแปลงอันใดก็หือแผก
 แต่งตามลายดวงแห่งโลก
 เถิงวันดีเลิศล้ำ
 มัดควายจูงแผวรอด
 ซ้ำห่างเผื่อตีเหลียวกล้า
 จึงเอาเข้าเชื้อลงแซ
 จึงพากันแปลงเผือก
 พากัรชู้คนเจือจาน
 แปลงตาแหลวปักหมายเผือกกล้า
 บุญค้ำหนุนอุ้มหอบ
 ซ้ำใส่ใจโกนาไฟหือไคว
 จึงห่างเอาเผื่อมาค้ำวเล้า
 หือหย้านั้นจมอยู่พื้น
 พื้นไผมารอบไคว
 พากันพึงพื้นเอาเทิก
 ใส่ควายเสียงพอแหบ

คว้าตัวแทบจบการ
 คว้าเผือกเก่าเคยทน
 เถิงเที่ยงหล้าดีปลด
 เพื่อกลัวทุกข์ยากด้วยภิกขภัย
 แล้วหลกกกล้าปลุกยังอยาย
 พร่องนบกกล้าพร่องปลุกนา
 แต่เช่นพระสัพพัญญูเจ้าตนชื่อสัมมาสัมพุทธโรอยู่แล้ว
 ตราบถึงเข้าไหยมีรวง
 ล่วงลูกแม่แพร่เสมอกัน
 จึ่งห่างเกี่ยวเข้าตากไว้
 จึ่งพากันแรกรังทอง
 ไหยน้อยมอกเพิงใจ
 แปลงกองน้อยไหยทรมดี
 คั่นกองไว้บอรวมวล
 มากะทำทอดเลี้ยง
 แล้วพากันมาฟาดตี
 บัดนี้มาคิดรำเพิง
 จึ่งมาดำเปนสาร
 ทั้งข้าวเปลือกโกษณะเลิศแสวงหา
 เข้าตอกดอกไม้พรว้าบุปผา
 ทั้งโดทนกัดตานาร
 ในที่ใกล้แห่งสองหน้าพระแก้วเจ้าทั้ง ๓ ประการ
 เปนทานแก่พระศรีสัพพัญญู
 กับพระนวลโลกุตรรรมเจ้า
 อันทรงศีลยวิริยา
 ตนชื่อศรีสาทยะราชโพธา
 หว่ายหน้าปฤคคะรับเอา
 อันมีบุญปานสภาวะฉนี้
 ประโยชน์ปะกิตตะอุบนิสสัย

ไวปานไฟฟานเล่นเหล่า
 พอนิวหนอยากหย้า
 ทั้งควายและคนอดกลั่นอยาก
 ใส่ใจเรวไวบ้ำ
 คนยิงขายหนุ่มหน้า
 หากเปนโบราณมาแต่เค้า
 บัดบัวเอาน้ำหยัดน้ำใส่
 เม็ดมอนหลวงเหลืองแพร่
 จึ่งหาวันดีตีบ่เค้า
 ได้ ๓ , ๔ , ๕ แดด
 พร่องคี่มาเมาะฮอมเปนเฟ้า
 ใส่แร้วไว้ชนใส่
 ตามปาเวณีมาแต่ปู่สังได้
 จึ่งหาเครื่องครวอันควรพิกัมม
 ทั้งหมดเหมียง ปูน พลุ ยา
 ะวีมาใส่เค้า
 เถิงบุญคุณแห่งพระแก้วทั้ง ๓ ประการ
 นำมาเปนเข้าล้นบาตร
 ทั้งหมด เหมียง ปูน พลุ ยา คิลลันหลายล้ำ
 ทั้งเข้าหมและเข้าตัมสูกเหลี่ยกหล่มควรดีทาน
 ก็ได้มาอรฐานตงแตงน้อมนำมาตั้งไว้
 เพื่อว่าจักมารูปนาถวาย
 ตนเปนครูแก่โลก
 อันพระโศดเทศนา กับทั้งพระชินบุตร
 อันเปนลูกสิกข์แห่งสัพพัญญูเจ้า
 ขอรุ่งมีธัมมเมตตาดินดูชุนณา
 ยังทานวัตถุทานแห่งผู้เข้าทั้งหลาย
 แล้วขอบังเกิดเปนนิทานุหิต
 คำชูยังตนตัวแห่งผู้เข้าทั้งหลาย

ตั้งแต่ปัจจุบันอันนี้เป็นเค้า

กล่าวคือ นิพพาน

ตราប់ต่อเท้าเข้าสู่เวียงแก้ว

เที่ยงแท้ดีหลี”

ตามคำบาลีว่า “สาธุโอกาสะ มะยันกันเต อิมานะ อติตปตบุลัง ภณทลสทปวารัง สห
อาทนิยโกชนียานิ พุทธ ธรรม ภิกขุชินฺปู ตตณัง สักกัจจัง เทมะ”

ความหมาย : เทพทั้งหลาย บัดนี้ข้าทั้งหลายจะถวายนมัสการ ขอจงไขประตูวิมาน ผู้ข้าทั้งหลายมีเจตนาที่จะสร้างกุศล ได้ตกแต่งอาหารตามโบราณเป็นของทาน เมื่อข้าได้ทำนาปลูกข้าวเมื่อเดือน ๙ เดือน ๑๐ ถึงฤดูหว่านกล้า น้ำฟ้าและฝนหลาย จึงพากันขุดลอกเหมืองและตีฝายเอาน้ำมาใส่ เพื่อให้ดินเหลว จึงผูกเชือกควายและไถนาให้ถูกจาริตประเพณี ถึงวันดีดินชุ่มน้ำ มัดควายจูงไถนา เมื่อดินเป็นตมจึงเอาข้าวเชือกลงแช่ ๓ วัน ๗ วัน จึงพากันเตรียมที่กินเอาข้าวเชื้อไปหว่าน บุญกำหนดนุ้มน้ำให้กล้าออกเป็นใบ ถึงกล้าใหญ่พอเดือน ไล่ควายไถนาเตรียมที่ทั้งควายและคนต้องอดกลั้นลำบาก จากนั้นหลกกกล้าปลูกนา ตราប់ถึงข้าวใหญ่มีรวง จึงหาวันดีเกี่ยวข้าวตากกองไว้ จึงหาเครื่องครัวบูชาแล้วพากันฟาดดา

บัดนี้ ข้ามารำพึงถึงบุญคุณแห่งพระแก้วทั้ง ๓ ประการ จึงดำข้าวมาเป็นข้าวสาร นำมาเป็นข้าวล้นบาตร ทั้งข้าวเปลือกอันเป็นอาหารชั้นเลิศ ทั้งหมากเมี่ยงพลูยา ข้าวตอกดอกไม้ ขนมห่อข้าวต้ม ได้นำมาตกแต่งโน้มน้ำตั้งไว้ในที่ใกล้แห่งพระแก้วเจ้าทั้ง ๓ ประการ เพื่อจะมาถวายเป็นทานแก่พระสัพพัญญูผู้เป็นครูแก่โลก กับพระนวลโลกุตระธรรมเจ้า ทั้งพระชินบุตรผู้ทรงศีล อันเป็นลูกศิษย์แห่งสัพพัญญู ขอจงมีเมตตาธรรมรับเอาทานวัตถุของข้าทั้งหลาย แล้วขอบังเกิดเป็นประโยชน์ค้ำชูแก่ข้าทั้งหลาย

พิธีสืบชะตาข้าว เมื่อชาวนารู้สึกว่าข้าวที่มีอยู่ในหลองข้าวหรือยุ้งข้าวหมดไปอย่างรวดเร็ว อาจจะไม่พอจนถึงการฤดูกาลผลิตในปีหน้า ชาวนาจะประกอบพิธีสืบชะตาข้าว ด้วยเชื่อว่าขวัญข้าวได้หลบหนีออกไปจากยุ้งข้าว จึงต้องเลือกวันที่เป็นมงคลก่อน ถ้าไม่ตรงกับวันดี แม้มีการประกอบพิธีกรรม แต่ขวัญข้าวจะไม่มารับเครื่องสังเวย

เครื่องบูชาครู ประกอบด้วย ผ้าอำแดง ผ้าอำขาว เบี้ยพันสาม หมากพันสาม กระบอกน้ำ กระบอกทราย ลวดเบี้ย ลวดหมาก เงิน ๕ บาท เทียนคาคิง ๑ เล่ม เทียนขนาดเล็ก ๔ คู่ ข้าวเปลือก ข้าวสาร กล้วย อ้อย หน่อกล้วย หน่ออ้อย ไม้ค้ำตันโพธิ์ ๓ อัน ขั้ว ๑ อัน จากนั้นนำข้าวเชื้อ ๑ กระบุงตั้งไว้ เอาดินจอมปลวกมาปั้นทำเป็นก้อนเล่า ๓ อัน วางบนข้าวเปลือกใน

กระบุง ล้อมด้วยสายสิญจน์ ล้อมด้วยเชือกคาเขียว เมื่อทุกอย่างพร้อมแล้ว ผู้ประกอบพิธีประจำหมู่บ้าน เริ่มโอกาสสืบชะตาข้าว โดยการตั้งนะโม ๓ จบ แล้วกล่าวต่อเป็นภาษาบาลี

เมื่อกล่าวคำโอกาสสืบชะตาข้าว เชื่อว่าขวัญข้าวกลับมาแล้ว จึงจัดพิธีรับขวัญข้าว โดยจัดขันครูอีกชุดหนึ่ง แล้วกล่าวคำโอกาสซึ่งกล่าวถึงความเป็นมาของแม่โคสกหรือแม่โพสพตามนิทานปรัมปราของล้านนา รวมทั้งกล่าวอันเชิญขวัญข้าวให้มาเพื่ออยู่เคียงผู้คนทั้งหลายไม่ให้อดอยากและช่วยค้ำจุนพระพุทธศาสนา

จากเนื้อหาทั้งหมดที่ได้นำเสนอเกี่ยวกับลักษณะแท้จริงของพิธีกรรมข้าว ดังกล่าวแล้วนั้น เห็นได้ว่า พิธีกรรมข้าวของล้านนาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อยู่กับแนวคิดและความเชื่อพื้นฐาน สรุปในภาพรวมได้ดังนี้

1. พิธีกรรมข้าวก่อนการทำนาสัมพันธ์อยู่กับความเชื่อเรื่องผีและเทวดา ชาวนาประกอบพิธีกรรมเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล
2. พิธีกรรมระหว่างทำนาจนกระทั่งเก็บเกี่ยวสัมพันธ์อยู่กับความเชื่อเรื่องผีและเทวดา มีวัตถุประสงค์เพื่อขอให้ผีและเทวดาปกป้องต้นข้าวให้ปลอดภัยจากสิ่งร้ายทั้งปวง
3. พิธีกรรมช่วงเก็บเกี่ยวสัมพันธ์อยู่กับผีและเทวดา เป็นการขอขมาต่อแม่โพสพและควาย
4. พิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยวสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ เป็นการขอบคุณต่อสิ่งศักดิ์ที่ปกป้องรักษาต้นข้าวจนได้ผลผลิต รวมทั้งเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ

2.5 สรุปการวิเคราะห์พิธีกรรมข้าวของล้านนา

จากเนื้อหาที่กล่าวถึงกับความคิดและความเชื่อพื้นฐานและพิธีกรรมข้าวของล้านนา ที่ได้นำเสนอมา เห็นได้ว่า การประกอบพิธีกรรมข้าวล้านนา ตั้งแต่ก่อนการทำนาจนกระทั่งเก็บเกี่ยว ทุกๆพิธีกรรมข้าวล้านนามีลักษณะแท้จริงเหมือนกันคือ จะปรากฏความคิดและความเชื่อพื้นฐานล้านนา ได้แก่ ความเชื่อแบบผีและวิญญาณแบบดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายานและเถรวาท ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของชาวล้านนา จากการศึกษาค้นคว้า สรุปความคิดเห็นของผู้วิจัยได้ดังนี้

ประการที่ 1 ความคิดและความเชื่อพื้นฐานของพิธีกรรมข้าวล้านนา เป็นสิ่งที่ผสมผสานจากความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายานและนิกายเถรวาท

ประการที่ 2 ลักษณะความคิดและความเชื่อพื้นฐานของล้านนา เชื่อมโยงอยู่กับแนวคิดความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ ชาวล้านนามีวิธีการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้แตกต่างกันไปตามสิ่งแวดล้อมและภูมิปัญญาของแต่ละคน เพราะธรรมชาติของมนุษย์ต้องการความปลอดภัยในชีวิตทั้งปัจจุบันและอนาคต ผู้ศึกษาเห็นว่าแนวคิดความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณดั้งเดิม ศาสนาพุทธนิกายมหายานและศาสนาพราหมณ์ สามารถตอบสนองกับปัญหาใกล้ตัว จึงเป็นความคิดความเชื่อพื้นฐานในการประกอบพิธีกรรมข้าว แต่ในขณะเดียวกันชาวล้านนาที่ไม่ได้ละทิ้งแนวคิดความเชื่อที่เป็นหลักการดำเนินชีวิตตามหลักพระธรรมของศาสนาพุทธนิกายเถรวาทไปทั้งหมด เพียงแต่มีการตีความในความหมายใหม่ ซึ่งจะได้วิเคราะห์รายละเอียดต่อไป

ประการที่ 3 ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวล้านนา ปรากฏในพิธีกรรมข้าว ดังนี้

1. การประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรม โดยที่ยึดยึดหลักของเหตุผลและการพึ่งตนเอง แต่ส่วนใหญ่ชาวล้านนา มักมองว่าพุทธปรัชญาเป็นสิ่งที่ไกลตัว
2. พุทธศาสนาแบบพื้นบ้าน(Popular Buddhist) เป็นการผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณและศาสนาพราหมณ์ มุ่งตอบสนองความต้องการทางร่างกายและการเกิดลักษณะพฤติกรรมที่พึงพาทภายนอก สิ่งที่มีความหมายสำหรับชีวิตจึงต้องเป็นรูปธรรม เครื่องรางของขลัง ทั้งหมดจะแสดงออกในรูปของการประกอบพิธีกรรมต่างๆ

จึงกล่าวได้ว่า ความคิดและความเชื่อพื้นฐานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของล้านนา เกิดจากการผสมผสานความคิดและความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ความคิดและความเชื่อพื้นฐานของชาวล้านนา เหล่านี้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในการประกอบพิธีกรรมชาวล้านนา ที่ชาวนายังคงยึดปฏิบัติสืบทอดตามความคิดและความเชื่อมาแต่โบราณ

ดังนั้น ในการศึกษาพิธีกรรมข้าวในกรอบความคิดทางปรัชญา จะทำให้ทราบทัศนะของชาวล้านนาที่มีต่อความเป็นจริงโลก มนุษย์ และสิ่งเหนือธรรมชาติ รวมทั้งทัศนะเรื่องคุณค่าทางพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่ชาวล้านน่ายึดถือปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขทั้งส่วนตัวและชุมชน ทั้งหมดเป็นประเด็นการศึกษาพิธีกรรมข้าวของล้านนาในเชิงอภิปรัชญาและจริยศาสตร์เหล่านี้ จะได้กล่าวในบทต่อไป